

PÉCSI SZEMLE

városthörténeti folyóirat

1999.

ŐSZ

PÉCSI SZEMLE

1999. II. évfolyam

ÖSZ

Főszerkesztő
ROMVÁRY FERENC

Szerkesztők
HUSZÁR ZOLTÁN, ROZS ANDRÁS, SÍKFŐI TAMÁS

Szerkesztőségi munkatárs
BUJDOSÓ EMŐKE

Szerkesztőség: 7626 Pécs, Búza tér 8.
Telefon, üzenetrögzítő, fax: 72/334-811
Kiadja a Pécsi Direkt Kft. ALEXANDRA KIADÓ
Telefon, telefax: 72/315-529

*

Alapító:
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata

E szám támogatója:
a Pécsi Erőmű Rt.

Felelős kiadó: Matyi Dezső

*

Megjelenik negyedévenként

Kapható:

Pécsett a nagyobb újságárusító pavilonokban
a Csontváry Múzeumban, a Zsolnay Múzeumban,
a Művészetek Házában
a Parti Galériában

a Betűdzsungelben, az ABCd Áruházban és a Seneca Könyvesboltban

Budapest: Lurdy Ház, Alexandra Könyvesbolt

Csepel Plaza, Alexandra Könyvesbolt

Debrecen: Debrecen Plaza, Alexandra Könyvesbolt

Győr: Győr Plaza, Alexandra Könyvesbolt

Kecskemét: Pólus Róna, Alexandra Könyvesbolt

Székesfehérvár: Alba Plaza, Alexandra Könyvesbolt

Mohács: Alexandra Üzletház

Előfizethető:

ALEXANDRA KIADÓ

7636 Pécs, Alkotás utca 3.

éves előfizetési díj: 600,- Ft

*

A szerkesztőségben, a tördelés a Reproflex Nyomdában történt.

Készült 1000 példányban, B5-ös formátumban, ArialHU betűvel

Nyomtatta a Reproflex Nyomda Kft.

Felelős vezető: Misángyi Károly ügyvezető igazgató

Index: 25-907, ISSN 1419-290X

PÉCSI SZEMLE

városthörténeti folyóirat

1999.

ŐSZ

BOROS LÁSZLÓ

A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ BAROKK OLTÁRAI SUMONYBAN

A 19. század művészeti szemlélete jelentős mértékben eltért a 18. századnak a középkori épületek, építészeti részletek megóvását célzó, s csupán a belső tér pompájára irányuló törekvésével szemben. A pécsi középkori székesegyház, miként a pozsonyi, a veszprémi és a nyitrai dóm is, áldozatul esett a francia forradalom eszmei felfogásáig visszavezethető és azokból táplálkozó 19. századi purista irányzatnak.

Pécsett a 19. század végén mesterségesen keltett statikai problémák ürügyén kezdeményezték az Árpád-kori székesegyháznak a „tisztá stílus” elvével fémjelzett átépítését.¹ A közvélemény által rombolásnak minősített munkálatok megkezdése előtt, 1882. június 9-étől áruba bocsátották a 18. század neves püspökei által megrendelt, s a kor kiváló külföldi és hazai mestereitől származó műalkotásokat, valamint a magas művészi értéket képviselő pompás barokk berendezést. A következőkben ennek a közép-európai viszonylatban is számottevő műalkotás-együttesnek két jelentős tényezőjét, a sumonyi templom számára 1882-ben megvásárolt, s azóta is ott álló két mellékoltárát ajánljuk az olvasó figyelmébe.

1777-ben Klimó György püspök megrendelése nyomán állították fel a székesegyház északi apszisában, a korábbi, megegyező titulusú faoltár helyén a Szent István-oltárt.² A régebbi székesegyházi oltárok helyett a püspök és a káptalan újabb, a változó művészeti ízlésnek megfelelő márvány oltárokat kívánt állítani, amelyek kivitelezéséhez Bécsben kerestek képzett mestereket. Klimó püspök a klasszicizáló irányzatot képviselő Johann Martin Fischert bízta meg a két apszis-oltár szobrainak elkészítésével, míg az oltárok építményi részét az általa már korábban is foglalkoztatott Franz Xaver Sintz kőfaragóra bízta.³ Sem a szerződés, sem a tervrajzok nem maradtak fenn, de a még Fischer életében Bécsben kiadott művészettörténeti munka az ő műveiként említi a pécsi oltárokat.⁴ Tudjuk, hogy Fischer a terveket 1775-re elkészítette. Ennek alapján ez év január havában a püspök az oltárok felállítását el-

1 Boros László: A pécsi székesegyház Pollack-féle átépítésének története. In: Baranyai Helytörténet-írás 1981. Pécs, 1982.

Boros: Friedrich Schmidt művészi elvei és a pécsi dóm restaurálásának előzményei. In: A pécsi dóm és Friedrich Schmidt. Emlékkiállítás Friedrich Freiherr von Schmidt halálának és az általa épített pécsi dóm felszentelésének centenáriuma. Pécs, 1991. 6.p.

Boros: Miért bontották le az Árpád-kori székesegyházat? In: Pécsi Szemle, 1998 ŐSZ-TÉL. 64.p.

2 A déli apszis öblében az ugyancsak Klimó püspök által megrendelt Keresztelő Szent János-oltár állott. A Krisztus keresztelését ábrázoló, s Erzsébet és Zakariás kiegészítő szobraival készült oltár építményi része a kurd templomba került, szobrai elvesztek.

3 Aggházy Mária: A barokk szobrászat Magyarországon I. 94. 205.p.

4 Fuessli, Hans Rudolf: Annalen der Bildenden Kunst. Wien, 1802, valamint Tschiska, Franz: Kunst und Altertum in der Österreichische Kaiserstaate. Wien, 1836. 287.p.

rendelte.⁵ Az előzetes költségvetés szerint a szobrok Bécsben készültek, szállítási-
sukat Sintz intézte. Az oltárok felszentelése az ekkor már nagybeteg Klimó helyett
Országh András segédpüspökre maradt.

A két apszis-oltár felépítése megegyezett. Architektúrájukat négy-négy zöldes-
szürke korinthuszi oszlop keretezte. Az oszlopfelek, valamint a lábzatok aranyozott
bronzból készültek. Az építmények magassága megközelítette a 8 métert. Az
1882-ben Sumonyba szállított Szent István-oltár, illetve a helyi templom arányai,
egymás számára eleve nem voltak megfelelőek. Az oltár-architektúra nem fért el a
boltozat alatt, ezért azt a 19. századi főoltárhoz állították.

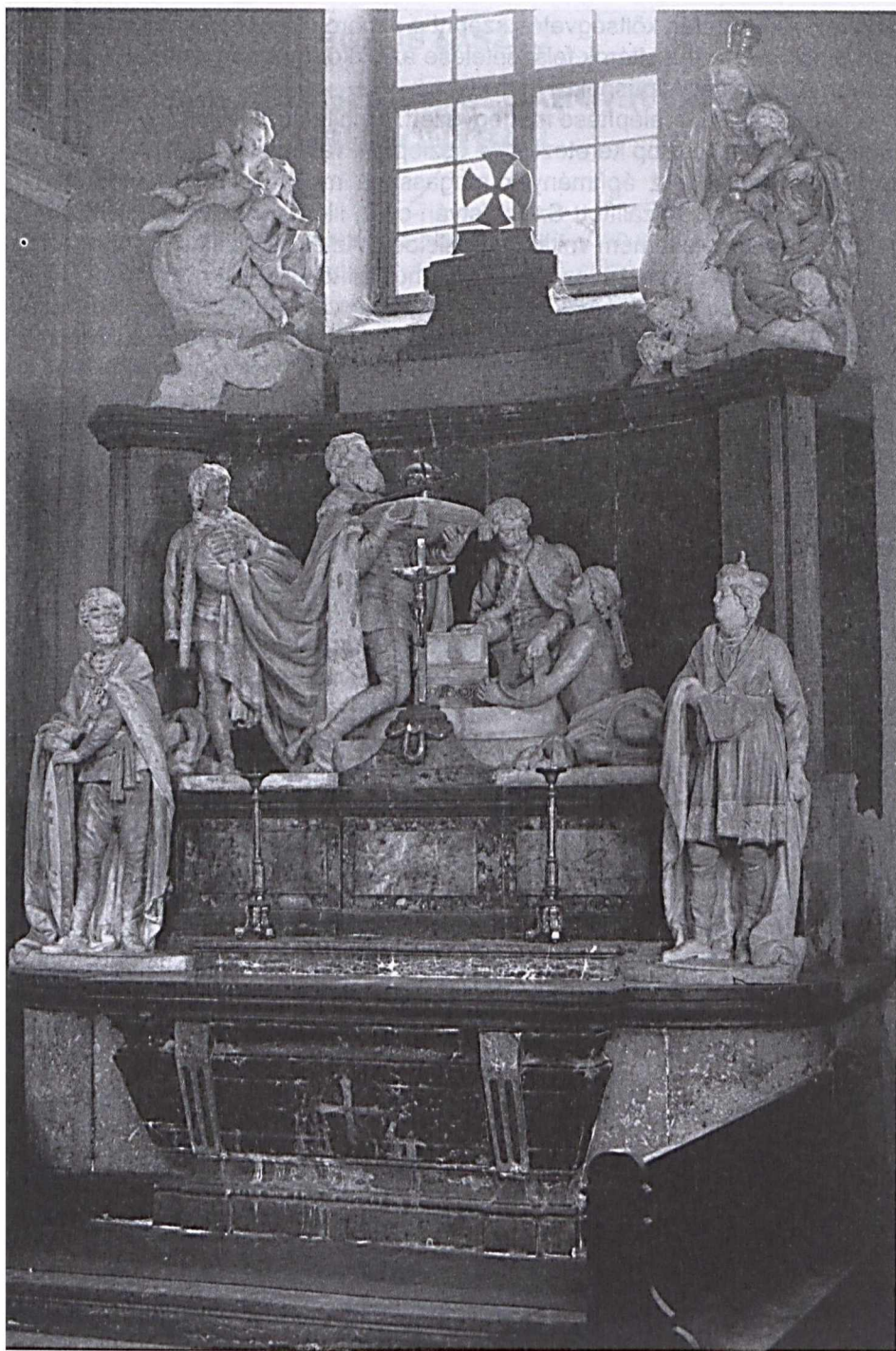
A koporsó alakú stipes vörös-márvány menzát hordoz, amelynek szélein
egy-egy álló alak, balra Szent László, jobbról Szent Imre helyezkedik el. Egy szinttel
feljebb foglal helyet Szent István szoborcsoportja, amelynek tagjai: a koronát, a jo-
gart és az országalmát párnán tartó szent király térdeplő alakja, a palástot tartó apró-
d és egy nemesi ruhát viselő férfi, aki egy díszes dobozból vett tallért nyújt az előtt-
te ülő koldus felé. A magasodó hátfal párkányán balról egy felhőgomoly két puttóval,
jobbról a felajánlás jelenetére letekintő Patrona Hungariae a gyermek Jézussal fog-
lal helyet (1. kép).

A menzán álló két magyar szent a hősiesség és a tisztaság szimbólumaként
szerves kapcsolatban áll a főtémával, szerkezeti szempontból pedig bevezető ele-
mei a felajánlás kompozíciójának. E szobrok a 18. század végére felerősödő
klasszicizmus jegyében készültek, s csak néhány részletükben utalnak a barokk
előzmények formai sajátosságaira. Szent László alakjának klasszikus megjelenésé-
ben a hossz tengely körüli csavarodás és a kontrapoztos beállítottág már csekély
mértékű. A figura összehatásában a klasszicizmus bélyegei oly feltűnően jelentkez-
nek, hogy ezáltal a szoborban a hazai korai klasszicista szobrászat egyik igen jelen-
tős, ezért figyelemre méltó előképét tanulmányozhatjuk (2. kép). Az ellentétes olda-
lon álló Szent Imre-szobor már csak fejtartásával emlékeztet a korábbi művészeti
hagyományokra. Párdarabjával ellentétben megjelenése határozatlan. A kompozí-
cióban a központi csoport bal oldali alakjával, az apróddal tart kapcsolatot, illetve
annak ellenpontjaként szerepel.

A felajánlási jelenetben a főalak elhelyezését és testtartását a kompozíció szer-
kezete határozza meg. Ez az ábrázolás nem az erélyes államalapítót, hanem a ba-
rokk ideálnak megfelelő egyéniséget állítja elénk. A király palástját tartó apród ter-
mészetes mozdulattal bár, de tartalmilag közömbösen áll a jelenetben. A koldus
közvetítő szerepe nyilvánvaló. Rajta keresztül kapcsolódik tematikus szerepében
az adakozó nemesember, akitől kiindulva a tekintetek iránya a Patronáig követhető.
Csupán Szent István és Szűz Mária tekintete találkozik, ezért kettejük között a tar-
talmi összetartozás nyilvánvaló és intenzív. A koncepció eszmei vonalvezetése
egyirányú, mert visszafelé, a Madonnától kiindulva az összefüggés a nemes úr
alakjáig nem követhető.

A kompozícióban szerepeltetett nemes úr jelenléte nem szokványos a felaján-
lási jelenetekben. Magyarázatul szolgálhat, hogy az oltár megrendelője Klimó püs-

5 Pécsi káptalani levéltár. Protocollum IV. 1775. jan. 23. 170.p.

1. kép: A Szent István-oltár

pök volt, aki az 1770-es évek elején, vagyis a tervek elkészültét megelőzően, a városi nemességet önkéntes adózásra szólította fel. Indoklásában arra figyelmeztetett, hogy további vonakodásuk az udvar előre látható szándéka szerint akár erőszakkal is behajtható súlyosabb adóterhet róhat rájuk, ami a már amúgy is időszerű adózás vállalásával elkerülhető lenne. Az időbeli összefüggés alapján feltehető, hogy a Szent István-oltár szokatlan kompozíciója a helytörténet egy valós elemét, illetve a püspöki akarat jó példát állítani kívánó, homokkőbe faragott hagyatékát őrzi (3. kép).

Az oltár szembetűnő sajátága, hogy az építmenyi rész már tektonikus szerkezetű, ezzel szemben a festői jelenetű formált szoborcsoport kompozíciója még hagyományos módon, átlós szerkesztés szerint épül fel. Ugyancsak ellentmondásos a szobrok formai megjelenítésében, hogy Fischer a barokk témát az átmeneti stílusnak megfelelő felülettel, drapériavezetéssel adja elő.

Klimó püspök a székesegyházi oltárokon kívül egyéb megrendelésekkel is foglalkoztatta a mestert.⁶ Szőnyi Ottó ismeretlen forrás alapján állítja, hogy Klimó egy általa tervbe vett pécsi szobrásziskola alapítására és vezetésére kérte fel Martin Fischert, ezt azonban adatokkal megerősíteni nem tudtuk.⁷

1882 óta a sumonyi templom másik nevezetessége a Szent Mihály-oltár.

Párdarabjával, a Szent Sebestyén-oltárral együtt még az időközben elhalálozott Klimó püspök (+1777) kívánsága szerint, a székesegyházi főhajó főpillérei előtt állí-

2. kép: Szent László

6 Többek között ő készítette a bolyi Szentháromság-emléket. Lásd Sonkoly Károly: Kubinyi Elek bolyi plébános naplója az 1852-1885 közötti évekből. In: Baranyai Helytörténetírás, 1989. Pécs, 1989. 535.p.

7 Szőnyi állítását (Szőnyi Ottó feljegyzései. Káptalani levéltár, Nr. 70.) átveszi Margarethe Poch-Kalous: Johann Martin Fischer, Wiens bildhauerischer Repräsentant des Josefinismus című művében. Wien, 1949. 11.p. Szerinte Fischer elfogadta Klimó felkérését

3. kép: A Szent István-oltár (részlet)

tották fel 1781-ben. Az oltárokat 1778-ban a káptalan rendelte meg **Antonio Giuseppe Sartori** itáliai származású bécsi szobrásztól.⁸

A felépítményünkben megegyező oltárok tervei öt változatban készültek el. A fennmaradt rajzokból megállapítható, hogy csak egy, a megvalósult oltárt ábrázoló példány tulajdonítható Sartori sajátkezű munkájának, amelyet magyarázó szöveg-gel és aláírásával is ellátott, illetve hitelesített. A tervrajzokon végzett módosítások arra utalnak, hogy a barokk díszítőelemekkel készült változatok helyett az újabb művészeti irányzat, a klasszicizáló tendencia mellett foglaltak állást.

Az oltárok kőanyagát Velence-környéki bányákból maga Sartori választotta.⁹ A szobrok carrarai márványból készültek, amelyek közül a Szent Mihály-oltár maradt épségben, míg a Szent Sebestyén titulusú oltár szobra az elveszett architektúrális rész nélkül jelenleg a székesegyház Jézus Szíve-kápolnájában áll.

⁸ Nem azonos a megegyező nevű pozsonyi szobrásszal. Antonio Giuseppe Sartori a szobrász és építész a székesegyház Klimó püspök által szándékolt átépítéséhez is készített tervek, amelyek a Dóm tér építészeti rendezésére is kiterjedtek. Közülük a káptalani levéltár épülete valósult meg. Lásd Boros László: A pécsi székesegyház a 18. században. Bp. 1985. Képek a 79-82. oldalon

⁹ Pécsi káptalani levéltár, fasc. 471. Nr. 12.

A Szent Mihály oltár természetes és ritka, sok színű valódi márvány-elemekből álló építménye méltó háttérrel nyújt a titulus-szent fehér alakja számára. A legyőzött sátán és a fölötte diadalmaskodó arkangyal alapvetően tektonikus szerkezetű kompozíció, amelyben a vízszintes és a függőleges főirányok dominálnak a gyenge barokkos kontraszt, illetve az alig csavarodó főtengegy ellenében. A barokkban oly gyakori téma tartalmi vonatkozása a kivitel formanyelvének korszerűbb megfogalmazásával szemben, az elhaló, illetve a születőben lévő új stílus, a klasszicizmus kezdetének sajátos előjele (4. kép).

A sumonyi templom előbbiekben tárgyalt két oltára száz évig állt a pécsi székesegyházban, ahol más hasonló művészi értéket hordozó műalkotással egységben az itáliai, osztrák és német barokk ötvözetét magas szinten képviselték. A megalkotásukhoz készült számos tervrajz, s az időben elhúzódó és megfontolt tervezés Klimónak és utódának, Eszterházy Pál László püspöknek, valamint a káptalan tagjainak a művészeti alkotások iránti magas esztétikai igényét, a mindenkori stílusváltozásokra történt érzékeny reagálását feltételezi. A sumonyi mellékoltároknak a dóm múzeumában lenne a helyük, ahol szélesebb nyilvánosság előtt idézhetnék fel a pécsi bazilika barokk korszakának pompáját, eltüntetett értékeit. Jelenlegi funkciójuk, hogy felhívják falusi templomainkra a figyelmet: tartsuk számon, őrizzük és óvjuk művészeti múltunk lappangó vagy elfeledett kincseit!

4. kép: Szent Mihály arkangyal

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN

„MENNYI VOLT A PÉCSI VÁRBAN FÁRADSÁGOM ÉS BAJOM!”

Csokonai Vitéz Mihály két pécsi látogatása

2000 tavaszán lesz kétszáz esztendeje, hogy 1798 nyara után Csokonai Vitéz Mihály 1800 márciusában újból Pécsre járt. A két irodalomtörténeti érdekű eseménynek még több részlete pontosításra, feltárára vár. Ideje, hogy szóljunk ezekről, és ha lehetséges, a millennium Baranya megyei és pécsi programjába iktassuk a róluk való megemlékezést.

A X. Országos Zrínyi-konferencián, Szigetvárott, 1999. április végén vetődött fel a gondolat: azzal is óvhatnánk a várfalakat a végromlástól, hogy a Vörösmarty Mihály szigeti látogatását megörökítő márványtábla mellé rendre odaillesztjük azok emléktábláit is, akik Zrínyi Miklós dicsőségének színhelyét ugyancsak elhíresítették. A Várfal Pantheon első két megtiszteltjeként Csokonaira gondoltunk, aki tervezte a költő Zrínyi műveinek új kiadását; és Illyés Gyulára, aki verssel hódolt a szigetvári hős emlékének. Csokonai szigetvári látogatásának időpontját nem volt nehéz tisztázni: Csurgóról jövet 1800 márciusában járt a *Szigeti veszedelem* színhelyén, ahogy erről Kazinczynak későbbi levelében beszámolt: „Mikor Csurgóról hazautaztam [...], Szigetvár felé kerültem és a nemeslelkű Festetics Lajosnál 2 napot töltöttem. El is mentem a várhoz, a tábor helyéhez, a Szulimán tábori rezidenciájához az uraság kocsiján, aki azt is megígérte, hogy a szigeti parochiale templomnak [...] kupoláján lévő pompás festést [értsd: Dorfmeister freskóját], mely a *Zrinias* foglalatát adja elő, a könyv [a tervezett új Zrínyi-kiadás] elibe lerajzoltatja.”¹ Csokonai nem valószínűsíthatta meg nagyszabású Zrínyi-kiadástervét (ez majd a Csokonai ötletéből sokat merítő Kazinczynak sikerült), de erőfeszítésére mindenképpen emlékeztetnünk kell a második ezredév magyarságát: *CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY / emlékére, / aki 1800 március végén Csurgóról jövet / két napot töltött / „a herosz Zrínyi” dicsőségének színhelyén / „a poéta Zrínyi” munkái tervezett kiadása ügyében / gróf Festetics Lajos vendégeként / Ezt a táblát / a Szigetvári Várbaráti Kör és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság / állította / Somogy és Baranya megye összefogásával / 2000. március 15-én*²

Ehhez a tervezett 2000. március 15-i megemlékezéshez kellene hozzákapcsolni (akár úgy, hogy megelőzné) Csokonai pécsi látogatásainak hasonló megörökítését.³

1 1804. június 14.

2 Itt mondok köszönetet Bezerédy Győző, Borsy Károly, Rajczai Péter, Tüskés Tibor és Vargha Dezső kéziratokat jobbjító észrevételeiért. Tüskés Tibor már 1957. évi Irodalmi séták című sorozatában foglalkozott a kérdéssel

3 A szigeti Várfal Pantheon tervezete már ott fekszik Ravaszdi László városi könyvtárigazgató és Kalányos Katalin, a Csorba Győző Megyei Könyvtár igazgató asztalán. Most Pécs város és Baranya megye szélesebb nyilvánosságához fordulunk

Kalányos Katalin, a Csorba Győző Megyei Könyvtár igazgatónője és munkatársai készséggel rendelkezésemre bocsátották a két Csokonai-látogatás eddigi pécsi dokumentumait. Ezek közül Pusztai József cikkét,⁴ továbbá Bertók László Csokonai-életrajzának és Tüskés Tibor irodalmi kistükrének lapjait forgattam haszonnal. A pécsi kutatók tájékozottak: Csokonainak mind 1798 nyarán volt első, mind 1800 tavaszán tett második pécsi útját számon tartják. A Pusztai-cikkben azonban nem pontosak a részletek, korrigálandó a kronológia. Szerinte Csokonai 1800-ban „újból ellátogatott Pécsre. Innen Szigetvárra ment”. Fordítva történt: Csurgóról Szigetváron át érkezett Pécsre, és innen ment tovább: „átkelt a Dunán és a Bácskán, Kecskeméten, Karcagon át öt évi távollét után hazament Debrecenbe édesanyjához”. Erről a második pécsi útról tudtommal nincs több adat, mint az, amelyre Csokonai Festetics Györgyhez írt 1800. december 19-i levelében lelünk: „Az Ég megörzött, megsegített; még arra is, hogy Baranya és Bács megyéket is kitapasztalhasam: hazajöttem kis örökségembe.” Szigetvárról másképpen nem mehetett a Duna felé, csak Pécsen keresztül; azon az úton érte el tehát a baranyai fővárost, amelyen egykor Szulejmán csapatai vonultak a magyar Leonidas szigeti vára ellen. Mit tapasztalt Csokonai 1800. március végén Pécsen, kikkel találkozott, megszállt-e a városban? – nem tudjuk. Talán előkerül erre vonatkozóan egyszer valaminő adat.

Annál többet tudunk arról, miért kereste fel a várost 1798 júniusában. A Dunántúlon oly otthonossá lett költő (ősei innen származtak át az Alföldre) akkortájt a jó barát Sárközy Istvánnak, Kazinczy levelezőpartnerének, Somogy vármegye alispánjának szívesen látott vendége volt a somogyi Nagybjomban. A kedves Sárközyéktől indult dolgait intézni, s hozzájuk tért vissza azok végeztével. Haraszi Gyula 1880. évi Csokonai-monográfiájában olvassuk: „Kaposvárra ment [...]; azután ismét meglepte barangolási kedve, s Pécsre is átcsapott, hol alkalmasint a Festetics-családnak volt egy ideig vendége: itt még egyszer fogunk költőnkel találkozni, midőn [1800 tavaszán] szülőföldre zárandokol”. A későbbi Csokonai-irodalomba ezek az információk kerültek át. A Ferenczi Zoltánra (1907) hivatkozó kritikai kiadás IV. kötetében (1994) az áll: tudván, hogy gróf Széchényi Ferencet „1789. július 4-én fogják beiktatni Somogy megye főispáni székébe, *A Haza Templomának örömnapja* cím alatt egy 310 sorra terjedő alkalmi költeményt írt, melyet Széchényi szívesen fogadott, s 100 forintot adott érte. A költemény Pécsen jelent meg Sárközy István költségén; Csokonai személyesen ment Pécsre, hol Festetics vendége volt. Innen Kaposvárra tért vissza, ahol tanúja volt a [főispáni] beiktatásnak, melynek képeit a *Dorottya* I. énekében örökítette meg.”

A Pécsen megjelent dicsőítő vers tehát – írja Szilágyi Ferenc – 1798 júniusának első felében keletkezett. Csokonai június végén korrigálhatta a pécsi Engel-nyomdában, ahol az impresszum szerint „Engel Kristina Özvegy betűivel” napvilágot látott. A korrigálást a költő lehetőleg mindig maga igyekezett elvégezni, ez volt hát egyik teendője Pécsen.⁵ A másik tennivaló vagy bosszúság mi lehetett, azt csak ta-

4 Pusztai József: Csokonai Vitéz Mihály Pécsen. In: Dunántúli Napló, 1955. január 30.

5 Lásd erről Festetics Györgynek szóló levélbeli nyilatkozatát 1802. január 10-én: azért jött fel Pestről Komáromba, hogy „saját inspekciója alatt” nyomtassa ki Georgikon-fordítását

lálghathatjuk. Sárközyné Chernel Eszter névnapjára írt versének második szakaszában így céloz rá:

*Mennyi volt a Pécsi Várban,
Mennyi otthon s Kaposvárbán
Fáradtságom és bajom!
Alig jövök meg amonnan;
S már letett lantom újonnan
Felpanaszolja Bajom.*

Bajom: Nagyajom, ahol a kaposvári főispán-beiktatásról visszatért Vitéz Mihályt Sárközy mindjárt arra kéri: írjon köszöntő verset 1798. július 8-ra, Eszter napra feleségéhez. „Mennyi volt a Pécsi Várban [...] Fáradtságom és bajom!” – nem világos: mire vonatkozhat ez a két rejtelmes sor. Hogy a pécsi nyomdai korrigáláskor Csokonai a városban Festeticsék vendége volt, arra Haraszti még csak feltételesen céloz, „alkalmasint a Festetics-családnak volt egy ideig vendége”, Ferenczi ezt már

aggálytalanul állítja („Festetics vendége volt”). Szilágyi is Ferenczit követi, de óvatosabb: „A nyomdai munkálatok [...] júniusban folyhattak, talán a korrektúrát is Pécsen csinálhatta meg a szerző. De hogy mely napokon és hogy volt Pécsen a vendége Festeticsnek Csokonai, ahhoz nincs fogódzónk.” Dokumentáció híján valóban csak feltételezésként fogadható el. „A pécsi vár” – kapom a szakszerű felvilágosítást – a történelmi belvárost, a városfalakon belüli Pécsen jelenti. Itt működött (a mai Perczel Mór utca 25. szám alatt) az Engel-nyomda is, ahol a Széchényi-panegirisz megjelent. Talán a tipográfiával támadt baja „CSOKONAY MIHALY”-nak, ahogy a címlapon Vitéz nélkül és A-val olvasható a neve.

A'

HAZA' TEMPLOMÁNAK

ÖRÖMNAJJA.

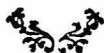
SZERZETTE:

CSOKONAY MIHALY.

Aggrederè ô magnos, aderit jam tempus,
honores,

Pollio! & incipient magni procedere men-
fes.

VIRGILIUS. *Ecl.* IV. v. 48. & 12.

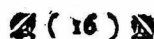
P É T S E T T,

ENGEL KRISTINA ÖZVEGY BETŰIVEL. 1798.

A pécsi nyomdászat kezdeteit kutató Borsy Károly könyvéből⁶ jól ismerjük az Engel-nyomdász dinasztiát. Amikor a Klimó püspök támogatásával a városban megtelepedett Engel János József 1795 telén meghalt, negyvennégy éves özvegye, Krisztina vette át s vitte 1814-ig az officina névleges vezetését. A tényleges munkákat a részeges, lusta segéd, Jungmann Károly végezhetette. A városi tanács „kétszer is botütésre ítélte, mert az adott rendeléseket” nem teljesítette. A Haza Templomának örömnapija nyomtatásakor vajon józanabb volt? Sárközy nagyvonalú költségvállalása, Széchényi gróf tekintélye, Csokonai ottléte talán mérsékelhette valamelyest.

Az éppen egy ívnyi, 16 oldalból álló pécsi Csokonai-nyomtatvány első pillantásra tetszetős kis füzetnek látszik. A szedés betűit azért választhatták a szokásosnál nagyobbra, hogy a szöveg éppen kiadja ezt a jól összefűzhető egy ívet. A „SZERZETTE CSOKONAY MIHALY” címsor a VITÉZ hozzátétellel nem is fért volna el harmonikusan, csak a betűfokozat kisebbitése árán. Igen ám, de a hosszabb verssorok ennek kárát vallják: több mint húszat meg kell törni, ezekből néhány szó, szótag ún. „fattyúsorba” kerül. Van aztán olyan tömött-zsúfolt lap is, ahol a vers szedését szinte prózának látjuk. Nem hinném, hogy ezek láttán Vitéz elégedett lett volna a pécsi könyvnyomtatóval. A kezdő és záró nyomdadísz ellenben jól illik a kiadványhoz: amaz két delfin egy lugasos szökőkút körül, emez stilizált kertrészlet. Az utóbbit Borsy Károly is reprodukálja, a delfines azonban illusztrációként a pécsi Engel-nyomtatványok katalógizálóinál sem szerepel.⁷

Ezekből a jegyzékekből az derül ki, hogy az Engel-nyomdának 1773 és 1836 között nem akadt még egy olyan nagy nevű, klasszikus rangú szerzője, mint Csokonai. A 322 sor terjedelmű verset költői kvalitásai az alkalmiság fölé emelik. A kritikai kiadásban főszöveggént csak 310 sort olvashatni, mert Szilágyi Ferenc az *Alkalmatosságra írt versek* (1806) közlését fogadja el főszövegnek, a pécsi kiadás első sorai tehát jegyzetbe kerülnek.

Most, a' mi hijjával valál, feltalálod:
Mert bár.nálod lakott a' bőség' angyala,
Szegény.valál, mert még Széchényi nem
vala. —

Most mikor ötet is mégnyerted végtére,
Új hegyet tetéztél fzerentséd' hegyére.
Meglett, a mit vártál; méltán örvend-
hetel,

Méltán aiaalmi kaput emelhetel,
Mellyre én illy kurta verfét tenni fogok:
SOMOGYNAK HATÁRI MINDENKÉP DOLDOGOK !!!

6 Borsy Károly: A pécsi nyomdászat kezdetei. Pécs, 1973.

7 Vida Mária, Nyakas Sarolta, 1934.

A nyomtatvány illusztrációjával idézem ezt a tizenkét sort:

GRÓF. SZÉCHÉNYI FERENTZ lesz az én é-
nekem ~

Vajha most hattyúi szárnyam volna nekem.
Imé e' fő Grófnak érdemei nagyok;
Somogyinak hálával talpig adós vagyok,
Amaz már régóta pártfogásába vett,
Ezt vélemlők jót sok szívességet tett.
Széchenyi és Somogy két olly nevezetek,
Kiket én eléggé nem énekelhetek.
Virgontz Phantasia! agyvelők nimfája,
Te a' vén Valóság piperés lánykája,
Te lelkesítsd hát meg együgyű énekem.
Ha hattyúi szavam nem lehet is nekem.

Vajon Csokonai vagy Márton József, a kiadó emelt-e kezét a kihagyott incipitre? A négy utolsó sorért különösen kár. A „Virgontz Fantázia”: mint az „agyvelők nimfája”, mint „a vén Valóság piperés lánykája” – a legmerészebb költői ötletesség. És mintha valaminő pécsi szín is árnyalná az intonációt: „Fenn az agg cserfákon tébolygó ekhóval / Minaréti hangon ezt zengem felszóval”. Csokonai minden tudhatót tudott a török vallásról és költészetéről, de igazi minaretet leginkább Szigetvárott vagy Pécsen láthatott.

A Haza Templomának örömnapija tele van abszolút tiszta rímekkel. Az alkalmi-ság lehetőségeit kedvvel megragadó ún. „mesterkedő” költők éles fegyvere volt ez

az asszonáncig divatozó rímfajta. Csokonai is úgy forgatta, mint éles handsárt („szente – mente”, „Istenének – magyar ének”, „Pannónia – Magyar-fija”, „szirtja – irtja”, „alatt – falat”, „hevernek – fegyvernek” stb.). Már Balassi feje olyan volt, mint a hangyaboly: „forrt s gerjedt elméjére sok vers, mint sok hangya”, Csokonainak szintúgy rímre járt az esze. De ha jól emlékszem, nincsen ríme Pécsre vagy Bécsre. Ám felteszem, ismerte a szólást: „Németnek Bécs, magyarnak Pécs.” Ha igen, alighanem régebbi változatairól is hallott. (Baranyai Decsi 16. századi adagiumos könyvében még az abaúji Csécs falu szerepel: „Magyarnak Csécs, / Németnek Bécs”; Szenczi Molnár Albert szótárának 1611. évi kiadásába pedig ez a travesztációnak is tekinthető pikáns-sajtóhíbas versiculus került: „Magyarnak csecs / Németnek Bécs.”)

Pécs azonban nem tiszta rímre ösztönözte, csak egy sóhajra ragadta Csokonait: „Mennyi volt a Pécsi Várban fáradságom és bajom!” S rosszkedve nyarán nem Pécsre, hanem stílszerűen a *bajom*-ra kellett rímelnie, bravúrosan tiszta, ún. önrímmel: (Nagy)*Bajom*! Olyan nagy baj azonban nem volt. Ahelyett, hogy a pécsi Széchenyi-füzetkét lapozgatta volna önfeledten, foghatott hozzá Nagy**bajom**ban az Eszter-napi alkalmi vers leckéjéhez. Ebbe szerencsére beleírta Pécsen. Most már Pécsen a sor, hogy beleírja a maga történetébe Csokonait, és jelét is hagyja nemcsak az ő nyomainak, de a Széchenyi-ódát kibocsátó Engel-nyomdász-műhelynek is.

Az első pécsi állandó nyomda hatvanhárom éven át, 1773 és 1836 között, a magyar felvilágosodás hagyományos kezdőpontjától a reformkor forradalmat érlelő évtizedéig működött. „Engel Kristina Özveggy” ügyintéző segédje aligha tudhatta 1798 júniusában, hogy az a nyurga, kráteres arcú fiatalember, bizonyos Csokonay Mihály (többször használta így nevét leveleiben is) a magyar poézis valóságos Mozartja, hiszen legfeljebb a korrektúrákor tapasztalhatták okvetetlenkedését, mert a nyomdai megrendelés Sárközy alispán nevében történhetett. Nem is az Engel-nyomda és Csokonai kapcsolatának van tehát jelentősége, hanem annak, hogy a pécsi nyomdavidálalkozásban megtestesülő üzleti szándék ezúttal egy Csokonai Vitéz Mihály, egy gróf Széchényi Ferenc nemzeti műveltségünket felemelő érdekeivel esett egybe.

A véletlen összetalálkozás jó alkalom rá, hogy felhívjuk a figyelmet arra a pécsi telekre és házra (pontosabban a ház helyén álló új épületre), ahol ez végbement. A régi Óposta-Postgässl, a mai Perczel Mór utca 25. számú ház ez. Madas József adatgyűjteménye⁸ gazdagon önti elénk a rá vonatkozó tudnivalókat. Az utcafronttal párhuzamosan elhelyezkedő földszintes épület ma ütött-kopott, nagy bejárati faka-puja is rozoga, de masszivitása és még új, fehér ablakrácsai is sugallnak valami régiességet. Egy emléktábla ürügyén igazán megérdemelne némi szakszerű felújítást. Annál is inkább, mert a várfalakon belüli belvárosban azt a kétkezi munkás-iparos pécsi polgárságot juttatja eszünkbe, amelynek köszönhetően a mai Széchényi tér középületeinek és műemlékházainak első-második gyűrűjén túl már mindjárt ez az intimus, kedves polgárváros Pécs kezdődik. A Madas-kataszter adatai azt mutatják, hogy az Óposta utcai házak 18-19. századi tulajdonosai jórészt német nevet viselő iparosok voltak: kötőmester, kőfaragó, szíjjártó, szappanfőző, kádár, varga, szabómester, kötélverő, kötőjártó, takács, ács tűnik fel közöttük. Elvértve akad egy plébános háztulajdonos, egy spanyol jövevény,⁹ néhány postamester és az új század első évében egy ügyvéd. Az Óposta utca 25. számú telkén vett házat Engelné apja, Vizer János az említett spanyol indigénától 1748-ban. Engel (Engl) József nevén 1786-ban és 1794-ben szerepel, 1813-ban, majd 1828-ban Knezevich (Knezevits) István a tulajdonos, és 1845-ben özv. Knezevics Annától Mühlmann József birtokába kerül.

A Csokonai-versfüzet címlapján megörökített „Engel Kristina Özveggy” 1813-ban tűnik el szemünk elől. Borsy Károly meggyőzően fejtegeti, hogy Engelnének a műhelyt átvevő vejével, Knezevich Istvánnal vagy megromlott a kapcsolata, vagy rokonaihoz költözött, vagy pedig meghalt. Ez esetben ugyanoda temethették, ahová fivérét: az Irgalmasok Templomának kriptájába. De onnan nem került elő az ásatáskor a névtáblája. Megmaradt azonban a szép névforma, az „Engel Kristina Özveggy” az Engel-kiadványokon, többek között Csokonai Széchényi-ódájának címlevelén.

⁸ Madas József: Pécs-belváros telkei és házai. Pécs, 1978.

⁹ Bernstein Béla: A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók. Múlt és Jövő Kiadó, 1998. 31.p.

ENGEL KRISTINA ÖZVEGY – ennyi, és el nem múló, a pécsi nyomdász-asszony epitáfiuma.

Az Engel-Csokonai emléktáblát természetesen a mai Perczel utca 25. számú Engel-Knezevich-ház falán kellene elhelyezni a második pécsi látogatás 200. évfordulóján, a szigetvári Várfal Pantheon továbbépítésével egyidőben. Ezeket az információkat foglalhatná össze: 1773-tól 1836-ig itt működött / AZ ELSŐ PÉCSI NYOMDA, / amely 1798 nyarán kinyomatta / az 1800-ban ismét városunkba látogató / CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY / Széchényi-ódáját „Engel Kristina Özveggy betűivel” / Pécs város polgárai / 2000. március idusa.

A Csorba Győző Megyei Könyvtár pedig azzal tehetné felejthetetlenné az Engel-nyomdára és a Csokonaira emlékezés alkalmát, ha hasonmásban újból kiadná Csokonai Vitéz Mihály Pécssett megjelent Széchényi-panegiriszét, amelynek – tudomásom szerint – nagyon megritkultak példányai. Baranya megyében és szék-városában egy sincs belőlük. Az Országos Széchényi Könyvtár példánya (hogy a nemzeti könyvtárunkat alapító Széchényi grófot, Csokonai versének címzettjét ebben a minőségben is megemlítsük) a Dunántúlról került mai őrzőhelyére. A nagykanizsai piaristáké volt, majd egy zágrábi paptanár, bizonyos Klohammer Ferenc (1755-1830) birtokába került. Ez a Klohammer professzor mintegy negyven darab kinyomtatott alkalmi latin költeménnyel ostromolta a Parnasszust. Harminckilencedik szerzeménye kéziratban maradt: ez is egy Széchényi Ferenchez intézett latin óda (1803)!

RADNÓTI ILONA

1848 ÉS A PÉCSI ZSIDÓK

1848 a remények esztendeje volt a magyarországi zsidók számára is. Várakozásuk nem csak azért lehetett nagy, mert a nemzet legfőbb követeléseit rögzítő tizenkét pont között ott szerepelt, hogy a törvény előtti egyenlőség „polgári és vallási tekintetben” mindenkit egyformán illet meg, de azért is, mert a megalakuló kormány tagjainak többsége már jóval 1848 előtt a polgári átalakulás ügyének, így a zsidók emancipációjának is előharcosa volt. A zsidóság reményeitől eltérően az 1848-as márciusi napok nem gyorsították meg a jogegyenlőség kimondásának menetét. Az események inkább arra utaltak, hogy nemcsak a politikai és jogi, hanem a társadalmi emancipáció ügye is elakadt.

Márciusban és áprilisban az ország több városában került sor antiszemita megmozdulásokra. Azok sorát a pozsonyi zavargások nyitották meg, ahol március 19-én kezdtek tüntetni a zsidók ellen. A három napig tartó rendzavarás során megtámadták a zsidók házait, kifosztották üzleteiket, műhelyeiket.¹ A jelenség nem volt elszigetelt, hasonló atrocitásokra több szabad királyi városban sor került, Székesfehérváron, Kassán, Pesten, és néhány mezővárosban is, például Szombathelyen.² A Duna-Tisza közí és a tiszántúli területeket nem, vagy csak jóval kisebb mértékben érintette a zsidóellenes mozgalom. A megmozdulások célja a zsidók kiűzése volt. A városi magisztrátusok többnyire engedtek az utca hangulatának, s határozataikban a zsidók teljes vagy részleges kiköltözését rendelték el. A központi hatóságok erőlyesen felléptek a közrend, a személyi és vagyonbiztonság védelmében, mert a zavargások veszélyeztették a megindult békés átalakulást, ugyanakkor ellentétben álltak az érvényben lévő törvényekkel is. Ugyanis az 1840. évi 29. törvénycikk bizonyos feltételek megléte esetén lehetővé tette a zsidók letelepedését a szabad királyi városokban is.

Pécs város tanácsa először március 21-én találta szembe magát a városban addig csak lappangó zsidóellenesség nyílt megnyilvánulásával. Az éppen ülésező tanácsot Katics István ügyvéd értesítette arról, hogy néhány perccel korábban a Nagy téren (ma Széchenyi tér), Szabó Péter ügyész, több ismert városi polgár jelenlétében, kijelentette: kétezer kebelbeli lakos élén a városban élő zsidókat kiűzi. A magisztrátus maga elé rendelte és kihallgatta a felsorolt személyeket. A szembesítés alkalmával Piatsek főadószedő és Prucker telekbíró kivételével, Darázsi Steindl ügyvéd, Gyenes mérnök, Veszits Antal királyi táblai jegyző, megerősítették Katics állítását. A kérdőre vont Szabó „miután az ellene terjedő gyanúból kifejtőzni képes nem vala”, azzal nyugtatta meg Pintér Mihály főbíró és a tanácsot, „hogy bármi tör-

1 Bernstein Béla: A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók. Múlt és Jövő Kiadó, 1998. 31.p.

2 A zsidóellenes megmozdulásokról részletes leírást ad Bernstein i.m. 31-46.p.
Schweitzer Gábor. A toleranciától az emancipációig. Valóság, 1998. 9. sz. 85-93.p.

ténne is a városban, ő abban nem fog részt venni, a lakásán fog tartózkodni.” Mivel a város illetéktelennek érezte magát, hogy eljárjon Szabóval szemben, főbírói utasításra az alispánhoz kísérték, azzal a kéréssel, hogy az uradalmi ügyészt vonja joghatósága alá. Az alispán, Perczel Imre, azt követően, hogy ismertette az uradalmi ügyésszel a „Minister elnök gróf Batthyány Lajos úrnak a csend és rend fenntartása érdekében” hozott rendelkezését és annak betartására utasította, haza bocsátotta.³ A városi és a megyei hatóságok ezzel elintézettnak tekintették az ügyet, nem mérték fel annak veszélyességét.

A városban azonban nem csillapultak a kedélyek. Néhány nappal később, március 26-án a zsidók bezárták boltjaikat, 27-én pedig városszerte elterjedt a hír: kiűzik őket a városból. Ez a szóbeszéd késztette Aidinger tiszti főügyészt a 27-i tanácsülésen arra, hogy aggodalmának adjon hangot: amennyiben a zsidók egyik napról a másikra kénytelenek elhagyni a várost, eltávozásukkal bizonytalanná válhat az árvapénztárból számukra kölcsönzött összegek visszafizetése. A tanács tudomásul vette a bejelentést.⁴

Mindezek után a hatóságok előtt nem lehetett ismeretlen a városban uralkodó közhangulat. A tanácsülés napirendjén szerepelt ugyan a néhány nappal korábban született miniszterelnöki rendelet ismertetése, amely a hatóságok elsőrendű kötelességévé tette a közrend megőrzését, és létre is hoztak a városi kapitány vezetésével egy választmányt, amelynek feladata „a mozgalmak figyelemmel kísérése, a veszélyes következmények megelőzése” volt. E választmányt bízták meg azzal is, hogy „a közbéke és bátorság (értsd: biztonság) fenntartása” érdekében a „vagyonosabb néposztályból” létrehozzák a nemzetőrséget.⁵ A zsidók védelmében azonban konkrét intézkedés nem történt.

Az aznap délután tartott vegyes ülésen azonban a város vezetése már kénytelen volt szembenézni a feltűzött tömeg elszánt kiűzési törekvéseivel. Megpróbálta ugyan lecsillapítani a felizgatott kedélyeket, és felszólította a lakosságot, „hogy a már úgysis önkéntesen elköltöző zsidóság irányában” legyenek békességgel,⁶ de az nem vezetett eredményre.

S ezen a ponton a városi jegyzőkönyv és az egyéb dokumentumok között némi ellentmondás tapasztalható. A jegyzőkönyv tanúsága szerint ugyanis a zsidók kiutasításáról hozott határozat március 28-án született, a tanács akkor döntött a „közönség figyelmét magukra vonó”, a városban engedély nélkül tartózkodó izraeliták azonnali eltávozásáról, „nehogy a törvényes engedelemmel a városban lakhatási jogot nyert többi hitsorsosaik miattuk gúnyolódást, vagy mitől méltán tartani, üldözést” szenvedjenek.⁷ A határozat végrehajtásával a magisztrátus egy választmányt bízott meg. Tagjai között egy helyettes tanácsnok, az alügyész, a szószóló, két vá-

3 Baranya Megyei Levéltár (a továbbiakban BML) Pécs város tanácsa közgyűlési jegyzőkönyve (a továbbiakban Pécs kgy. jkv.) 1488/1848.

4 A korszakban nem volt ritkaság az a gyakorlat, hogy az árvapénztár kezelésében levő hagyatékokból meghatározott kamatfeltételek mellett kölcsönöket folyósítottak. In: BML Pécs v. kgy. jkv. 1597/1848.

5 BML Pécs kgy. jkv. 1601/1848.

6 BML Pécs kgy. jkv. 1602 1/2 /1848.

7 BML Pécs kgy. jkv. 1625/ 1848.

lasztópolgár kapott helyet, vezetését a városi kapitányra bízták. A pécsi zsidók eljárásának beadványa,⁸ és a főbíró néhány nappal későbbi jelentése kétségtelenül teszik, hogy a tanács zsidókat kiutasító határozata egy nappal korábban született. E két dokumentumból az is kiderül, hogy a 28-i jegyzőkönyvi bejegyzéstől eltérően, a döntés a városban tartózkodó valamennyi zsidóra vonatkozott, tehát azokra is, akik törvényes engedéllyel laktak Pécsen.

A város főbírája a március 27-i eseményekről így számolt be: „számos lakos a közgyűlésben megjelenvén elhatározottatni kívánta, hogy a zsidóság háromszor 24 óra alatt e városbéli kiköltözésre szoríttassék. Az ezt követelő sokaságnak megmagyaráztatott, hogy a törvény ellen a hatóságnak hatalmában nem áll a zsidókat, kiknek lakhatási engedelmek vagyon, e városból kitilthatni, és felszólítottak a követelők a csend, s a rend megtartására, de nem szűntek meg a zsidók kiűzését sürgetni. Ez után felszólítottak a követelők, hogy azok, akik a zsidók kitiltását kívánják, egy kérelemlevelet írjanak alá, de azok azt megtagadták... Minden felszólítás, csillapítás hasztalan lévén, s ellentállásra erő nem lévén, nehogy a közrend megzavarassék, a gyűlés kénytelenülve kimondotta, hogy a zsidóknak kiköltözni kell. Hanem azonnal a tömeg távoztával délutáni 4 órára ülés tartása rendeltetett, mely ülésben a bértanács a választópolgársággal tanácskozáva, rendeltetések tétettek, hogy a zsidók akármi bántalmakkal ne illettessenek, vagyonok és személyek bátorsága megőriztessék...”⁹

A pécsi zsidóságot is optimizmussal töltötte el a pesti forradalom híre. Úgy vélték, hogy az ott elfogadott jelszavak minden ember egyenjogúságát hirdették meg. S alig néhány nappal azt követően, hogy Pécsen is lelkesedéssel fogadták a pesti forradalom hírért, szembetalálták magukat a város polgárainak mélységes gyűlöletével. A korábban is tapasztalt idegenkedés üldözési lázzá fajult, személyi biztonságuk és tulajdonuk egyaránt veszélybe került. Nem lehetettek ugyan ismeretlenek előttük a más városokban, mindenekelőtt a koronázó városban, Pozsonyban történő atrocitások, azokról a korabeli hírlapok részletesen írtak, de aligha számítottak arra, hogy hasonló megmozdulásokra Pécsen is sor kerülhet. Nem tettek előkészületeket az elköltözésre, váratlanul és felkészületlenül érte őket a helyi hatóság döntése.

A magisztrátus kiutasítását kézhez kapó zsidók még aznap, március 27-én, kérvénnyel fordultak a helyi hatalomhoz.¹⁰ A beadványban a szokásostól eltérő formulával éltek. A „Tekintetes Magisztrátus” megszólítást a következőkkel egészítették ki: „a nagylelkű keresztény polgárok igen tisztelt közössége!” Ezzel is jelezve, hogy nem csupán a városi hatósághoz, hanem a törvényeket megkerülni kész keresztény környezethez is intézik soraikat, abban bízva, hogy számíthatnak a „keresztény érzésű és valóban keresztény hitű” polgárok megértésére. A városban kialakult közhangulatra jellemző volt, hogy nem a határozat visszavonását kérték, csak a kiköltözési határidő módosítását, meghosszabbítását. Reményüket fejezték ki, hogy figyelembe veszik és méltányolják az alábbi indokaikat:

8 BML Pécs város tanácsa iktatott iratok (továbbiakban: Pécs ikt. ir.) 1602 1/2/ 1848.

9 Lásd: 9. sz. jegyzet

10 BML Pécs ikt. ir. 1602 1/2 /1848. A beadvány német nyelvű, dr. Tarján Gáborné fordította

„a) a mi vagyonunk leginkább árukból és termékekből áll, melyet ilyen rövid idő alatt nem lehet elszállítani,

b) mi számottevő aktív tartozással, mégpedig kintlévőségekkel bírunk, ezeket ugyancsak ilyen rövid idő alatt nem tudjuk beszédni, behajtani,

c) vannak minálunk idegen vagyontárgyak és rendelkezésünkre bocsátott dolgok, melyeknek tulajdonosai a mi keresztény barátaink,

d) közöttünk néhány családban olyan ártatlan gyermekek is vannak, akik betegségben fekszenek, akiket egy ilyen utazásnak kitenni az ő megbocsáthatatlan halálukat vonná maga után,

e) nincs még nekünk semmi menedékünk, ahol magunkat és vagyonunkat biztonságba helyezhetnénk.”

A petíciót a következőkkel fejezték be: „szíveskedjék a nagylelkű hivatal és polgárság...személyünket, vagyonunkat és ingóságainkat annak megfelelően biztonságba helyezni és úgy védelmezni és megőrizni, mint ahogy mi sem törvénytelenül, hanem a magas hivataltól szereztük meg házainkat és tartottuk is fenn azokat.” A szorongatott helyzetben lévő zsidóság az antiszemita megmozdulások megfékezésére egy magyar és német nyelvű kiáltványt is szerkesztett, melyben tágabb környezetéhez, a város lakosságához fordult.¹¹ A rölapokat a pécsi Lyceum nyomdában készítették március 28-án. A „Polgárok-Hazafiak!” megszólítású felhívás hangvétele eltér a hivatalos beadványétól, némileg könyörgő és nem mentes a pátosztól. A keresztényi szeretetre apellálva kéri a város polgáraitól: „ne engedjétek meg, hogy a szabadság országában a szabadságért embertársaitok eddig tűrt törvényes jogai áldozatul essenek akkor, midőn a hon újjászületett alkotmánya e tizenkilencedik században nem rabszolgákat, hanem csak szabad embereket siet teremteni!” Majd néhány sorral lejjebb így folytatják: „ne kívánjátok, hogy hitsorsosaink ellen felizgatott kedélyek hullámaiba sodortatva tűzhelyeinket ily rögtön elhagyni kéntelenítessünk, engedjétek egy kis derűt is azon borúra, mely szomorú sorsunkra e két nap óta nehezedett.” Ugyanakkor kifejezésre juttatják asszimilációs törekvésüket, a haza iránti elkötelezettségüket és azt a reményüket is, hogy társadalmi befogadásuk már nem várat sokáig magára: „gondoljátok meg, miképp a magyarföld hitfeleink közt is csak magyarfiakat szülhet, kik a honért és e szeretett városért teendő bármilyen áldozattól vissza nem ijednek. Várjátok azért be a nem sokára következő azon összeolvadási boldogabb percet, melyben minket többé idegeneknek nem fogtok tekinteni!”

A tanácshoz és a lakossághoz forduló izraeliták azonban nem kaptak védelmet és megértést. Ezért küldöttséget menesztettek Pozsonyba, a központi hatalomtól remélve támogatást.

A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány (a továbbiakban MOIB) a pécsi zsidók küldöttségétől értesült a városi határozatról. A város vezetéséhez március 30-án intézett, erélyes hangú levelében nem mulasztotta el megróni a városi hatóságot, hogy a törvénytelen mozgalmakról nem küldött hivatalos jelentést, és határo-

¹¹ A kiáltvány teljes szövegét lásd: Baranyai Helytörténetírás 1973. 307.p.

zott intézkedések megtételére kötelezte.¹² Elsősorban azt szorgalmazta, hogy meggyőzés és felvilágosítás útján hívják fel a békétlenkedők figyelmét arra, hogy valláskülönbség nélkül mindenkiben tiszteljék az embert. Ha azonban a felvilágosító szavak nem vezetnek eredményre, a törvényes rend fenntartása a város vezetésének kötelessége „azon nemzetörtség által, melynek a rend megőrzése kezeibe van téve, remélvén, hogy a sorkatonaság közbejötté nem leendő szükséges, mely azonban elnöki felhívásra legvégsőbb esetben védőleg” szintén alkalmazható. S amennyiben mindezek ellenére lesznek olyanok, akik a „zsidók vagyonát és személyét megtámadják minden okozott kárért egész vagyonukkal felelnék.” A MOIB utasítása megtette a hatást. A főbíró nemcsak ismertette a tanáccsal a leiratot, de arról is intézkedett, hogy nyomtatott hirdetményeken a város lakosságát tájékoztassa annak tartalmáról, s elrendelte azt is, hogy a már korábban létrehozott választmány fokozottan őrkdjék a törvényes rend felett.

A pécsi zavargások korántsem öltöttek olyan méreteket, mint a pozsonyi, vagy a későbbi szombathelyi „kravall”, s lefolyásukat tekintve sem jártak olyan súlyos következményekkel. A zsidók kiutasítását elrendelő határozat nyilvánosságra kerülésével, ahogy az izraelita előjáróság fentebb már idézett beadványából kitűnik, tapasztalniuk kellett a „csöcseléknek az arcátlanságát”, de tettelegességre, a zsidók személyének közvetlen megtámadására nem került sor. Az atrocitások anyagi károkat okoztak. A hitközség egykorú jegyzőkönyvében, részletezés nélkül, arról történik említés, hogy a márciusi zsidóüldözések miatt 104 forint kiadás merült fel.¹³

Abban, hogy a pécsi zsidóellenes akciók viszonylag békés keretek között maradtak, több tényező játszott szerepet. Elsőként a helybeli izraeliták magatartását kell megemlítenünk, akik kitértek a provokációk elől, s mint Pintér Mihály főbíró MOIB-hoz küldött március 30-i jelentéséből kiderül, mintegy 40 család elhagyta a várost, korábbi lakóhelyére költözött.¹⁴ Ezt mindenekelőtt az tette lehetővé, hogy meghatározó többségük Baranya és Tolna megye településeiről származott. Kedvezően befolyásolta a fejleményeket, hogy Perczel alispán megintette a város vezetését törvénytelen döntése miatt,¹⁵ s az, hogy idejekorán megérkezett a MOIB zsidók védelmét előíró rendelete.

A főbíró április elsején kelt jelentésében már arról számolt be, hogy a város korábbi határozatát felülvizsgálta és megsemmisítette, visszafogadta a kiutasított zsidókat, eleget tesznek a kézhez kapott rendeletnek és az érvényben lévő törvényeknek.

A pécsi antiszemita zavargások, melyek napokon keresztül feszültségben tartották a város lakosságát, jól beilleszthetők az országos méretű, egymással kölcsönhatásban álló megmozdulások sorába, annak részét képezték. Felmerül a kérdés, mi váltotta ki azokat, miben fedezhetjük fel azok okát?

Első helyen kell említenünk azt a gazdasági, egzisztenciális konfliktust, amely a

12 BML Pécs kgy. jkv. 1703/1848.

13 Schweitzer József: A Pécsi Izraelita Hitközség története. Budapest, 1966. 42.p.

14 Simon: i.m. 124.p.

15 U.o.

hagyományos városi polgárság és a betelepülő zsidóság között a század negyvenes éveitől kialakult. Már 1840-ben megkísérelték útját állni a zsidók letelepedésének, illetve az izraelita kereskedők és mesteremberek versenyének, de sikertelenül.¹⁶

A kiváltságokat féltékenyen őrző helyi kereskedők és céhes iparosok körében meglévő elégedetlenséget 1848 tavaszán könnyű volt továbbítani a tömeg felé. A mindennapi élet szintjén jelentkező gazdasági, megélhetési nehézségek, mint a drágaság, húsellátási gondok fő okozójává a zsidó kereskedő vált. A pangó üzletmenetért ugyancsak a zsidókat tették felelőssé, különösen a letelepedési engedéllyel nem rendelkező bevándorlókat okolták. A hírlapi cikkekben (országos lapokról van szó) megjelenő vádak, ráfogások, elnagyolt hibák közvetítésével továbbították a szélesebb közvélemény felé az ellenszenv érzelmi anyagát.¹⁷

A forradalmi napokban a városi polgárság elérkezettnek látta az időt, hogy kísérletet tegyen az érvényben lévő törvények érvénytelenítésére. A már meglévő gazdasági ellenszenv mellé új félelem is társult, a zsidóemancipációtól való félelem. A magyar liberalizmus politikai célkitűzései között már a harmincas évektől ott szerepelt a zsidók egyenjogúsításának megvalósítása. Az utolsó rendi országgyűlésen több összefüggésben is napirendre került a kérdés, így a városok rendezéséről szóló törvényjavaslat tárgyalásakor is.¹⁸

Az alsó tábla liberális követői, bizonyos cenzusokat meghatározva, a városi választójogot „valláskülönbség nélkül” kívánták megadni. A városok küldöttei élénken tiltakoztak. Egy ilyen törvény a hagyományos polgárság vezető pozícióit fenyegette, hiszen ha a zsidók azonos jogú tagjaivá válnak a városoknak, bekerülhetnek volna a városi érdekképviselői- és igazgatási szervekbe. E törvényjavaslat tárgyalásakor törtek ki a zsidóság elleni zavargások Pozsonyban. Először február 19-éről 20-ára virradóan, majd a már említett márciusi napokban.¹⁹

Meg kell még említenünk egy másik igen fontos eseményt, amelyben a városi polgárságnak ugyancsak a zsidóemancipációt megakadályozó törekvései nyilvánultak meg. Ez a zsidók kizárása, illetve elzárása a nemzetőrségben való részvételből. A nemzetőrsegről szóló (1848. XXII. tc.) törvény ugyanis nem tartalmazott semmilyen kitétel a vallásra vonatkozóan, s abba az izraeliták szép számmal jelentkeztek. E tekintetben a pesti események országos jelentőségre tettek szert. Áprilisban az atrocitások megfékezése végett Batthyány miniszterelnök hosszas vita után rávette a zsidók képviselőit, hogy „önként” mondjanak le a nemzetőrségben való részvételről, majd kinyilvánította, hogy a rend helyreállításáig a zsidókat felmenti a nemzetőrségi szolgálat alól.²⁰

16 Radnóti Ilona: Pécsi zsidók története I. Pécsi Szemle. 1999. Nyár 16-17.p.

17 Erre vonatkozóan lásd: 1848-1849 a magyar zsidóság életében. Szerk. Zsoldos Jenő: Múlt és Jövő Kiadó, 1998.

18 Sándor Pál: Az emancipáció történetéhez Magyarországon. 1840-1849. Századok. 1995. 2. szám 304-307.p.

19 U.o.

20 Bernstein Béla: A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók. Múlt és Jövő Kiadó, 1998. Az egyes városok gyakorlatát bemutatja. 54-71.p.

Az antiszemita zavargások hatására a törvényhozók nem csak a városi törvényjavaslatot módosították a zsidóság kárára (csak a bevett vallások tagjait ruházták fel választójoggal), de az adott helyzetben a magyarországi liberálisok a közrend megővésétől vezetve nem látták időszerűnek az emancipációs törvényjavaslat benyújtását sem. Az utolsó rendi országgyűlés úgy oszlott fel, hogy a hazai izraeliták jogállását továbbra is az 1840. évi XXIX. törvény határozta meg, s az első, júliusban összeülő népképviselői országgyűlés az emancipáció tárgyalását a következő ülészakára halasztotta.

Pécsett április első napjaira megszűntek a zsidók elleni nyílt tiltakozások, de a velük szembeni ellenszenv és elutasító magatartás továbbra is megmaradt. A főbíró júniusban ugyan arról számolt be, hogy „írántuk a legkevesebb ellenszenv sem mutatkozik, itt tartásukat nem kifogásolják,”²¹ valójában a bizonytalanság érzésétől az itt élő izraeliták nem szabadultak meg. Jól példázza ezt, hogy **Engel Adolf** a következő indoklással vonta vissza egy évvel korábban, úruha árusítására benyújtott kérelmét „minthogy hazánkban zavarok vannak, és a zsidók üldöztetnek, keresetemtől elálllok.”²²

A pécsi polgár zsidókkal együttműködni nem kívánó, elutasító magatartása nyilvánult meg a nemzetőrségtől való távoltartásukban is. A pécsi zsidó közösség június 19-én levélben fordult a városi hatóságokhoz, felajánlotta szolgálatait, jelentkezett a nemzetőrségbe: „Az itteni izraelita lakosság, mely mindezidáig a nemzeti gárdából kizáratott ... kész harcolni, számarányához képest ... sorban és rendben, és kész a hazát minden rendelkezésére álló erővel, életével és vérével megvédeni.” Ugyanakkor okulva a más városokban tapasztaltakból, a jelentkező zsidóságot ott ért megalázó visszautasításokból így folytatják „ezen felajánlást úgy tekintsék mint a haza oltárára tiszta honfiúi szívből hozott áldozatot, és ne úgy, mint tolakodást és erőszakosságot; amennyiben ezt a felajánlást a más vallásúak összes kivonuló nemzeti gárdája nem egyöntetűen és nem testvériesen fogadja, akkor mi, fájó szívvel bár, de mérsékeljük magunkat és visszavonulunk.”²³ A magisztrátus a zsidók kérelmének megfelelően véleményt kért a városi nemzetőr csapatoktól. Az őrsereg nyilatkozata egyöntetűen elutasító volt.²⁴

A forradalom ügyéért vállalt fegyveres szolgálatukra néhány hónappal később került sor. 1848 novemberében, az újoncozás idején, annak ellenére, hogy soraik közt a törvény értelmében katonaköteles nem volt, a pécsi izraelita közösség nevében három újonc kiállítását önként megajánlották, felszerelésüket a saját költségükre vállalták. A három újonc **Kohn Henrik**, **Strasser Jakab** és **Wellner Henrik** volt. Közülük Wellner a harcokból, mint rokkant tért haza. A tanács „a hazaszeretetet tanúsított ajánlatáért” köszönetet mond a hitközségnek, s megállapítja, hogy e téren minden további kötelezettségtől mentesek.²⁵

21 BML Pécs ikt. ir. 2843/1848

22 BML Pécs ikt. ir. 3776/1848

23 BML Pécs ikt. ir. 2789/1848

24 BML Pécs ikt. ir. 2855/1848

25 Bernstein: I.m. 87.p.; Schweitzer: I.m. 43.p.

Annak, hogy a pécsi zsidók a magyarság ügyével, a forradalom és szabadságharc céljaival azonosították magukat, más formája is megmutatkozott. A kormány nemzethez intézett felhívásához, amelyben arra szólította fel a lakosságot, hogy a honvédsereg költségeinek előteremtéséhez kölcsönökkel és adományokkal maguk is járuljanak hozzá, az ország más hitközségeihez hasonlóan a pécsiek is csatlakoztak. Kölcsönként 1000 forintot jegyeztek, különféle nemesfémekből 33.45 latot ajándékképpen, 23.75 latot kölcsönként ajánlottak fel. A pesti zsidók által meghirdetett márciusi és júniusi országos gyűjtés alkalmával 258 forintot küldtek az ország javára.²⁶ A lojalitásnál szorosabb kötelékek motiválták **Honig Dávidot** is, amikor a 8. honvédszászlóalj egyenruhájának elkészítésekor a ruhák kiszabását teljesen ingyen végezte. Amikor Vitális Ferenc őrnagy a város iparosainak levélben köszönte meg az egyenruhák elkészítésében végzett munkájukat, Honig ténykedését külön is kiemelte: „elismerésképp megjegyeztetik még, hogy Honig izraelita szabó az egész öltözet kiszabásánál, minden díjkövetelés nélkül munkálkodott.”²⁷

Az emancipáció elhúzódása csalódással töltötte el a hazai zsidóságot. Pesten összehívták a zsidóság országos képviselőtársaságának közgyűlését, melynek legfontosabb teendője az volt, hogy az országgyűlésnél eljárjon az emancipáció ügyében. A pécsi zsidóságot Schapringer Joachim képviselte. A közgyűlés „a Magyarország és a hozzákapcsolt tartományokbeli izraelita lakosok” nevében nyílt kérvényt intéztek az országgyűléshez, melyben „igazságot, szabadságot s egyenlőséget” kérnek. „Mi azért kívánjuk jogainkat, mert emberek vagyunk – mi egyenlők akarunk lenni e haza minden lakosaival – egyenlők terheiben és áldásaiban, mert mi szintűgy vagyunk fiai, itt születtünk, itt nevelkedtünk, itt szabadon élni, halni akarunk.”²⁸ Az országgyűlés halogató magatartása az egyenjogúsítás ügyében a zsidóságon belül más erőket is mozgósított: a vallásreform radikális képviselőit.

Néhány városban Nagyváradon, Aradon, Pesten, egyleteket alakítottak, melyeknek az volt a céljuk, hogy újjátársaikkal elősegítsék a zsidóság emancipációját. Úgy vélték, ha lebontják a vallási korlátokat, az ősi szokások és szertartásbeli előírások felszámolásával megszüntetik az elkülönülést, könnyebben emancipálódhatnak.

A pécsi izraelita közösség néhány tagjában is gyökeret eresztett a radikális reform eszméje. 1848 novemberében kérelemmel fordultak a város tanácsához, hogy engedélyezze a Pécsi Izraelita Újító Egylet megalakulását és működését.²⁹ Kérvényükhöz névlistát is csatoltak, melyet tizenegyen írtak alá, vezetőjük Engel Adolf volt. A folyamodók a pécsi zsidó közösség fiatalabb tagjaiból kerültek ki. Az egylet céljaul a következöket jelölték meg: „hogy az imádság és egyéb isteni szolgálatok mentül hamarabb magyar nyelven végeztessenek, s mihelyst a jövedelem megengedi, egy magyar hitszónokot tartsanak, hogy minmagunk s gyermekeink a magyar nyelv tökéletes birtokába jutván, egyéb különc szokásainkban is mentül gyorsabban

26 Schweitzer: U.o.

27 BML Pécs ikt. ir. 4520/1848

28 A kiáltvány teljes szövegét közli Zsoldos: i.m. 178-180.p.

29 BML Pécs ikt. ir. 5126 /1848.

simulást eszközölhessünk.” A felsoroltak mellett hazafiságukról tesznek tanúbizonyságot. Az egyesület tevékenységét a haza védelméhez kapcsolta. Az izraelita közösség vezetői a maguk részéről teljes mértékben elutasították az egyesület célkitűzéseit.³⁰ Ezt több okból is tehették. Egyrészt azért, mert a benyújtott nyilatkozatban a kérelmezők úgy állították be kezdeményezésüket, mintha a vallás átalakítása nélkül a zsidó nem lehetne hazafi, s ez joggal sértette őket. A másik érv pedig az volt, hogy a közösség zsinagógájában engedély nélkül nem átalítottak a hagyományostól eltérő istentiszteletet tartani, holott attól eltiltották őket. A hatóságokhoz benyújtott petíciójuk alapján arról győzték meg a város vezetőit, hogy ne járuljanak hozzá az egyesület működéséhez.

1849 januárjában a császári csapatok elfoglalták Pécsét. Néhány hét múlva a császári kormányzat már követelte a türelmi adó elengedésekor vállalt, a forradalmi kormányzat idején elengedett váltságösszeg esedékes részét. 1849 őszén végleges formát öltött a magyarországi zsidóságot a forradalom alatti „gyalázatos és törvényellenes” magaviselete miatti kollektív pénzbüntetése: 2 millió háromszázezer forint megfizetésére kötelezték. A hadisarcot felosztották a hitközségek között. A pécsi zsidókra ötezer forint jutott.³¹

30 BML Pécs ikt. ir. 5146 /1848.

31 Schweitzer: i.m. 48.p.

RÓNÁKY EDIT

RÓNÁKY IGNÁC

Egy tekintélyes pécsi polgár a 19. századból

Most, amikor a magyar polgári forradalom és szabadságharc 150. évfordulóján felidézzük történelmünk e rövid, de meghatározó időszakát, illő, hogy tisztelgünk a hőiesen harcoló honvédek emléke előtt is. A Baranya megyei résztvevők között volt Rónaky Ignác 1848-as honvéd százados, Pécs szabad királyi város rendőrkapitánya.

Rónaky Ignác 1828. január 17-én született Rácpetrén (ma Újpetre), ahol édesapja 25 éven át működött közjegyzőként. Iskoláit Baján, majd Pécsen végezte. Diáktársa és jó barátja volt Tóth Kálmán – a későbbi neves költő, aki Baja város kövelete lett – és **Hanuy Gábor** majdani apátkanonok, pápai prelátus. Jó barátságban volt még Rácpetre kántortanítójával is, akinek a fia, **Lieber György** később közismert ügyvéd lett Pécsen.

Az 1848-as szabadságharc idején Rónaky, több diáktársával együtt önként indult a csatába, s lelkes szívvel harcolt a váci, isaszegi, nagysallói ütközetben és Budavár bevételénél is. Ahogy a korabeli sajtó írja: „végigküzdötte a félistenek harcát.”¹ Hősiességéért, bátorságáért, fiatal kora ellenére századosi rangot kapott a feldunai hadseregnél. Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai című könyvében a „Végigszolgáló honvéd századosok” között emlékezik meg róla.² A levéltári hivatalos iratok szerint a szabadságharc leverése után büntetésből besorozták közvitéz-ként „Herczeg Wasa Gusztáv 60. számú utász magyar gyalogos ezredébe.”³ Az 1900-ban bekövetkezett halálakor kiadott gyászjelentés és a halálát követő nekrológok viszont azt írják, hogy besorozását megelőzően két évig börtönt viselt. A Pécsi Figyelő szerint: „A világosi gyásznap után elfogták s Galíciában két évig volt bebörtönözve, s József főherceg közbenjárására kapott kegyelmet. Ekkor a Waza-ezredbe sorozták be.”⁴ A Dunántúl című újság visszaemlékezése is ezt írja: „Hazájáért megnyugvással tűrte, hogy elfogták és két évre becsukták. Már halálhíre is jött, hozzártatózói, szeretett szülei misét is mondatnak nemes lelkéért. A hazájáért szenvedett börtönből több társával – kegyelemből – kikerülve a Waza-ezredhez sorozták.”⁵ S bár a családi legenda is számon tartja e két évi börtönbüntetést, erre vonatkozó hivatalos okiratot nem találtunk. A Waza-ezredben később tizedesi, majd őrmesteri fokozatot ért el, de mint szabadságolt katona, már 1852 novemberétől Pécs város

1 „Rónaky Ignác” In: Pécsi Figyelő, 1900. július 8. 2-4.p.

2 Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp. 1988. 509.p.

3 Baranya Megyei Levéltár (továbbiakban BML), Rónaky Ignác Pécs Sz. kir. város alapítványa minősítvényi táblázata – Az idézett helyek nevét és az idézeteket a korabeli helyesírással közöljük

4 A Pécsi Figyelő idézett száma

5 „Emlékezés a nagybajszú Rónaky kapitányra – Halálának 25. évfordulójára.” In: Dunántúl, 1925. júl. 12. 5-6.p.

szolgálatába állt: díjnokként dolgozott a pécsi szabad királyi kerületi pénzügyi igazgatóságnál 1852. november 30-tól 1854. augusztus 20-ig, majd részt vett Pécs város népszámlálásában, 1857. november 1-jétől 1858. január 31-ig, aztán Baranya vármegye telekkönyvi hatóságánál szolgált díjnokként, 1858. február 1-től 1859. december 31-ig. Időközben, 1859. június 30-án leszerelték.

Pécs szabad királyi város 1861. február 1-jén, **Aidinger János** polgármester elnöklete alatt megtartott tanácsülésén felvették a rendőrkapitányi hivatalba díjnoknak.⁶ Minősítésében leírták, hogy: „Beszél, ír és fogalmaz magyarul és németül egyformán s ért kevésbé horvátul”.⁷ Alig tíz nap eltelte után került sor a városi tisztújító közgyűlésre: „Pécs városa 1861 február 11., 12. és 13. napjain tartotta, a szabadság hajnalán a nemzeti alapon álló első alkotmányos tisztújító közgyűlését a Nemzeti Casino kerti helyiségében, mert a városháza terme a választók befogadására kicsi volt. Három helyen is szavaztak. A belvárosi választók a Nemzeti Casino kerti termében, a szigeti és a siklósi külvárosiak a Lyceum-épület udvari földszinti termében.”⁸ Elsőprő fölényrel választották meg Rónaky Ignácot rendőrhadnaggyá. Az 1861. február 12-én fölvetett jegyzőkönyv szerint: „S végül a hadnagyi állomásra kijelöltettek **Bubreg Antal**, **Rónaky Ignác** és **Szokoly István** urak; s miután Bubreg Antal 73, Rónaky Ignác 457 és Szokoly István 10 szavazatot nyertek volna; Rónaky Ignác úr mint törvényesen megválasztott, hadnagynak elnökileg kijelentett. S ezzel a választás a mai napra befejeztetett.”⁹ A Dunántúl című újság így emlékezett meg erről: „Látjuk tehát, hogy Rónaky Ignác neve mily óriási többséggel került ki az urnából: 457 szóval. Nagy volt a lelkesedés, midőn Rónaky ilyen győzelemmel választott meg a város rendőrtisztviselőjévé. A választók egész tömege kísérte Rónakyt a Mária-utcában levő lakására, hol el nem maradt az akkor nagy divatban volt áldomás-ivás!”¹⁰

Ezzel megindult Rónaky Ignác rendőrségi-köztisztviselői karrierje. Hadnagyi rangja rövidesen, Pécs város 1861. december 12-i közgyűlésén alkapitányira változott. Így emlékezik meg erről a városi tanács jegyzőkönyve: „Őméltósága a Kir. biztos úr (ezekre) előadván, hogy a város részére kinevezett polgármester tekintetes Nagy József urat már megesketteté a kinevezett tisztségviselők névsorát következőkben olvastatá fel:

Polgármester: **Nagy József**
főbíró: **Pintér Mihály**
főkapitány: **Kóbor János**
alkapitány: **Rónaky Ignác**.”¹¹

A városháza első emeletének bal oldali folyosóján a negyedik szoba volt az ő irodája. Szerette munkahelyét és munkakörét. Feladatait pontosan, lelkiismeretesen látta el. Segítette a szegényeket, az özvegyeket, a gyámoltásra szorulókat.

6 BML Pécs város tanácsa közgyűlési jegyzőkönyve (továbbiakban BML Pvt. kgy. jkv.) 70./1861.

7 BML Rónaky Ignác idézett minősítvényi táblázata

8 A Dunántúl idézett száma

9 BML Pvt. kgy. jkv. 109./1861.

10 A Dunántúl idézett száma

11 BML Pvt. kgy. jkv. 5071./1861.

Minden hozzá fordulónak adott tanácsot. Nemcsak hivatala, de háza is nyitva állt előttük. Ezért választották meg újra meg újra.

Amint a lakosság létszáma, a rendőrség feladatköre és személyi állománya is bővült, és 1867 májusától két, majd később három kerületi alkapitány megbízására is sor került. Rónaky, már 1867-i megválasztásától kezdődően első alkapitányi feladatkört kapott, melynek értelmében a főkapitány helyettesítését is ő látta el.¹² Minősítésében ezt olvashatjuk: „Ügyekezete: dicséretes, Képességek: kielégítő, Szolgálatban és szolgálaton kívüli viselet: jó, Politikai tartás: készséges.”¹³ Tehát felettese, akárcsak ügyfelei, elégedettek voltak személyi adottságaival, magatartásával és tevékenységével. Mindezért 1870-ben az újjászervezett honvédséghez is kapitánnyá nevezték ki Csíkszeredára, az ottani honvéd-gyalogezredhez. E kinevezést nem fogadta el, hanem megmaradt pécsi rendőrtisztviselői beosztásában. Az 1872. május 7-én tartott választás alapján első rendőrfőbiztosi megbízást kapott: „Rónaky Ignác az első rendőrfőbiztosi állomásra egyhangúlag megválasztatván, ilyennek elnökiileg is kijelentetett.”¹⁴ Munkaköre közel azonos maradt, csak a beosztás elnevezése változott. Ezt követően 1884-től újra alkapitányi megnevezéssel szerepelt ez a munkakör, s később már nem választás útján, hanem kinevezéssel töltötték be, de Rónaky Ignác folyamatosan megkapta a kinevezést. Pályájának utolsó szakaszában rendőrkapitánynak nevezték ki. Őt főkapitány, **Kóbor János, Piacsek József, Tróber Mátyás, Lechner Gyula és Vaszary Gyula** idejében, 1900. január 1-ji nyugdíjazásáig, mintegy negyven esztendőn át viselte felelős tisztségeit, szolgálta a várost becsülettel, hűséggel, kitartással. Már hamarabb nyugdíjba mehetett volna, de lételeme volt a munka, a tevékenység. „Egész hosszú tisztviselői működése alatt az igazságszeretet, az önzetlenség vezette. Mint hazafi, törhetetlen ellenzéki ember volt; mint ember, szerette embertársait, rang- és felekezeti különbség nélkül, s mint a jószívűség mintaképe, segítette a szegényeket, az ügyefogyottakat, nemcsak tanácscsal, de kalácscsal is.” „... mindig igazságra törekvő, legkisebb részletekig gondos és meggondolt volt az ítékezése, bármiféle panaszos ügyben,” írja róla a Pécsi Figyelő.¹⁵ Hallgatta és intézte az ügyes-bajos dolgaikban naponta jelentkező sok-sok panaszos fél kényes ügyeit. „Több ízben mondotta Rónaky kapitány, hogy könnyű dolguk van a vármegyei járási főszolgabíróknak, hisz hozzájuk a perlekedő felek csak 2-3-4 órai útnak gyalog vagy kocsin való megtevése, legtöbbször 1-2 nap után juthatnak a főszolgabíróság elé, tehát az első mérleg, az első dühösség már lecsillapul, mire oda érnek, de a rendőrségre mindenki első mérgével-dühével jön panaszt tenni. Ilyen emberekkel szemben nagy önmérsékletre, nagy higgadságra és körültekintésre van szükség.”¹⁶ A korabeli tanúk visszaemlékező írásai szerint Rónaky Ignácnak megvolt ez a higgadt magatartása, igazságos ügyintézése.

Közismert alakja volt városunknak. Őrizte a 48-as hagyományokat a Baranya

12 BML Pvt. kgy. jkv. 477./1867.

13 BML Rónaky Ignác idézett minősítvényi táblázata

14 BML Pvt kgy. jk. 6./1872.

15 Pécsi Figyelő idézett száma

16 A Dunántúl idézett száma

megyei Honvédegylet tagjaként. Sokat áldozott jótékony célokra. Rendszeresen járt színházba, hangversenyre, ebéd-, vacsora-meghívással tisztelte meg a város művészeit.¹⁷ Hivatali munkaidejének lejártá után az Otthon kávéházban olvasta el a napi újságokat. Majd kiment Bárány úti szőllejébe (ők így mondták), ahonnan esti harangszóra nagy csokor rózsával tért vissza, s szálanként elajándékozta a város utcáin szembesétáló hölgyeknek. Gavallériája, katonás, délceg alakja, legendásan nagy bajusza és jóságos, derűs mosolya is közkedvelté tette. Példás családapává vált: féltő gonddal nevelte fiát, **Rónaky Kálmánt**, aki később árvaszéki ülnökként és helytörténészként írta be a nevét városunk történetébe, és gyámleányát, **Blachier Arankát**.

1900. július 7-én bekövetkezett halálakor a Pécsi Figyelő című lap több-hasábos nekrológban köszönt el tőle. Így írtak róla: „A városháza tornyán fekete lobogót lengetett ma a szél. A fekete lobogó jelezte, hogy gyásza van a városi tisztviselő-testületnek, gyásza van a városnak. Rónaky Ignác nyugalmazott rendőrkapitány, ma reggelre elköltözött az élők sorából. Mindnyájan ismertük, mindnyájan szerettük s most íme nincs többé a jó »Rónaky bácsi«, ki tipikus, közismert alakja volt Pécs városának. Nincs többé a közkedvelt »Náci bátyánk«, ki a torony alatt a régi, szép és jó időket képviselte. Nincs többé a »Rónaky kapitány« kinek mindig igazságra törekvő, legkisebb részletekig gondos és meggondolt volt az ítélkezése, bármiféle panaszos ügyben.”¹⁸ Temetéséről is beszámoltak a helyi lapok. „Tegnap délután 5 órakor temették el Rónaky Ignác nyugalmazott rendőrkapitányt, 48-as honvédszázadost az Anna-utca 45-ik számú házból. A temetési szertartást **Hanuy Gábor**, pápai praelátus, apátkanonok végezte, nagy segédlettel. A temetés az egész város részvéte mellett folyt le s a temetési menet az Anna-utcából a nagy Flórián-utcán át tért a Kossuth Lajos-utcára s onnan a budai külvárosi temetőbe. A temetésen megjelentek: báró **Fejérváry Imre dr.** főispán, **Tormay Károly** alispán, **Nendtvich Andor**, helyettes polgármester, **Koszits Kamill** megyei főjegyző, **Tróber Aladár**, városi főjegyző, **Vaszary Gyula** rendőrfőkapitány, **Schulz Ferenc** és **Sárkány Ármin** rendőrkapitányok, a városi Tanács tagjai, a megyei és városi tisztviselők, a városi képviselőtestület tagjai, **Salamon József**, kir. tanfelügyelő, **Sey László** kir. tanácsos, **Zavaros Péter**, nyugalmazott városi tanácsnok, **Simonffay János** ügyvéd, **Miksik Ákos**, állami főállatorvos, többen a »Nemzeti Kaszinó« tagjai, a községi tantesület s az állami hivatalos testületek köréből. A temetési menetben a városi szegényház tagjai, a »Rudolfinum« növendékei, a pécsi Polgári Daloskör zászló alatt, a 48-as honvédek, a városi rendőrség, a megyei huszárság és az önkéntes tűzoltóság is részt vettek. A »Kegyelet« négylovas gyászhintója előtt nagykozári, személyi, püspökbogádi és budai külvárosi polgárok vittek élővirág koszorúkat, legelől egy Drezdából érkezett koszorúval. A gyászkocsi előtt vitték a feketébe vont, az ország címerével ellátott nemzeti lobogót; az érckoporsón a gyászoló családtól nemzetiszínű szalaggal ellátott pálma és babér koszorú volt; a gyászkocsi hátulján

17 Dr. Rónaky Kálmán: Amtmann Prosper fuvolája. In: Különlenyomat a Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője 1913/3. Pécs, 1913.

18 A Pécsi Figyelő idézett száma

pedig a városi tisztikar kék-sárga szalagos koszorúja függött, rajta e felírással: »Felejtethetlen volt kartársunknak – Pécs szab. kir. város tisztviselői«. A gyászkocsi után egy párnán vitték az elhunyt honvédszázadosi csákóját s utána haladtak: özvegye, fia Rónaky Kálmán dr.; nővérei; Simon József sásdi szolgabíró és neje Blachier Aranka; továbbá Blachier Zoltán, fővárosi államrendőrségi gyakornok s a gyászoló rokonság. Utánuk pedig a résztvevő nagy közönség beláthatatlan sokasága, hol a sír beszentelése után a polgári Daloskör elénekelt a »Hazádnak rendületlenül légy híve óh magyar«-t s mikor a koporsót lebocsátották a családi sírboltba, a gyászbavont nemzeti zászlót háromszor hajlították meg utolsó üdvözléssel a nagy idők tanújának! Az elhunyt lelkiüdvéért ma délelőtt 9 órakor volt a belvárosi templomban a gyászmise, melyet Magenheimer József plebános celebrált, Simon Lajos és Komócsy István káplánok segédlete mellett. A gyászmisén a gyászoló család tagjai, **Majorossy Imre** polgármester s a résztvevők nagy száma volt jelen.¹⁹ A Pécsi Közlöny híradása még ennél részletesebben is felsorolja a 48-as rekvizitumokat: „A 4 fehér ló vontatta fehér halottas kocsiban elhelyezett koporsón ott voltak babérággal körülfonva a 48-as küzdelmekben használt kardja, kardkötője, és honvédszolgálati öve, a koporsó mögött ott vitték csákóját és 48-as szolgálati övét.”²⁰

Nemcsak a temetésen adták meg Rónaky Ignácnak a végső tiszteletet, hanem a halálát követő első városi tanácsi közgyűlésen is megemlékeztek róla, és Majorossy Imre polgármester méltató szavait így örökítették meg a gyűlés jegyzőkönyvében: „Itt első sorban kötelességemnek ismerem megemlíteni, hogy Rónaky Ignác, nyug. rendőrkapitány f.é. július hó 8-án 73 éves korában elhunyt. Negyvenegy és fél évig volt a közélet derék munkása s méltán megérdemelt nyugdíját csak igen rövid idő alatt élvezhette. Mi tisztviselők is igaz részvéttel gondolunk azon hantokra, melyek munkás életének örök zárait képezik s óhajtjuk, hogy az Isten kegyelme legyen vele s adjon vigaszt a gyászbába borult családnak. Sőt meg vagyunk győződve, hogy a tek. közgyűlés minden kegyeletes érzelme szintén készséggel adózik régi tisztviselőjének s így nem fogja elmulasztani emlékének jegyzőkönyvében való megörökítését és részvétét fejezi ki a gyászoló család iránt.”²¹

Mindezeket olvasva megértjük, miért őrizték emlékét hosszú éveken keresztül. Halálának 25. évfordulóján a *Dunántúl* című lap a vele egynapon elhunyt **Zsolnay Vilmoossal** együtt méltatta e példás életű tisztviselő-ember értékeit, kinek „neve állásánál fogva nem került a világforgalomba, mint a Zsolnay név, de szűkebb hazájában, e város területén, annál mélyebben került a szívekbe, a lelkekbe. Négy évtizedes hivatalnokoskodása, kapitánykodása alatt ezrekre ment azok száma, kivel érintkezni kellett és ezek legtöbbje ... jósággal és tisztelettel emlékezett meg a nagybajszú Rónaky kapitányról.” „Ki 40 évet töltött a rendőrségünk szolgálatában, ki négy évtizeden át kapitányoskodott városunkban, hallgatta és intézte a veszekezők, az ügyes-bajos dolgokban naponta százával jelentkező felek, sokszor kényes ügyeit – az megérdemli, hogy róla néha-néha megemlékezzünk.” „Halálának ne-

19 Pécsi Figyelő, 1900. július 10. 5-6.p.

20 Pécsi Közlöny, 1900. július 12. 5.p.

21 BML Pvt. kgv. 159/1900.

gyedszázados évfordulóján – sorokkal – koszorúval áldozunk mi is Rónaky Ignác, e városnak 40. évén át tisztességben megöregedett volt tisztviselője és e város igaz és hű polgára emlékének!”²²

Igen, mert Rónaky Ignác nemcsak honvéd, rendőrtiszt és családapa volt, hanem városi polgár is. Hogy mi mindent jelent polgárnak lenni, arról ma sok vita folyik baráti társaságokban s a média különböző fórumain. Ahhoz, hogy az ember kihúzhassa magát, s azt mondhassa: polgár vagyok, hazámnak s városomnak derék polgára, nem elég rendesen dolgozni, szőlőt, rózsát metszeni, hazaadni a kosztpénzt, adót fizetni, alkalomhoz illő ruhát öltetni, esernyőt vagy napernyőt hordani. Kell ahhoz más is! Szeretni az országot és a várost, áldozni értük, ahogy Ignác bátyám is tette azzal, hogy életét kockáztatta a harcok alatt, hogy börtönben ült, hogy segítette a rászoruló városlakókat, részt vett a város művészeti rendezvényein. Ha aztán a szeretet és az áldozat nem viszonzatlan, a polgár otthon érzi magát az országban és a városban, elégedett lesz, családja családdá, otthona otthonná válik, az utcák, a terek meghitt díszletekké, ahol az ember köszön a többieknek, s azok visszaköszönnek neki, toronyóra jelzi az időt, fütyül a perces fiú, kemény a sör habja, kényelmes a konflis, és az ember elmondhatja magáról: Ez és ez vagyok, „X” ország „Y” városának polgára. Élete így s ettől lesz jelentős, ezért lesz méltó arra, hogy emlékezzünk rá.

Rónaky Ignác, dédapám fivére fényképéről egy ilyen polgár arca néz rám, ránk. Most, az 1848-49-es szabadságharc 150. évfordulóján különösen nagy tisztelettel emlékezem meg róla. Kitűnő férfi, nagyszerű pécsi polgár volt: hazájának adta bátorságát, városának szolgálatát, családjának, rokonságának, barátainak szeretetét.

22 In: a Dunántúl idézett száma

A Mindenható végtelen akaratából immár özvegy Rónaky Ignácné született Blachier Terka, az özvegység szívetrepesztő bánatával, Rónaky Kálmán dr., a fiui ragaszkodás és az árvaság ki nem mondható megtörtségével, Rónaky Mária, férjezett Horváth Károlyné és Rónaky Emilia, az odaadó testvéri szeretet fájdalomával adják tudtul a szerető rokonság nevében is, hogy a hívséges és gondos felejtethetlen férj, a jóságos szívé páratlan alya, az ábeli lelkű testvér, a jó rokon:

RÓNAKY IGNÁCZ

1848-as honvéd kapitány,
az újja szervezett m. kir. honvéd gyalogság első tényleges kapitányának egyike,
Pécs szab. kir. város nyug. rendőrkapitánya,

Pécsett, 1900. évi július hó 7-én, szombaton reggeli 6 órakor, fáradhatlan, munkás, erényekben, tettekben gazdag és áldásos életének 73-ik, nagyon boldog házasságának 32-ik évében, négy hónapi, többféle betegség által gyötörve, mindig imádott Istenével való leszámolás után — kisenvedett.

Szüleinek jó gyermeke, családjának odaadó gondozója, városának hűséges és önzetes szolgája, hazájának igaz polgára volt. A 48-as időkben az iskolát — csatatérrel, a könyvet — karddal és a tollat — fegyverrel cserélte föl. Vác, Isaszegh, Nagy-Sarló tanuk erre. Budavár bevételéért is hősiiesen küzdött. Hazájáért megnyugvással tűrte, hogy elfoglalt és két évre becsukták. Majd innen kegyelemből kikerülve, a Wasa-ezredhez sorozták, honnan — kijöve — Pécs szab. kir. város egyhangulag rendőrkapitányává választotta, mely tisztséget 41 és fél évig igaz becsülettel viselte. Szerette hivatalát, hűséggel dolgozott. A szegények segítőtje, a tanácsra szorultak pártfogója, egyik legfőbb erénye pedig igazságszeretete volt. Polgártársaiért, rokonaiért minden telhetőt megtett. S most, midőn a jól megérdemelt nyugalmat élvezhette volna — itt hagyta szerető övét. Elköltözött oda, honnan nincs visszatérés.

Az Urban elhunyt drága boldogultnak kihűlt tetemei f. évi július hó 8-án, vasárnap d. u. 5 órakor fognak az Anna-utca 45. számú gyászházból a róm. kath. szertartás szerint beszenteltetni s azután a budai külvárosi sírkertben levő családi sírboltban örök nyugalomra tétetni.

Oda hova való: Mennybe szállt lelkéért a szent mise-áldozat f. hó 9-én, hétfőn, d. e. 9 órakor fog a belvárosi templomban a mindenek sorsát igazgató Teremtőnek bemutatlatni.

Kik ismertétek, kik szerettétek! jöjjetek — kísérjük el az örök nyugalom helyére; Bajtársai! hullassatok egy könyvet a koporsójára annak, ki Veletek küzdött a Hazáért!

Leike — az Istené, teste — a földé, de emléke, becsülete, önzete,
jellemé és jósága — a miénk!

Imádkozzunk érte!

VISY ZOLTÁN

ORVOS A DERESEN

Ki volt Visy István?

Százötven éve, 1849-ben írta naplójába Kelemen József pécsi kanonok az alábbi sorokat: „A' magyarvilág kezdetekor a' Pécsváradján volt Császári katonákat lefegyverezték! Ennek rossz következése lett, mert ugyan azon vasas németek jöttek oda vissza, a' kiket nem rég lefegyvereztettek, 's mivel Pécsről voltak küldve, kik ezen németeket lefegyverezték, azért most a' Császáriak 4 ezer pengő forintot vetettek ki Sarczot a' pécsiekre, Pécsváradján pedig rendre botozták az embereket, 's beszéltek: hogy valami Visi orvosra 50 botot vertek, 's mivel ez felkelvén azt mondá „Es wird schon noch der zahlende Tag kommen” (Majd eljön még a fizetség napja!) ismét lefoglalták, és újra 24 botot vertek reá. Pécssett is sok embert kerestek azok közül, kik a' lefegyverzésbe részt vettek, de ezek üdején gondoskodtak magokról, és félre áltak [sic!] az útból az erdőbe, 's szőlőkbe ide 's tova bujkáltak sok ideig. Befogások is történtek, Madarász, Lakits, Gyenes Mérnökje a' Káptalannak, Horváth befogattak, és Eszékre levitettek, de azután ismét szabadon bocsájtattak.”¹

A leírtakat több korabeli forrás is igazolja. Batthyány Kázmér jelentéséből ismert, hogy 1848. október 2-án Majthényi József vezetésével 200 nemzetőr benyomult a horvát sereghez pártolt Hardeggy vasas és Kresz könnyű lovasezred pécsváradai fegyverraktárába. A fegyvert és hadfelszerelést hadizsákmányként lefoglalta. S a válasz: „...a császári Sereg, mely jelenleg Pétsen vagyon, nem éppen leg emberségesebben viselte magát, jelesen azokra nézve a kik valaha a Pécsváradai Katonai Deponak kiraboltatásába részt vettek. Kegyetlen demonstrációval élt, előkelő embereket megbotoztatott...”² Erről olvashatjuk azt Kelemen József naplójában, hogy a dolognak „... rossz következése lett, ...” Mások arról tudósítanak, hogy miután bebizonyosodott a Pécsváradon állomásozó Hardeggy vasas ezred csatlakozása Jellačić-hoz, báró Majthényi első alispán kezdeményezésére pécsi nemzetőrök a helybeliek közreműködésével, a pécsváradai laktanyában lévő német katonaságot lefegyverezték, az ezred raktárát lefoglalták, a foglyokat Eszékre, illetve Pécsre irányították. A raktárkészlet egy részét utóbb Pestre szállították, más részével pedig a Pécssett felállított lovas csapatot szerelték fel.³ Ez utóbbinak időpontja pedig 1849. május 4., vagy az ezt közvetlenül megelőző napok egyike.

Jelen megemlékezés tárgya a szóbanforgó *valami Visi orvos és családja*, ugyanis róla a források nem említenek a nevénel többet.

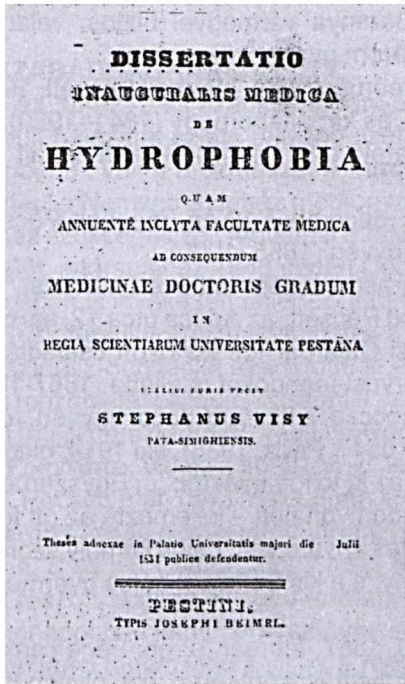
1 Kelemen József pécsi kanonok naplója. In: Baranyai Helytörténetírás (továbbiakban: BHI) 1973. Pécs, 1973. 214.p.

2 Horváth János naplója a gráci emigrációból 1849. május 5.–augusztus 1. In: BHI. Pécs, 1973. 224.p.

3 Fánecs József: Az ellenforradalmi rendszer megszüllésére tett kísérletek Baranyában, 1849-1850. In: BHI 1973. 141.p.

Ki is volt tehát az a Visy István?

Pécsváradon 1848/49-ben Visy István, akkori megnevezés szerint: orvos tanár, volt a pécsváradai „járásorvos”. Rajta hajtották végre a több, egymástól független forrásban említett, rendkívül súlyos és megalázó büntetést.

Súlyosságára utal, hogy például a jobbágy ügyekkel speciálisan foglalkozó, 1791-ben kiküldött úrbéri bizottság (commissio) a földesúrtól kiszabható büntetések közül a testi büntetést 24 botnyi maximumra korlátozta. Egy 1800-i, majd 1820-i helytartótanácsi rendelet megkövetelte, hogy a szolgabírák a jobbágyokra 12 botnál többet nem róhatnak ki. Az 1832-36-os és az 1843-44-es országgyűlésekre beterjesztett törvényjavaslatok a botbüntetés eltörlését irányozták elő.⁴

A kirótt és végrehajtott büntetés emberi méltóságot sértő, megalázó voltának igazolására elegendő Kossuthnak a Pesti Hírlapban megjelent cikkeire utalni, a „bot, vessző, korbács ezernyi jeleneteiből”. Ezek közül az egyik, talán a legmegrázóbb, éppen Pécsre, a szombati hetivásárra vezeti az olvasót.⁵ Mindez akkor is vér-lázító, ha szabályosan elítélt bűnöző a szenvedő alany, de még ennél is felháborítóbb, ha köztisztviselőben álló, embertársai gyógyítására, szenvedéseik enyhítésére felelősséget vállalt, meglelt családapát érintett, akinek egyetlen „bűne” az volt, hogy részt vett a törvényes magyar kormány ellen lázadt katonaság lefegyverzésében.

4 Hóman-Szekfü: Magyar történet V. kötet 1936. 81-82; 239; 289; 329.p.

5 Hóman-Szekfü: i.m. 313.p.

Dr. med. Visy István, Visy Pál és Pálos-Palles Jozefa fia, családja Sopron vármegyéből származik.⁶ Édesapja még Röjtökön, a mai Röjtökmuzsajon született, ő maga 1809. április 29-én Patán, Somogy vármegyében. Orvosdoktori értekezését a Pesti Királyi Egyetemen védte meg, 1834-ben.⁷

A Baranya vármegyei Pécsváradra került járásorvos 1846. április 14-én feleségül vette **Geötz Franciskát**, Geötz Ignác Baranya vármegyei biztos, valamint Balovits Franciska leányát. Itt született mindhárom gyermekük:

Visy Angéla – Angélique, született 1849. február 22-én, meghalt Pécsen, 1940. február 25-én. Férje: Steinberg Nep.János cs. és kir. altábornagy (1841–1920).

Visy Lajos mohácsi kir. közjegyző, született 1851. április 5-én, meghalt Pécsen, 1923. május 3-án.

Visy Franciska – Fanny, született 1858. december 10-én, meghalt Pécsen, 1905. június 1-jén. Férje: dr. Krasznay Jenő ügyvéd (1855–1900).

Visy István 1858-ban még pécsváradai járásorvosként tett éves jelentést,⁸ de már ezt megelőzően, 1856-ban tulajdonosa volt Pécsen, az Apáca utca 12. sz. háznak, amelyben 1861-ben alakult meg a Pécsi Dalárda. Ide költözött családjával, amikor vármegyei orvosként a törvényszéki orvosi teendőket is ellátta. 1867-1872 között e házban lakott kosztos diákként unokaöccse, a későbbi pécsi ügyvéd, majd főispán, **dr. Visy László** (született: Nagyatád 1854 † Pécs, 1935), aki 1914. október 17-i naplóbejegyzésében így emlékezett meg az itt töltött évekről: „... Egyszerűség, takarékoság, családiasság, szorgalom – minden vonalon – jellemezte az ott folyó életet. Az áldott lelkű Fanny néni valóságos édes anyám volt. Lajos komoly szorgalmas tanuló. Angelikve (sic!) kedves, okos leány, s a kis Fanny, a bájos gyermek, e kort számomra felejthetatlenné tették...”⁹

A családból először az édesanya hunyt el, 1887. február 12-én. Férje csak 12 év múlva követte. Az előbb idézett sorok folytatásaként erről ezt olvashatjuk: „1899-ben [augusztus 23-án] meghalt Visy Pista bácsi életének 91-ik évében. Lebukott az udvarban egy székről – fejét a virágágy szegély kövébe ütötte, s koponyarepedést szenvedett, s csendesen kimúlt.” Ezt a családi hagyomány azzal egészíti ki, hogy a széken állva tisztogatta az ereszcsonát, miközben egyensúlyát veszítette a megbillent „alkalmatosságon.”

Utolsóként Angéla leánya, Angélique néni költözött az Apáca utcai Visy-házból a pécsi köztemetőbe, ahol a családi kriptában ma már békésen fér meg egymás mellett a családfő sújtásos, fekete, magyar ruhája és vejének, Steinberg altábornagynak fehér Waffenrock-ja.¹⁰

6 Visy Zoltán: Pécs vonzása Visy Zoltán építész őstáblája tükrében. In: Tanulmányok Pécs történetéből. Pécs, 1996. 266-67; 272.p.

7 Orvosi értekezés a Víziszonyról, melyet a' Tekintetes Orvosi Kar Engedelmével a' Pesti Királyi Egyetemen Orvos Doktorná létekor közre bocsátott VISY István Somogy-Patai-Fi Pesten. Beimel József Betűivel. 1834.

8 BML megyefőnöki iratok VII.C. 1859/68.

9 Dr. Visy László: Napló, 1914-1921. Családi letét a Baranya Megyei Levéltárban

10 osztrák-magyar katonai díszkabát

MÁRFI ATTILA

CENZÚRA ÉS ÖNKÉNY PÉCS SZÍNPADAIN
AZ ABSZOLUTIZMUS IDEJÉN

A SZABADSÁGHARC ALATT

Az 1848/49-es szabadságharc eseményei a magyarországi színjátszás eddig kiépült hálózatát szinte teljesen szétzilálták. Ami nem jelentette azt, hogy teljesen megbénult volna a színészet a forrongó országban. Pesten továbbra is működött például a Nemzeti Színház megfigyelt, főleg hölgyekből álló színtársulata. Az ehhez szükséges költségvetést maga **Kossuth**, mint pénzügyminiszter szentesítette. Sőt, a társulat az 1848 végén Debrecenbe menekülő kormányt követve, a cívisvárosban is igyekezett fellépési lehetőségeit biztosítani. S köztudott az is, hogy tábori színtársulatok is szerveződtek a vészterhes időkben. Maga **Bem** például közel 60 színész-honvédjét szereltette le egy ilyen társulat megteremtéséért.¹ Az általános mozgósítások idején viszont a színházak sorra bezárták kapuikat, s a társulatok férfi tagjai nemzetőrnek, vagy honvédnek álltak **Sepsy Károly** miskolci színgazgató „Fegyverre, vidéki színészek” c. felhívását követően.

Pécsett már 1848 májusában sem voltak előadások, s ősszel ugyan visszatért **Csernits Ignác** német vándortruppja, de nincs arra adatunk, hogy színpadra léptek volna. S az sem ismert, hogy az itt állomásozó színtársulatokból ki, milyen módon vett részt, s hogyan élte át a szabadságharcot. **Chiabay Pálról**, aki március és április hónapokban lépett fel itt színészeivel, tudjuk, hogy beállt a honvéddhadseregbe, s a kapitányi rangig vitte a világosi fegyverletételig.² A többi komédiás sorsát viszont nem ismerjük. A szabadságharc bukását követő megtorlásoknak számos színész is áldozatul esett, illetve sokan közülük a kényszerű emigrációt választották. A magyar színészet ismét háttérbe került, átadva a helyét a hatalom által támogatott német teátristáknak. Kolozsváron például a Pécsett is megfordult **Karl Frieze** kapott működési engedélyt, de Szegeden és Kassán is évekig csak német színészek fellépéseit támogatták. A retorziók miatt Miskolcon félbemaradt a színház átalakítása, s a pesti Nemzeti Színház működésében is zavart okoztak az abszolutizmus adminisztratív intézkedései.³

Pécs már 1849 februárjában a császári csapatok ellenőrzése alá került. Ekkor hirdették ki az ostromállapotot is, aminek a következtében egy csapásra megmerevedett a város társadalmi élete. A város intézményei felett a megszálló csapatok vették át az irányítást, s a rögtönítélő bíróságot is felállították. A hosszadalmas vizsgálatok ideje alatt a várost senki sem hagyhatta el, de az itt tartózkodó idegeneket is

1 Kerényi Ferenc: Színjátszás a polgári forradalomban és a szabadságharc idején (1848-1849). In: Magyar Színháztörténet 1790-1873. Bp., 1990. Szerk.: Kerényi Ferenc. 353.p.

2 Magyar Színművészeti Lexikon I. köt. Bp., 1930. Szerk.: Schöpflin Aladár. 278.p.

3 Márfi Attila: Színjátszás az abszolutizmus kori Pécsen. In: Baranya, 1994-95. VII-VIII. évf. Pécs, 1995. Szerk.: Ódor Imre. 184.p.

pontosan nyilvántartották.⁴ Ezért a fogadókbán, kávéházakban és más szórakozóhelyeken a vendégeket lajstromba vették. Erősen korlátozták az éjszakai nyitva tartásokat, s ideiglenesen a kijárási tilalmat is bevezették. Az élet szinte minden területén ott leselkedett a bizalmatlanság és a gyanakvás.

A SZÍNJÁTSZÁS LASSÚ KIBONTAKOZÁSA A BACH-KORSZAK ELEJÉN

Ezekben a nyomasztó és félelemtől terhes időkben a műzsák is kényszerű hallgatásra lettek ítélve, ha egyáltalán megszólalhattak, csak német nyelven tehették az önkényuralom első éveiben. S a legcsekélyebb kétértelmű kijelentés esetén hosszadalmas megtorló eljárást indítottak meg a renitensek ellen. Igaz, a pécsi színházat nem zárták be, de nevét ismét *Deutsches Theater*re változtatták.⁵ Kezdetben csak német színtársulatok kaptak lehetőséget a magánkézen levő színházban. A vesztegzár miatt itt rekedt **Mathias Wagner** és Ignatz Csernits társigazgatók méltányossági alapon esztendőről-esztendőre megkapták a játékjogot Pécsen. De azt is meg kell említeni, hogy a társulatot kiváló művészi erők alkották. Az országszerte jóhírű társulat alapjait még **August Roll** alapozta meg 1843-tól tartó szervező munkájával. Roll direktor úr 3 évnyi sikeres pécsi pályafutás után elhagyta a mecsekaljai várost, s utódja az a Mathias Wagner lett, aki színházi titkárként működött a társulatnál. Igazgatótársa, Ignatz Csernits, pécsi születésű lévén sokáig élvezte a városatyák bizalmát, de a megváltozott politikai helyzetben hamar kiderült, hogy a hatalom elvárásainak nem kíván minden áron eleget tenni.⁶ Ezért Csernits az első adandó alkalommal elhagyta szülővárosát, igaz ez csak 1852 nyarán valósulhatott meg.⁷ 1852 őszén tehát Mathias Wagner egyedül irányíthatta a jó művészi kvalitásokkal rendelkező társulatot. Wagner szinte zökkenőmentesen vezette e nyomasztó időkben is a színházat. **Cseh Eduárd** megyefőnök többször is elismeréssel illette az ügybuzgó direktort, akit, tegyük hozzá, a cenzúra utasításait maradéktalanul végrehajtotta. A Kerületi Helytartótanácshoz küldött jelentésében a megyefőnök többek között a következő jellemzést írta Wagnerről: „Mathias Wagner, aki már 1851-52 téli szezonjában Pécsen színházi előadásokat tartott, elismerten rátermett színházigazgató, aki mind az előadott darabok kiválasztása, mind személyes viselkedése és erénye által, amellyel társulatában rendet tudott tartani, a hatóságok által beléhelyezett bizalmat teljesen igazolta. Csak német színi előadásokat tart. Nemcsak a számára előírt feltételeknek felelt meg kifogástalan politikai és erkölcsi magatartásával, ami vonatkozik személyére éppúgy, mint társulatának tagjaira, valamint a színházi törvények pontos betartása által, hanem a magasabb színvonallal, amellyel hasonló vándorszínész társulatok többi igazgatójától előnyösen megkülönböztetett művészi teljesítményeivel képvisel.”⁸ A direktor jutalma nem is maradt el, mert a pécsi mellett elnyerte a győri és az eszéki német színházak bérleti jogát is.⁹

4 Fáncsy József: Az ellenforradalmi rendszer megszilárdítására tett kísérletek Baranyában 1849-1850. In: Baranyai Helytörténetírás 1973. Pécs, 1973. Szerk.: Szita László. 131.p.

5 Baranya Megyei Levéltár, Pécs város tanácsa iratai (továbbiakban BML Pvt. ir.) 1413./1853.

6 Márfi Attila: Színjátszás Pécsen, az abszolutizmus idején – a cenzúra intézkedései. In: Színházstudományi Szemle 30-31. Bp., 1996. Szerk.: Kerényi Ferenc–Török Margit. 302.p.

7 BML Pvt. ir. 4082./1852.

8 Magyar Országos Levéltár, Helytartótanácsi iratok 1029./1854.

9 BML Pvt. ir. 2140./1850.

RENITENSEK A NÉMET SZÍNHÁZBAN

A direktor minden igyekezete ellenére sem kerülhette el, igaz csak egyetlenegy esetben, hogy összetűzésbe kerüljön a hatalommal: Történetesen társulatának egy magyar tagja, bizonyos **Gyulai Ferenc** nevéhez fűződik a nagy port felkavaró eset. 1852. április 21-én a *Deborah* című dráma negyedik felvonásában az egyébként epizódnyi szerepet játszó Gyulai az alábbi rögtönzésre ragadtatta el magát, eltérve a cenzorok által jóváhagyott eredeti szövegtől:¹⁰ „Wir ziehen jetzt nach Amerika, und wenn wir wiederkehren, werden wir das theuer Vaterland auf freien Boden wieder betreten.“ Ami magyarra átültetve annyit tesz: Mi most Amerikába megyünk, és ha visszatérünk, a drága haza szabad földjére fogunk ismét lépni.¹¹ Ez persze eléggé egyértelmű megnyilvánulás volt ahhoz, hogy a történetek után a rendre árgus szemekkel figyelő és ügyelő hivatalnokok azonnal vizsgálatot rendeljenek el. Nevezetesen **Vészits József** megbízott polgármester azonnal jelentést kért **Radenich Imre** rendőrtanácsnoktól, aki hivatalból volt jelen az ominózus előadáson, azonban „elfelejtett” jelentést tenni a skandalumról. A rendőrpáncsnok több mint két hét késedelem után tette csak le a jelentését a polgármester asztalára azzal a szabadkozással, hogy Gyulai renitens szavait nem hallhatta, mert a páholyban egyik hölgyismerőse kérdésére figyelt éppen. S nem lett volna illő az elemi udvariasság ellen vétkeznie azzal, hogy a hölgyet figyelemre sem méltatja.¹² Viszont arra emlékezett, hogy a teátristát megtapsolta a fellelkesült publikum. S ehhez még hozzá tette egyébként szűkszavú jelentése végén: „A dráma előadása, a színészek kitűnő szorgalma, szabatos játéka és pontos szereptudása által méltán a legsikerültebbek közé soroltatik, és így igen természetes, hogy annak minden jeleneteit a nézőközönség, mely az egész estvén át különös lelkesedésben lenni látszott, kitörő tapsviharral üdvözölte.” Ezután a hazafiságból jelesre vizsgázott rendőri jelentés után már Cseh Eduárd megyefőnök sem kérhetett súlyos büntetést Gyulai ellen. A színészt gyorsított eljárással törvényszék elé állították. De mivel a Soproni Kerületi Helytartótanács sem kívánt az ügyből precedenst teremteni, nehogy az amúgy is rossz közhangulat még jobban elmérgesedjen, Gyulait némi szóbeli feddések után szabadon bocsátották.¹³ Az eset tanulságaként a megyefőnök külön utasításban hívta fel a színházigazgató figyelmét a nagyobb elővigyázatosságra. S persze a történetek után az eddigi biztonsági intézkedések is megkétszereztek.

A CENZÚRA TEVÉKENYSÉGE

A Bach-korszakban a színjátszás művészi színvonala, s a színház látogatottsága az 1848 előtti állapotokhoz viszonyítva jelentősen hanyatlott. A magyar ajkú lakosság a nemzeti színjátszás méltatlan háttérbe szorítására úgy reagált, hogy tünetőleg nem látogatta a német előadásokat. A magyarokkal szimpatizáló német polgárok is csatlakoztak ehhez az ideiglenes bojkotthoz.¹⁴ Ezért ebben az időben nem

10 BML Pvt. ir. 6437./1852.

11 A fordítónak, Mátéfi Ágnesnek, a BML könyvtárosának ezúton mondok köszönetet

12 BML Pvt. ir. 1836./1852.

13 BML Pvt. ir. 6437./1852., 1836./1852.

14 Márfi Attila: Pécs szabad királyi város német és magyar színjátszásának forrásai a Baranya Megyei Levéltárban. Bp., 1993. Szerk.: Török Margit. 23.p.

volt szokatlan jelenség a színtársulatok számára, hogy szinte mindig fél ház előtt játszottak. Sőt arra is volt példa, hogy időnként be kellett zárni a teátrumot érdeklenség miatt, de ebben közrejátszott az is, hogy a cenzúra előírásai erősen korlátozták a műsorszerkesztést.¹⁵

Az 1850-es évek színházi életének megnyomorítója **Bach** belügyminiszter 1850. november 14-én közreadott Színházi Rendtartása (Theaterordnung) volt.¹⁶ Mivel a belügyminiszter felismerte azt a veszélyt, ami színjátszás részéről fenyegethette a rendszert, rendelkezései rendkívül szigorúak voltak. A Rendtartás a legkisebb kihágások esetére is pénzbüntetést, titkosrendőri felügyeletet és a cenzúrázás megszigorítását helyezte kilátásba. Nemcsak a szövegekönyveket ellenőrizték a cenzorok, hanem az előadásokon is mindig részt vett valaki a felduzzasztott cenzori bizottságból.¹⁷ Különösen azoktól a rögtönzésektől tartottak, amelyeket az eredeti szövegekönyv nem tüntethetett fel. Ezért éber figyelemmel kísérték az egyes színpadképek beállítását, a színészek gesztusait, hanglejtését, a díszletek és a jelmezek megjelenítését stb. Éppen ezért nem volt ajánlatos a korabeli darabokban használni az olyan fogalmakat, mint: haza, nemzet, szabadság, elnyomás és még sorolhatnánk.¹⁸ A levert szabadságharcra kapcsolatos bárminemű halvány célzást sem tűrtek meg a színpadokon. Például gyanakvásra adott okot a fegyverek kellékként való alkalmazása, s az egyenruhák színrevitelével is csínján kellett bánniuk a rendezőknek. Természetesen a honvéd uniformist hosszú időre száműzniük kellett a jelmeztárból. Viszont a császári és királyi katonaság uniformisába is kockázatos volt a derék színészeket belebújtatni, hiszen már ez is számtalan félreértésre adhatta okot. Megtörtént, hogy a Pécsre beszállásolt helyőrség- és térparancsnokok kérdőre vonták a megyefőnököt egy korabeli történetet feldolgozó színmű esetében. Ugyanis az adott jelenetben lötyögött az egyenruha (talán a nagyobb méret miatt) az egyik színészen, s ebből azt a következtetést vonták le a csapattisztek, hogy Őfensége hadseregéből kívánt gúnyt űzni az egyébként aulikus színgazgató. A Sopronban székelő Kerületi Helytartótanács Rendőri Osztálya a szabályozó rendeletek sorozatát zúdította az ország színházi vezetésére. Nemcsak az előadásokat kísérték élénk figyelemmel, de a próbák alatt is állandóan jelen volt valaki az ügyeletes felügyelők közül. A színházi felügyelettel megbízott testületek és személyek száma elképesztő méreteket öltött az abszolutizmus első éveiben.¹⁹ A nyolc lépcsős ellenőrzési rendszerben a vármegye és a város igazgatási apparátusa, valamint a helyben elszállásolt fegyveres testületek megbízott inspektoraik részt az alább közölt sorrend szerint:

15 Székely György: A színészet helyzete az önkényuralom idejében (1849-1861). In: Magyar Színháztörténet 1790-1873. Bp., 1990. Szerk.: Kerényi Ferenc. 373.p.

Mályuszné Császár Edit: A rendi Nemzeti Színháztól a polgári nemzeti színház felé. In: A Nemzeti Színház 150 éve. Bp., 1987. Szerk.: Kerényi Ferenc. 38.p

16 Gerold László: Száz év színház. Újvidék, 1990. 173.p.

17 Márfi: Pécs szabad királyi város...l.m. 25.p.

18 BML Pm. eln. ir. 37./1853.

19 Márfi: Pécs szabad királyi...l.m. 27.p.

1. A vármegye előjárósága
2. A vármegye előjárósága által megbízott személy, aki a szövegkönyveket vizsgálja át
3. Pécs város előjárósága által kijelölt tisztviselők, akik a színház belső rendjének felügyeletét látták el
4. A császári csendőrség szárnyparancsnokai
5. Császári katonai térparancsnokok
6. Császári katonai hatóság felügyelő tisztjei
7. Császári csendőrök és városi rendőrök közös felügyelete
8. Végül azok a „bennfentesek”, akiket a vármegye előjárósága nevezett ki ellenőrzési feladatokra²⁰

A láncolat végén természetesen Cseh Eduárd megyefőnök állt, aki nagy ügybuzgalommal látta el ezt a feladatkörét is. Az előzetes rostán átesett színdarabokat a megyefőnök terjesztette fel a Sopronban székelő, már említett Rendőri Osztály illetékeseinek.²¹ Egyszerre azonban csak tíz színpadi mű szövegkönyvét lehetett vizsgálat alá vetni, a szörszálhasogató alaposság, az éber óvatosság miatt. Innen a cenzorált művek Budára kerültek a császári és királyi Főkörmányzóhoz, **Albrecht** főherceghez a végső jóváhagyás megadására. Mire azonban a színdarabok és a repertoár-tervezetek végigjárták ezt a hivatali utat, újból előlről kellett kezdeni ezt az idegőrlő és rendkívül hosszadalmas procedúrát, mert már az újabb műsort kellett volna bemutatni a pécsi nagyérdeműnek.²² S emiatt természetesen a színi előadások menete is lelassult. Éppen ezért számos darabot az unalomig játszottak, mert az újonnan műsorra kerülő színművek még nem kapták meg a kívánt engedélyt. A cenzúra tevékenysége ilyen módon a színháznak óriási anyagi károkat is okozott. A bonyolult procedura lerövidítését maga a megyefőnöki hivatal is kérlemelte a Helytartótanácsnál 1852-ben. A kérvény azonban csak Sopronig jutott el, bizonyos **Gebel**, a rendőri osztály vezetője nem továbbította Budára, mondván, erre a lépésre nem kapott felhatalmazást.²³ Ennek ellenére a következő esztendőben valamelyest javultak az állapotok a cenzorálás adminisztrációjában. Ugyanis Cseh Eduárd az egyes előadásra váró művekről a bírálatokat összesítve juttatta el a Helytartótanácsához. Érzékeltetésül álljon itt a megyefőnök 1853 decemberében elküldött *cencori* jelentése az átvizsgált és kérdéses színdarabok listájával és rövid értékelésével, amely a korabeli „műsorpolitikát” és a repertoárt is mutatja:²⁴

1. *Hazatérés az esküvőről*, dallal és tánccal 3 felvonásban *L. Feldmanntól*..... a darab veszélytelen, már előadták a k.k. magán Theater an der Wien-ben, és bemutatása teljes tartalmával engedélyezhető
2. *Die Feindlinge*, dráma 5 felvonásban és 8 képben *Heinrich Meixnertől*
3. *Szibila*, színdarab 5 felvonásban *Dr. Juststeintől*

20 MOL Helytartótanácsi ir. 427./1853.

21 Kardos Emília: A pécsi német sajtó és színház története. Pécs, 1932. 70.p.

22 Kardos: i.m. 69.p.

23 Márfi: Pécs szabad királyi város...i.m. 29.p.

24 MOL Helytartótanácsi ir. 611./1853., 3092./1853., Kardos: i.m. 69.p.

4. *A fősvény, vagy álom és valóság*, eredeti jellemkép 3 felvonásban *Anton Bittner*től
5. *A becsapottak, vagy Simering és Wien*. Bohózat énekkel és tánccal 2 felvonásban *Anton Bittner*től
6. *Struensee*. Tragédia 5 felvonásban *Heinrich Laubet*ől. Ezek támadások a német behatolás [behozatal] ellen, és ennél fogva Magyarország jelenlegi körülményei között veszélyesek
7. *Nászút*. *Roderich Benedix* vígjátéka, előadható
8. *A féltékenyek*. *Roderich Benedix* vígjátéka, előadható
9. *A szerelmeslevél*. *Roderich Benedix* vígjátéka, előadható
10. *A három drágakő, vagy Walter bolyongásai*. *Roderich Benedix* mesebohózata politikailag veszélyes, törlendő
11. *Az örökös erdész*. *Otto Ludwig* szomorújátéka 5 felvonásban. Mind a jogot és a vallásos érzést sértők
12. *Egy próféta*. Tündér, varázsbóhozat, kézirat.

Ezzel a színházi előadásokban zavar, rendbontás nem következik be. Így a legtiszteltetlenebb kérések a színművek mielőbbi lejuttatása végett elfogadást várva.²⁵

Ezeket a feljegyzéseket aztán Sopronban újra felülbírálták. Az átvizsgálások során több alkalommal is kiderült, hogy a soproni cenzorális bizottság ceruzája vastagabban fogott. A tilalom néha a teljes műre vonatkozott. Talán ez volt a legszerencsésebb eset, mert néha a szerző nem ismert rá a saját művére a számtalan hatóságon keresztül ment átdolgozások során.

De akadt ezeken kívül is olyan esemény, amely skandalum számba ment a többszörösen is őrzött teátrumban: 1853 nyarán **Ferenc József** császár pécsi látogatása alkalmával volt egy említésre méltó csínytevés a színházban, amiről a következő, feddő hangú leiratot kapta meg a megyefőnöktől **Nagy József** polgármester: „Ő Császári Fensége által tett körútja alkalmával tapasztaltatván, hogy némely helyt a néphymnus nem eredetileg játszattott, s hogy ez különösen a pécsi színben történt.”²⁶ A néphimnusszá avanszált császári himnusz, a *Gotterhalte* eljátszása – vagy el nem játszása – az ország számos színházában keltett a pécsinél jóval nagyobb botrányt, vagy akár zajos tüntetést is.²⁷ Mathias Wagner színingazgatónak nem volt könnyű dolga, amennyiben az elnyomó hatalom kívánalmainak eleget kívánt tenni. A direktor, repertoárja összeállításakor, a Bécsben már elfogadott és sikeresen játszott darabokra támaszkodott.²⁸ Érdekes módon a korábban közkedvelt operák szinte alig voltak műsoron. S a korábban annyira divatos francia átdolgozások is, talán politikai okokból, teljesen száműzettek a pécsi színpadról. Hosszú éveknek kellett ahhoz eltelniük, hogy a pécsi polgár *Scribe*, *Dumas*, vagy *Schiller* nevét olvashassa a színlapokon. Természetes, hogy magyar szerzők műveivel nem

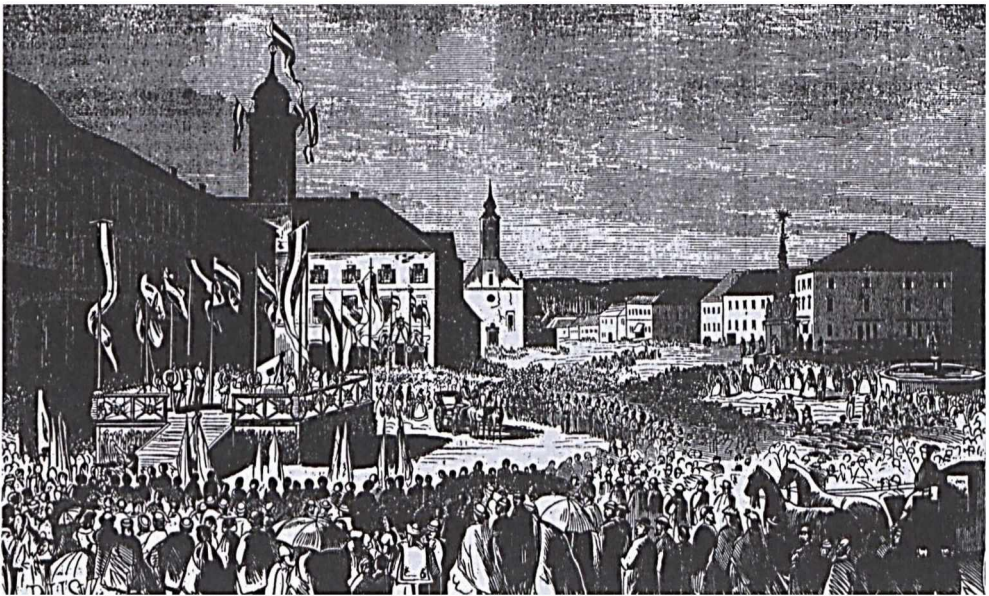
25 A német nyelvű jelentést Mátéfi Ágnes a Baranya Megyei Levéltár könyvtárosa fordította le, akinek ezúton is köszönöm segítségét és fáradozását

26 BML Pm. eln. ir. 210./1853.

27 Rédey Tivadar: A nemzeti színház története. Bp., 1937. 243.p.

28 Lenkei Lajos: Negyven év Pécs történetéből. Pécs, 1922. 151. Kardos Emília: A pécsi német sajtó és színészet története. I.m. 68-72.p.

volt ajánlatos előhozakodni ezekben az időkben.²⁹ *Wagner* társulata különben is kizárólag csak német szerzők műveit vitte színpadra ittlétük első három esztendeje alatt. A Pécssett színre vitt darabok műfaját tekintve többségükben boházatok és vígjátékok voltak, a szintén közkedvelt tündérajátékok mellett. De ez a cenzúra által kilúgozott és erősen átfésült művészeti irányvonal az úgynevezett áltörténeti drámáknak kedvezett igazából.³⁰ S ezt a stílusirányzatot a pécsi teátrum sem kerülhette ki, bár nálunk viszonylag kevés dagályos történelmi dráma került bemutatásra. Az igazgató a pécsieknek szánt gesztusként helyi szerzők műveit is színpadra vitte. S mindkét ekkor játszott darab az akkor ritkaságnak számító zenés műfajhoz tartozó opera volt. A zeneszerző **Joseph Wimmer** pécsi zeneiskolai tanár, míg a szövegíró bizonyos **dr. Siegfried Kapper** volt. A *Virginia* és az *Áldozat, tisztesség* című dalműveket 1853-ban mutatta be a Wagner-féle színtársulat.³¹ Ekkorra a direktor jóformán csak maga maradt meg a híres Roll-féle színtársulattól. Az igazgatónak olyannyira sikerült e vészterhes időket túlélnie, hogy a pécsi színházi életben változást hozó 1853-as esztendőt követően is évekig a városhoz kötötte meg-megújított szerződése.³²

Népünnepély a város Fő terén az 1850-es években

29 Márfi: Pécs szabad királyi város ...i.m. 26.p.

30 Mályuszné: I.m. 37-38.p.

31 Szkladányi Péter: Fejezetek Pécs világi zenéjéről a 19. század első felében. In: Baranyai Helytörténetírás 1980. Pécs, 1981. Szerk.: Szita László. 88p.

Szkladányi Péter: Színházi zene Pécssett a 19. század első felében. In: Baranyai Helytörténetírás 1983-1984. Pécs, 1985. Szerk.: Szita László. 406.p.

32 Márfi: Színjátszás Pécssett...i.m. 206.p.

ERNYES MIHÁLY

PÉCS VÁROS RENDŐRSÉGÉNEK TÖRTÉNETE I.

Bevezető

A RENDŐRSÉG MIBENLÉTE

„A rendőrséggel úgy vagyunk, mint a legtöbb közkeletű, mindennapi fogalommal. Ha hall róla, senki sem fogja kérdezni, mit is jelent, mit is takar ez az elnevezés, de a pontos, a helytálló meghatározással valamennyien adósak maradunk” – kezdte 1913 októberében előadását **Dorning Henrik**, a III. jog- és államtudományi továbbképző tanfolyamon.¹ E vélemény, ami ma is helytállónak tűnik, előre vetíti azt, hogy a rendőrség, illetőleg a hozzá kapcsolódó más fogalmak értelmezése, kifejtése foglalkoztatja napjaink elméleti és gyakorlati szakembereit, az érdeklődő közvéleményt is, ezáltal nem lezárt téma.

Azért, hogy közelebb jussunk a címben foglaltakhoz, néhány kérdés érintése elengedhetetlen.

KEZDET, AVAGY MIKORTÓL IS VAN RENDŐRSÉG?

Az emberrel egyidős a biztonság igénye, de a tilalom megszegése is, aminek az eredménye a bűn. Gondoljunk csak a Paradicsomkertből történt kiűzésre, a testvérgyilkos Káinra, vagy más vallási eredetű ismeretre.

Tisza Miksa az első rendőrnek a kezdetleges társadalommal egyidejűleg megjelent kutyát jelölte meg,² amiért marasztaló minősítéseket is kapott,³ ugyanakkor könyvét az első szakmai munkaként említik és szinte minden későbbi szerző hivatkozik rá. A kezdetekre utaló nézetek sorában az állammal való egykorúság álláspontja a következő.

Antalfy György az athéni állam kialakulásával szemléltette a rendőrség létrejöttét.⁴ Az állam, mint fegyveres közhatalom jelent meg két külön szervvel; „A külső támadás visszaverésének eszköze a hadsereg. A belső zavarokat a rendőrség verte le. Amint kialakult az állam, vele egyidőben létrejön a rendőrség.”

Kopasz Gábor pedig azzal kezdte egyik tanulmányát, hogy a „történelem folyamán minden társadalmi formának megvolt a maga rendőrsége, mert minden szervezett emberi társadalom megköveteli a rend fenntartását, s ebből a célból valamilyen rendőri szerv megteremtését.”⁵

Bizton állítható tehát, hogy a rendőrség legalább az állammal egyidős, mert nélküle ez utóbbi nem maradhatott volna fenn. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a

1 Dr. Dorning Henrik: A székesfővárosi m. kir. rendőrség ismertetése... Bp. 1914.

2 Tisza Miksa: Magyarország rendőrségének története. Haladás Nyomda, Pécs, 1925. 13.p.

3 Dr. Rektor Béla: A magyar királyi csendőrség oknyomozó története. Árpád Könyvkiadó. Cleveland, Ohio, USA 1980. 12.p.

Dr. Katona Géza: Közbiztonság-védelem Magyarországon az I. világháborúig. 1984. 5.p.

4 Dr. Antalfy György: Állam és demokrácia. Bp. 1967. 221.p.

5 Kopasz Gábor: Pécs és a baranyai mezővárosok rendészete a feudális korban. In: JPM Évkönyve. 1964. 279.p.

közhatalmi tevékenység végrehajtóit, annak egyes csoportjait, ahogyan utaltunk már rá, nem mindig nevezték rendőrnek, rendőrségnek.

Számtalan elnevezés

Lehet, hogy túlzó a „számtalan” jelző, mégsem vállalkozhatunk valamennyi, a rendőrséget takaró, vagy sejtető kifejezés felsorolására.

A görög eredetű **politeia**, aminek jelentése az állam helyes kormányzásának tudománya méltán tekintheti magát annak a szónak, amiből a **policáj**, **police** kifejezések származnak. Egy 1775-ben kiadott latin-magyar-német-szláv szótár szerint a latin **politia**, németül **polizei** városi rendet jelent.⁶

A görög (város)államokban jelen voltak a belső rendért, biztonságért felelősök. Spárta alkotmányában több ízben találkozhatunk az ephorosokkal, kiknek egyik feladata: gondoskodás az ország belső biztonságáról, főképpen a helóták ellenőrzésével.⁷

A római kor vonatkozásában többek között a korai köztársaság idején létrehozott, a városi rendőri jogkört is gyakorló **aediliseket**, a császársággá átalakulás időszakából pedig a **praefectus urbit**, a császár által kinevezett legfőbb városi rendőri tisztviselőt említhetjük meg.

Magyar vonatkozásban az inkább csak példálózó felsorolás is a rendőri jelentésű kifejezések sokaságát tárja elő: Az államalapításkor létrehozott királyi vármegyerendszer rendőri feladatait a katonákon kívül, ahol a megye élén a vármegye hadának parancsnoka, az ispán állt, helyettese a hadnagy volt, akikhez tartozott még a várnagy és a tizedes a várjobbágyokkal, a **csőszök**, **börtönőrök**, a **kapusok** végezték, akiket összefoglalóan **őrnek** neveztek.⁸

A 13. században a felbomlott királyi vármegyerendszer helyébe lépett nemesi vármegyék élén az ispán főispánná lett, megjelent az alispáni és a rendőri feladatokat is végző **szolgabírói** tisztség. A feltörekvő városok rendőrpáncsnoka a **városkapitány** volt. A szláv eredetű **poroszló** törvényszolga jelentése gyors változás után idézéseket továbbító, bűnözőket elfogó rendőri tevékenységet is végző személyt takaró kifejezéssé alakult át.⁹ A jogtörténeti kutatásokban **pristaldus**nak is nevezik, ami olyan személyt jelentett, akinek a tanúvallomását hitelesnek fogadták el. A pécsváradi monostor alapításakor Szent István adományai között 5 poroszló, azaz pristaldi is szerepelt.¹⁰

A török hódoltság idején a rendőri tevékenység felügyeletét a közigazgatási egységek, a megyényi kiterjedésű ejáletek és lívák élén álló **beglerbégek** és **szandzsákbégek** látták el. A **szubasi** a rendőri tevékenységet végzők felelős vezetője volt, de a bíraskodást teljesítő **kádi** is részt vett a rendőri feladatokban.¹¹

A megyei rendfenntartók elnevezései közül a **pandúr** volt a legáltalánosabb. A

6 Dörning: i.m.

7 Hóman Bálint, Szekfű Gyula, Kerényi Károly: Egyetemes történet I. kötet. Révai, Bp. 214.p.

8 Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Magvető Kiadó. Bp. 1988. 161.p.

Magyarország története előzmények és magyar történet 1242-ig. Akadémiai Kiadó. Bp. 1984. 782.p.

9 Osváth Pál: Közbiztonságunk múltja és Pandúr korom emlékei. Bp. 1905. 6.p.

10 Gállos Ferenc-Gállos Orsolya: Fejezetek Pécsvárad életéből. Dunántúli dolgozatok. Pécs, 1988. 40.p.

11 Hegyi Klára-Zimányi Vera: Az oszmán birodalom Európában. Corvina Kiadó, 1986. 103.p.

nemesi származást kezdetben megkövetelő beosztás, idegen nyelvi alakjai pedig a latin **persecutor** (üldöző) és a görög pandore voltak.¹² Tisza pedig a primitív, kezdetleges vármegyei örrendszer helyébe lépő közbiztonsági intézményként jelölte meg.¹³

A pandúrok irányítását a **csendbiztosok** (*persecutor comissarius*) végezték, akiknek szintén nemesi származásúaknak kellett lenniük. E követelmény megszűntetéséért lépett fel az Igazságügyi és Közjogi Bizottság az 1825-27. évi országgyűlésen. A **csendlegények** vagy **csendkatonák** is a csendbiztosok alárendeltségében végezték munkájukat, akik mellett Tisza Miksa Csongrád megye példáján említést tett **mezei biztosról**, **pusztázó katonáról**, **pusztai hadnagyról** és **kerülő lovashadnagyról** is.¹⁴

Szintén e körbe sorolandó a **zsandár**, ami a francia gendarme szó kiejtésének felel meg és valójában **csendőrt** jelent. A címből adódóan nincs terünk a csendőrség történetének mélyebb bemutatására, de néhány mozzanatát kell érintenünk. Működésének kettő jól elválasztható szakasza különböztethető meg. A zsandár szóhoz köthető első szakasz 1849-től 1867-ig és a már csendőrségként említhető második 1881-től 1945-ig. A XV. századi Franciaországból származtatott csendőrség kezdetben katonai-rendőri tevékenységet végzett, majd a háborúskodások enyhültével már polgári-rendőri feladatokat is ellátott. Rektorra hagyatkozva elmondhatjuk, hogy a csendőr kifejezés 1834 körül keletkezhetett, valószínűleg Erdélyben. „Annyi bizonyos, hogy a magyar képviselőház 1873. február 8-án tartott ülésén a pénzügyi bizottság már a csendőr szót használta...”¹⁵ Az első szakasz, a csendőrség előtörténete a szabadságharc leverése után kezdődött, a magyar főuraknak a közbiztonság megteremtésére irányuló pénzadományok gyűjtésével. Az osztrák kormányzati előkészületek 1849. június 3-a után, a tényleges létrehozás az 1850. január 18-ai császári pátenssel fogalmazódott meg.¹⁶ Ennek „a csendőrségnek nem is annyira a közbiztonsági szolgálat volt a hivatása, mint inkább a politikai kémiszolgálat és így éppen nem csodálható, ha a – naggyobbára csehekből álló – zsandárság gyűlölt intézménnyé vált.”¹⁷ „Az abszolutizmus idején létesített és működött Császári Zsandárságot nem a magyar kormány állította föl, így az nem is nevezhető magyar intézménynek. A testületet a magyar nép a zsandárság német szolgálati nyelve és külföldi egyenruhája miatt mindig idegennek tekintette.”¹⁸

A 19. századi romló közbiztonság felszámolását célzóan, 1881. február 15-én szentesítést és kihirdetést nyert a közbiztonsági szolgálat szervezéséről szóló 1881. évi III. törvénycikk. A végrehajtás az 1884. év elején fejeződött be. A hat csendőrkerületi parancsnokság mindegyike állt két vagy több szárnyból, amelyek-

12 Tisza: i.m. 114.p.

13 Tisza: i.m. 117.p.

14 Tisza: i.m. 129-131.p.

15 Rektor: i.m. 40.p.

16 Szita László: Baranya megye közigazgatása a neoabszolutizmus idején. In: Baranyai Helytörténet-írás. Pécs, 1980. 400.p. Preszly Lóránd: A csendőrség úttörői. Bp. 1926. 364.p.

17 Preszly: i.m.

18 Rektor: i.m. 64.p.

nek volt legalább két szakasza, melyekhez őrök tartoztak 5-8 fős legénységgel. A szervezés befejezésekor 104 tisztből és 4916 legénységi állományú beosztottból állt a csendőrség. 1887-ben 916 őr működött. Egy csendőrré 2598 lakos és 53 négyzetkilométernyi terület jutott. „Magyarország mai területén 464 őrön kb. 2800 csendőr teljesített szolgálatot.”¹⁹ A csendőrség a vidék közbiztonsági szolgálatát látta el. A törvényhatósági joggal felruházott városokban általában nem teljesített szolgálatot, de a városnak joga volt segítségül hívni, amit nem lehetett megtagadni.

Centrális, állami testület volt, amelynek tagjai személyügyileg a honvédelmi, közbiztonsági szempontból a belügyminiszternek voltak alárendelve. Fontos jellemzője, hogy katonailag szervezett őrtest volt. E kitételnek a fegyverhasználat szempontjából volt jelentősége, ugyanis a csendőr nem mérleghelhetett, hogy adott esetben használja-e fegyverét, hanem az kötelező volt számára, akár a felállított katonai őrnek. Ugyanakkor a csendőr az őt ért sérelmet köteles volt megtorolni.

A fővárosi állami rendőrség az 1881. évi XXI. törvénycikk rendelkezései szerint civil szervezet volt, más jellegű fegyverhasználati joggal, nem köteleességgel, és sérelem esetén mérleghelési lehetőséggel.

Meg kell jegyezni, hogy több nyugati országban, többek között Belgiumban, Franciaországban, Olaszországban ma is létezik csendőrség, párhuzamosan a rendőrséggel.

Még vármegyei is, de már, vagy inkább városi rendfenntartó volt a **hajdú**, amely szó szintén több jelentéssel bírt. Mint fegyveres állathajtók nem tartoztak a rendőrök körébe. Mint uradalmi rendfenntartó alkalmazottak, „botos legények” a 17-18. századokban már közelítettek hozzá. Mint a közben kialakult vármegyei, városi törvényhatósági emberek: **adóbehajtók**, **kapu-** és **fogdaőrök**, **hivatalsszolgák** már szinte rendőrök.²⁰ A hajdú szó „ma használatos értelemben a törvényhatóságnak **hivatalsszolgái**, **díszőrségi**, **fogházőri** vagy közbiztonsági szolgálatot teljesítő egyenruházott szolgálja vagy altisztje” – közölte Révai Nagy Lexikona 1913-ban.²¹

Szintén több jelentésű kifejezés a **darabont** (drabont). Visszavezetik a cseh-német, trabant (kísérő) szóhoz. Kezdetben a főurak fegyveres szolgálja, később megyei vagy városi hajdú; rendőr volt.

A **bakter** (éjjeli őr) vagy virrasztó a nyugat-európai középkori városok mintája alapján elterjedt, a települések biztonságára, nyugalma, tűzvészek elhárítására vigyázó éjjeli őr.²² „Egész éjszakákon az utcákon járkáltak és minden óraütés után” verset kiabáltak:

*Hallja minden háznak ura
Tízet ütött most az óra
Tűzre, vízre vigyázzatok,
Hogy károkat ne valljatak.*²³

19 Katona: i.m. 107.p.

20 Magyar történelmi fogalomtár I-II. kötet. Bp. 1989. I. 173-174.p.

21 Révai Nagy Lexikona, 1913. IX. kötet, 321.p.

22 Magyar ... 1989. II. 253.p.

23 Osváth: i.m. 9.p.

Nagykanizsa rendőri testületében, a török kiűzése után három éjjeli vigyázó teljesített szolgálatot, „kiknek kötelességük volt az éjjeli órák kiáltásán kívül a tűz és vagyonbiztonság felett őrködni.”²⁴

A **csákányos** Munkácson és Beregszászon volt ismert. A hatósági fegyveres szolgálkat nevezték így „kétségtelen azért, mert a hajdúk korában a 17. század elején ily fegyverrel valának ellátva. Még a század elején is a jövevény iparos, ha itt polgárrá akart lenni, egy évig csákányoskodni, vagy ennek váltságául 12 forintot fizetni tartozott.”²⁵

A **fertálmester** a német-osztrák szokások átvétele alapján lett a negyedekre osztott város egyik részének előjárója.

Győr városában „kiegészítették a rendőrséget a **satrapák**, vagy hajdúk, belőlük fejlődött a jelenlegi rendőrség.”²⁶

Kopasz Gábor egy felsorolásban a következő elnevezésekről is említést tett: **militia, muskatéros, szerezsán, strázsamester, utcakapitány, kerülő, látó.**²⁷

A **tizedes** a községek önvédelmi szervezete, a paraszt vármegye igazgatási feladatait ellátó hadnagy segítőként is felbukkant.

A **kisbíró** szintén megtalálható volt, mint a községek rendfenntartója.

24 Tisza: i.m. 73.p.

25 Tisza: i.m. 23-24.p.

26 Tisza: i.m. 56.p.

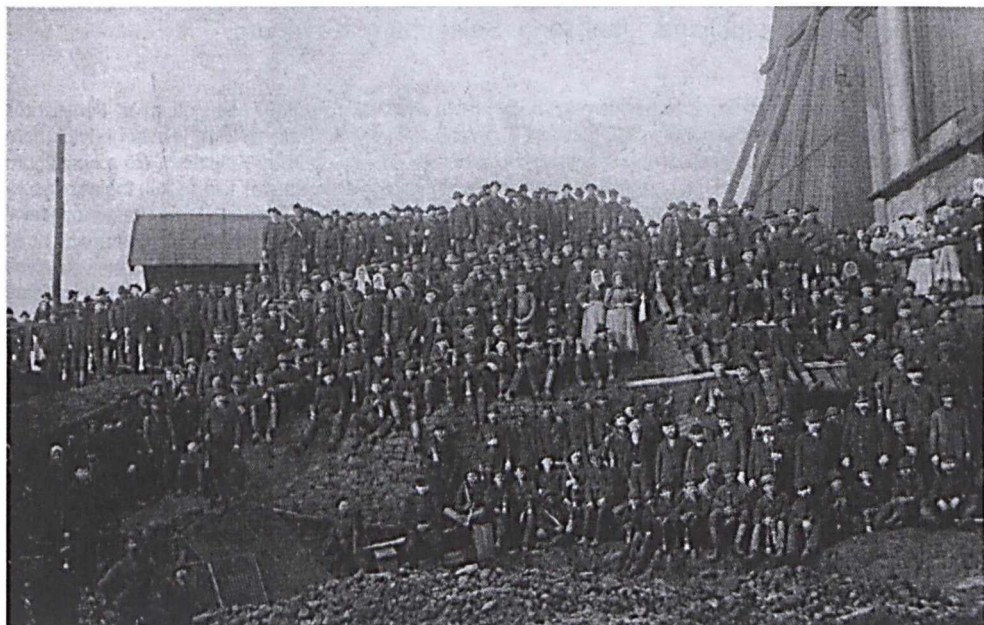
27 Kopasz: i.m. 280.p.

SZIRTES BÉLA

KIK AZOK A GRÁNEREK?

A gráner szóval Szabolcs-bányatelepen gyerekkoromban találkoztam először, amikor a hét végeken valamelyik kocsmában egy kis összetűzés támadt, és azt mondták: itt jártak a pécsbányatelepi gránerek. Sokáig nem tudtam, hogy kik azok, akiket e néven említenek, azt pedig főképpen nem, hogy apai ágon magam is közéjük tartozom. A szakirodalomban és dokumentumokban nem találkoztam e kifejezéssel. Népszerűsítő publicisztikában néha érintőlegesen előfordul, a szó rövid magyarázatával pedig dr. Szirtes Lajosnak a fentiekkel azonos című írásában találkozhattunk.

Kik a gránerek, mikor vándoroltak a pécsi bányavidékre, miért jöttek, miért maradtak itt, hogyan éltek, hová tűntek, miként dolgoztak, miért csak az ő nevüket őrizte meg az utókor, mit értünk ma a gráner szón? Sok és nagyrészt mindezideig megválaszolatlan kérdés. Nem véletlenül, hisz a témának szakirodalmi előzménye nincs. Bizonyos alapvető kérdésekre adatok alapján egyértelműen feleletet tudunk adni, más problémáknál következtetni lehet a bányatelepeken élt többi nemzetiség életéből, végül vannak kérdések, amelyekkel kapcsolatban csak feltételezéseink lehetnek. Amikor már egyik sem segített, elővettem a családi iratokat és a szájhagyományt. Tény, hogy Pécssett 150 éven át megőrződött a gráner név, indokolt tehát, hogy az utókor is helyesen ismerje és tovább őrizze!

Zwang-aknai bányászok az aknatorony előtt

A GRÁNER NÉV JELENTÉSE ÉS KIALAKULÁSA

Gráner az a személy, aki illetve akinek őse az Osztrák-Magyar Monarchia hajdani Krajna tartományából 1853-1925 között települt le Pécsre vagy Pécs környékén azzal a céllal, hogy az Első cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság (DGT) szénbányáinál munkát vállaljon. A *gráner* elnevezést csak Pécsen ismerik és használják, akárcsak *tűke* szavunkat, azzal a különbséggel, hogy ugyan kevésbé közhírnak, de a szó származása egyértelmű, jelentése jól körülhatárolt. Az elnevezés a pécsi bányatelepeken lezajlott kétféle nyelvasszimiláció eredménye. A krajnaiakat, nemcsak az itt élő más nemzetiségű bányászok, hanem saját maguk is német szóval, jelzővel illették és később ez alakult át a könnyebben ejthető „elmagyarosított” formára.

Krajna német neve **Krain**, a krajnai (ember) németül **krainer**, innen a Krajnából bevándorolt pécsi bányászok elnevezése: krainerből magyarosan **gráner**.

A GRÁNEREK ŐSHAZÁJA

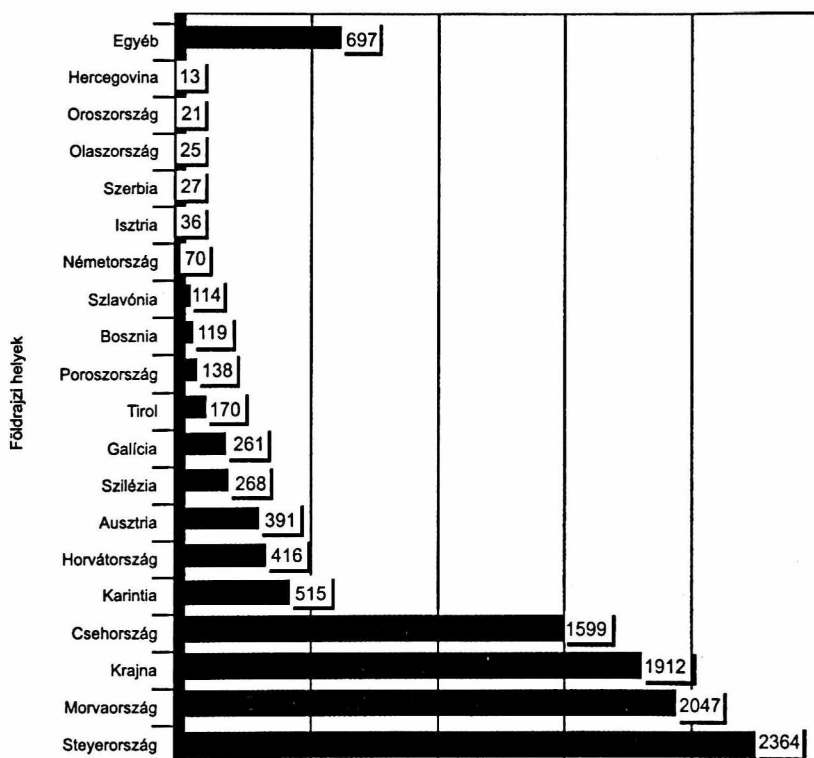
A hajdani osztrák koronataromány, Krajna, a szlovének hazája, a mai Szlovénia központi része. A tartományt az elmúlt századokban kis számú német lakosával együtt szorgalmas szlovén, föld- és erdőmunkások lakták, akik munkájukból alig tudtak megélni, és ezért telente messzi vidékre jártak megtermett gyümölcsüket árulni. Mivel a gazdasági lehetőségek Krajnában korlátozottak voltak, a tartomány kivándorló területnek számított.¹

A később tárgyalt adatokból megállapítható, hogy Krajna több száz, szinte összes településéről érkeztek bányamunkások Pécsre, de egy-egy bemutatott időszakban a községek zöméből általában csak 1-2 fő indult útnak. Ez alól csak néhány helység a kivétel, amelyek az összes kibocsátó vonatkozásában is vezetnek: a főváros Laibach-Ljubljana, Littai, Idria, Seisenberg, Krainburg.²

- 1 Hogyan fordítódik a hétköznapi nyelvre az, hogy Krajna „kivándorló terület”? Miért jött, miért kényszerült eljönni egy földművelő családból valaki földalatti bányamunkát végezni Pécsre? Erre levéltári adatok nem adnak magyarázatot, de családi dokumentumokból lehet következtetni. Felső-Krajnában élő rokonságom körében Keuschler (zsellér), Hübler (egészletes gazda), Hausler (háztulajdonos föld nélkül) foglalkozásokkal, ezek kombinációival (3/4 Hübler, 3/4 Hüblerstochter, Keuschlerstochter stb.), és írásváltozataival találkozhatunk. (A régi német írás és szavak jelentésének megállapítása nem is egyszerű.) Dédapám 12 év katonai szolgálat letöltése, két balkáni háború végigharcolása, boszniai „békeidőben” szerzett életveszélyes képzőrájak után, harminc egynéhány évesen, a katonaság alatt, akkor még házasságon kívül született gyerekekkel (nagyapámmal), az obsittal a kezében nem nagy perspektíva elé nézhetett szülőföldjén. A katonai szolgálat is egyfajta menekülés lehetett az egzisztenciális gondok elől. Érthető, hogy a DGT toborzási ajánlata, ha nem is csábító, de mindenképp megoldást nyújtónak látszott. A hosszú katonai szolgálat alatt láthatta, hogy máshol és másként is lehet élni. Ebben az időben Krajnában már ismert volt, hogy két évtizede élnek onnan kivándoroltak Pécs környékén, akik közül senki sem települt vissza. Fölkerekedett hát harmadmagával a hívó szóra az obsittos katona és ő sem tért többé vissza.
- 2 A települések teljeskörű jegyzéke ugyan rendelkezésünkre áll, ezek egyeztetése a mai elnevezéssel beazonosítása jelentős erőfeszítést igényelne, és szinte reménytelen vállalkozásnak tűnik. Az anyakönyveket, néha hibás németiséggel kézzel vezették, a kigyűjtés is nagyrészt kézírással történt, így az elírásból, elolvasásból fakadó hibák halmozódtak. A helységek korabeli osztrák nevükön szerepelnek, ezek egy részének beazonosítása reménytelen, ehhez járul a települések időközi közigazgatási átszervezése. A korabeli szlovén műveltségi viszonyokat is jellemzi, hogy az 1889-től már pécsi várjár dédapám hagyatékában 1892 és 1893-ban Ljubljánában kiadott szlovén nyelvű, világtörténelmi tárgyú könyvek maradtak ránk: Ivan Vrhovec: Zgodovinske Povesti... Kézírási füzetében pedig saját szlovén költeményei...

ELINDULTAK A DGT HÍVÓ SZAVÁRA...

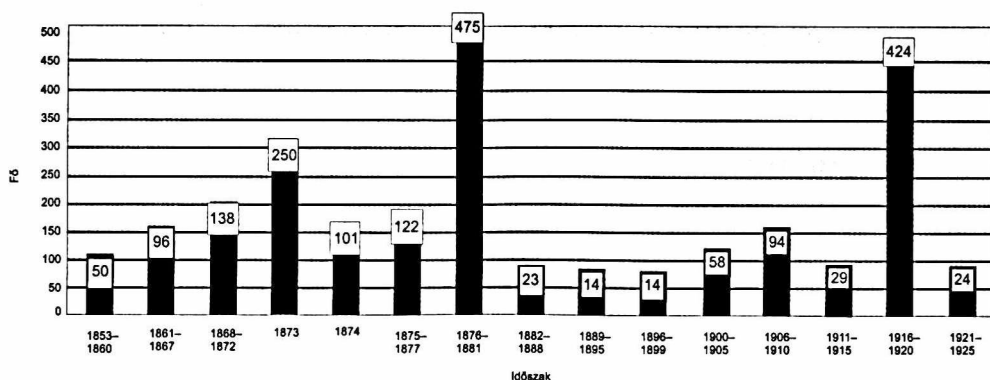
Az Első Dunagőzhajózási Társaság 1852-ben látott hozzá pécsi bányabirodalomának kiépítéséhez. A 19. század második felében hatalmas extenzív-, majd a 20. sz. első negyedében nagyszabású korszerűsítő fejlesztést valósított meg. Ezeknek a terveknek a végrehajtásához jelentős munkaerőre volt szüksége, amely munkaerő sem a környéken, sem a történelmi Magyarország területén nem állt rendelkezésre. A bányavállalat elsősorban a Monarchia környező tartományaiban, de a többi európai országban is komoly munkaerő-toborzást folytatott. Ennek eredményeként 1853 és 1925 között 11205 külföldi munkavállaló állt a bányavállalatnál munkába az alábbi területi megoszlásban:

De jöttek még Lengyelországból, Romániából, Bulgáriából, Olaszországból, Angliából, Hollandiából és máshonnan is, sőt 2 fő Amerikából érkezett.³ A közölt számokban a történelmi Magyarország területéről érkező letelepülők, a munkára felvettek az esetükben jelentkező halmozódás miatt nem szerepelnek, noha adataik

³ Az adatokat Dr. Szirtes Lajos, a műszaki tudományok doktora az 1980-as évek közepén a DGT anyakönyveiből gyűjtötte ki. Az adatok, amelyek a szerző kéziratában állnak rendelkezésemre, a dolgozók munkába állásának (felvételének) időpontját és illetőségi helyüket tartalmazzák. A kigyűjtés anyakönyvek szerinti csoportosításban történt, innen adódnak a táblázatban szereplő, önkényesnek tűnő időintervallumok

ismertek, de jelen témánk szempontjából számuk indifferens is.⁴ A krajnai bevándorlók ott voltak az első érkezők között és 73 éven át bevándorlásuk megszakítás nélkül folytatódott:

A munkásbevándorlás 73 éve alatt a Krajnából érkező 1912 fő az összes külföldi munkavállaló 17%-át tette ki.

1853-1860 között	8 év alatt	50 fő	6,25 fő/év	Kezdeti időszak
1861-1881 között	21 év alatt	1182 fő	56 fő/év	Extenzív fejlesztés időszaka
1882-1915 között	34 év alatt	232 fő	6,82 fő/év	Konszolidált időszak
1916-1925 között	10 év alatt	448 fő	44,8 fő/év	Korszerű fejlesztés időszaka
1853-1925 között	73 év alatt	1912 fő	26 fő/év	Bevándorlási időszak

A számokból egyrészt látható, hogy a krajnai munkások bevándorlása, az összes bevándorlóhoz hasonlóan a bányák említett fejlesztési időszakaihoz illeszkedett, ugyanakkor az is megállapítható, hogy az egyes időszakokban a bevándorló krajnaiak részaránya eltérően alakult. Amíg az első három időszakban a Krajnából érkezők aránya időszakokként 7-17-11%, átlagban 15%, addig az utolsó, 1916-ban kezdődő betelepülési szakasz 10 évében már 27% volt. Ma már nem állapítható meg, hogy ennek mi volt az oka, és az sem, hogy ennek a gránér név megmaradásában és elterjedésében milyen szerepe volt. Lehet, hogy azok a jellemző tulajdonságok, amelyek a gránerek nevét fogalommá tették, már szerepet játszottak abban, hogy nagyobb hangsúllyal toborozták a krajnaiakat. Lehet azonban az is, és ennek nagyobb a valószínűsége, hogy egyéb, például a világháború okozta hatások miatt csökkent a korábban nagy számban érkező csehek, morvák stb. érdeklődése a pécsi munkalehetőség iránt.

4 A hazai munkába állók nagy része is messzi vidékről betelepülő és különböző nemzetiségű volt. A történelmi országhatárokon belülről érkezők nemzetiségi összetételét nem ismerjük, csak illetőségi helyüket, de tudjuk, hogy közöttük a tótok (szlovákok) száma volt számottevő: "...1861-től 1895-ig a (pécsbányatelepi) templomban a bányászoknak német és tót nyelvű, délután pedig magyar litániát tartott a plébános...két misét tartottak, a kismise nyelve tót volt..." Lásd: Szirtes Mónika: A pécsi bányásztársadalom nemzetiségi összetétele, asszimilációs folyamatok. Szakdolgozat, JPTE Tanárképző Kar, 1989.

Akár az első, akár a második ok játszott szerepet a szlovén bevándorlók részarányának megnövekedésében, az, hogy az utolsó nagy fejlesztési szakaszban minden negyedik külföldi bevándorló krajnai volt, szerepet játszhatott nevük fennmaradásában.

NINCS VISSZAÚTI

Megtalálták-e számításait a betelepülők, azt kapták-e, amit a toborzók ígértek? Vagy közrejátszott más ok is abban, hogy többé nem tértek vissza szülőföldjükre? Mert nem tértek vissza! Mi fogadta a Pécsre érkező toborzott bevándorlókat? Az 1857 után érkezők vasúton utazhattak egészen jövőendő lakóhelyükig. A bányavállalat már 1856-ra felépítette 36 házból és 1 kocsmából álló első lakótelepét, amelyen a házakhoz 100 n.öl telek tartozott. 1871-ben a DGT lakásainak száma elérte a 640-et.⁵ Így a bevándorlók hamar lakást kaptak, amelyek a hazai általános lakásvízszintekhez képest korszerűnek számítottak. Pécsi adatunk nincs ugyan arról, de feltételezhető, hogy a tatabányai bányavállalathoz hasonlóan az első beköltözőknek a legszükségesebb szerény berendezéseket a DGT bocsátotta rendelkezésre. A kolóniák a legalapvetőbb szolgáltatásokat is biztosították. Így összességében a bevándorlók többsége feltétlenül jobb lakókörnyezetbe került, mint amilyenből eljött.

Nem ilyen egyértelmű a munkához, munkahelyhez fűződő viszony. A földalatti bányamunka önmagában és minden korban nehezen elviselhető, kemény próbatétel. Különösen így volt ez a múlt században és kiváltképp Pécsen. Ez még akkor is igaz, ha az érkezők maguk választották a pályát és készültek is rá. Még akkor is, ha a bevándorlók közül a legtöbben sanyarú körülmények közül érkeztek, és kemény fegyelemhez szoktak. A földalatti munkahelyi körülmények, a szűk bányavágatok, a primitív, gyenge szellőztetés, a kezdetleges, rossz munkaeszközök, a megoldatlan vízmentesítés, a gyakran emberi erővel történő szén- és anyagszállítás és az ezekhez járuló alacsony fizetés sok feszültség okozója volt munkás és vállalat között.

Az állandósuló feszültség azonban nem vezetett oda, hogy a bevándorlók eredeti lakóhelyükre visszaköltözzenek. Voltak jelentős és keményen levert munkabeszüntetések (sztrájkok), jelentős számban kivándoroltak bányászok harmadik országba, de eredeti lakhelyükre nem tértek vissza. Az utóbbival kapcsolatos fenyegetés volt a hatóság (és a bányavállalat) hathatós eszköze a munkára kényszerítésnek: „...a munkára nem jelentkezők, ha nem pécsi illetőségűek ...illetőségi helyükre utasítatni fognak.” Magyarul: vissza fogják őket toloncolni.⁶ Ennek jogi lehetősége sokáig fennállott, hisz a betelepült bányászok legfontosabb korabeli közigazgatási hovatartozási adata, az „illetőségi helye” sokáig az eredeti maradt.⁷

A visszatoloncolással való hatásos fenyegetés magyarázata az lehet, hogy az általában sokgyerekes bányász családnak, lakását elhagyva szinte semmi esélye nem volt szülőföldjén még csak közelítően azonos szinten sem visszailleszkedni elhagyott környezetébe. Ezért, amikor elviselhetetlennek érezte valamelyikük a pécsi

5 Dr. Erdősi Ferenc: A pécsi bányatelepek. In: Pécsi Műszaki Szemle, XII. évf. 1967. 4.sz. 8-17.p.

6 Pécs város hatóságának felhívása. Pécsi Napló, 1893. 7. 13.

7 Negyedik generációs gránereként 1930-ban kelt születési anyakönyvi kivonatomban még szerepel a krajnai illetőség

körülményeket, inkább harmadik országot választott következő vándorlása célpontjául, ahol a pécsinél jobb körülményeket ígértek és remélt. Krajnába, a pécsi letelepedést követően, csak a család férfi tagjai és csak a fennálló illetőségi-helyi kötődésből fakadó katonai jelentkezési kötelezettség teljesítése miatt tették be a lábukat.

A pécsi bányatelepeken maradási erősítette a nagyváros, Pécs közelsége is. A családok azon tagjai, akik már kikoptak a bányamunkából, mobilitásukat elvesztették, esetleg valamely okból lecsúsztak, a városban még találtak valamilyen (alantas) munkát, amely ugyan nem volt a korábbihoz fogható jövedelmű, de az illető kevésbé szorult a családjára, és nem kellett éhen halnia.

ITT MARADTAK, DE HOVÁ TÚNTEK?

A gránerek döntő többsége, a többi külföldi bevándorolthoz hasonlóan, minden gond és probléma ellenére tehát itt maradt, véglegesen letelepedett Pécsen. Külföldi illetőségüket (és állampolgárságukat) az 1930-as évekig ugyan kénytelenek voltak megtartani, de nyelvben és lélekben teljesen asszimilálódtak a magyarságba, és végül magyar állampolgárrá váltak.

A pécsi bányatelepekre betelepült krajnai szlovének nemzetiségi-nyelvi sorsának alakulását Katus László: Pécs népessége 1848-1920 között című munkájában kísérelhetjük figyelemmel.⁸ E szerint az 1857-es és az 1869-es népszámlálások nemzetiségi és anyanyelvi kérdésekkel nem foglalkoztak. Az 1880-as népszámlálás szerint Pécs mai közigazgatási területén csak 277 szlovén anyanyelvű személy élt.⁹ Adataink szerint viszont 1853-1881 között 1123 családotól idebetelepült szlovén gráner állt munkába.

Az 1890-es népszámlálási adatokban 264, az 1910-es-ben 81 *vend* szerepel. (Az 1900-as népszámlálás „egyéb” adataiból nem állapítható meg a szlovének száma). Adataink szerint ezen idő alatt 1435 szlovén munkavállaló települt Pécsre, ami a családot is számítva minimum 2-3000 fő szlovén anyanyelvű személy betelepülését jelentette, nem számolva az itt született gyermekeket.

A számok is bizonyítják, hogy a szlovének hihetetlen gyorsan asszimilálódtak. Ugyanakkor az idézett szerző szerint ezen idő alatt „...a németeknek nemcsak az abszolút száma növekedett, hanem százalékaránya is...”¹⁰

Mindez alátámasztja korábbi megállapításainkat,¹¹ amely szerint a bányatelepeken a magyarrá válás két lépcsős nyelvi asszimilációs folyamatban történt. Először a német vált az általánosan beszélt közös nyelvvé, és csak később a magyar.¹² A kb. tíz nyelvet beszélő betelepültek tehát vagy tudtak, vagy ha nem, meg kellett tanulniok németül, hogy megértsék egymást és a munkaadójukat. Magyarul ugyanis sem a bányászok zöme, sem a munkaadó nem tudott. Az utóbbi sokáig nem is

8 Tanulmányok Pécs történetéből, 1. kötet. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 1995. (Szerk: Vonyó József)

9 A Fünfkirchner Zeitung 1881. január 30-án ugyanezen időpontra 311 szlovén és 21 „krajnai” anyanyelvűt közöl. Lásd: 8. sz. jegyzet

10 Az idézet folytatása: „...A magyarosodás 1890 után sem gyorsul fel jelentős mértékben...Komolyabb változás csak a századelőn áll be...a németeknek pedig már nemcsak a százalékaránya csökken..., hanem abszolút száma is...”

11 Szirtes Mónika: i.m. Szirtes Béla: Emlékek a pécsi bányatelepek hétköznapijaiból. Pécsi Szemle, 1999. Tavasz.

akart tudni. Ezt igazolja az 1869-ből származó adat is: A pécsbányatelepi társulati könyvtár 1068 kötetéből 970 a német és mindössze 66 a magyar, a többi szláv és francia.¹³ Mindez annak ellenére, hogy a kolóniára bevándoroltak 61%-a szláv nyelvtérületről érkezett. A német tehát több okból adódott a bányatelepek első nemzedékeinek közös nyelvüül, és ezt a helyi magyar hatóságok is elfogadták.¹⁴

A szlovének döntő többsége tehát nyelvileg beolvadt a bányatelepi németiségbe. Csak a 20. sz. elején született nemzedék vált magyar nyelvűvé. Mindebben teljes mértékben osztoztak a bányatelepek összes nemzetiségével. A kérdés éppen ezért indokolt, hogy miért nem beszélünk például az itt élt morvákról, csehekről vagy németekről a „morvaer” (morva) vagy „böhmer” (cseh) esetleg steier (stájer) jelző valamilyen magyarosított formájában, hiszen ők többen vagy szintén sokan voltak, miért egyedül a krajnai szlovének elnevezése maradt fenn az idők folyamán.

Mindezek alapján indokoltnak tartom kiegészíteni a fent idézett tanulmány egyik mondatát: „.....a német nyelvű bevándorlók folyamatos érkezése és a bányatelepekre bevándorolt főleg szláv anyanyelvűek német nyelvűvé válása lehetővé tette a németiség relatív súlyának fenntartását.”

A krajnai szlovének gráner elnevezésének fennmaradása a bizonyítéka annak, hogy a német, majd később magyar nyelvi asszimiláció ellenére a krajnaiak sokáig megőrizték nemzeti identitásuk emlékét.

MIT JELENT A MAI PÉCSI POLGÁRNAK A GRÁNER SZÓ?

Ha ma Pécsen megkérdezzük valakit, mit ért az alatt, hogy gráner, sokféle válaszra számíthatunk. A legritkábban kapjuk azt a feleletet, hogy nem találkozott még e fogalommal. Ez utóbbi főleg a fiatalabb nemzedék esetében fordul elő.

Legtöbbször azt halljuk válaszul, hogy a szó pontos értelmét nem ismerik, de azt tudják, hogy a bányászattal kapcsolatos. A legtöbben úgy gondolják, hogy a szó a bányász szó szinonimája, népies változata. Ebben az értelemben valami hasonló történt, mint a Baranyába települt összes némettel és a svábokkal. Ahogy a köznyelv svábnak nevez minden baranyai németet, úgy értik a gráner alatt a fenti értelmezés alapján az összes pécsi bányászt. Ezen értelmezés kialakulásához hozzájárulhatott az is, hogy a krajnaiak családja igen népes volt. A bányatelepeken teljesen egymás mellett élt a bevándorolt sok nemzetiség, lakóhelyi elkülönülésre

12 Ha magunk elé képzelünk egy lehetséges korabeli lakótelepi helyzetet, könnyen megérthetjük, miért vált a bányatelepek népe először német nyelvűvé, és mindez miért történt olyan gyorsan: A krajnai A. Koss elfoglalta a telepi „hatajtós” házban első lakását. Baloldali első szomszédja a stájer Litter család, második a cseh Liska, jobbról az első a horvát Mufics, második a morva Sturza, harmadik a karintiai Kiefer lehetett. De lehetett a szomszéd tót, bosnyák, lengyel, olasz, stb. is. Amikor jellegzetes módon kiültek az ajtó elé (mezítláb a sarkukon guggolva órák hosszat tudtak a földön „ülni”), csak németül tudtak egymáshoz szólani, mert több-kevesebb német szót mindenki hozott magával hazulról. A bányában az utasítást a „stájer”-től és a „forhájer”-től németül kapták, a balesetelhárító táblán az állt, hogy: „Hüte dich vor Unglück!”, az aknán „Halt” és „Auf” jelzésekre utazhatott stb. De a társulati élelmitárban sem lisztet és sót, hanem „Mehl”-t és „Salz”-ot kérhetett az asszony.

13 Lásd: 5. sz. jegyzet

14 Szolgáljon ennek bizonyítékaul az 1882-1889 között betelepült szlovén dédapám leánygyermeké 1896-ban kelt magyar nyelvű születési anyakönyvi kivonatának jegyzete: „...a magyar nyelven nem értő bejelentőnek általa értett német nyelven megmagyaráztattott...”

nem volt lehetőség, ezért a házasságok létrejöttében nem volt szerepe annak, ki honnan jött, milyen származású volt. Ennek következtében az új generációknál már nehéz volt egyértelműen megállapítani, ki a krajnai, morva, cseh, stájer stb.¹⁵

A bányászathoz valamennyire kötődő emberek nagy része a gránér kifejezés alatt a jó, „belevaló” bányászt érti, a bányász szakmán belül azt a bányamunkást, aki keménykötésű, igazi bányász, aki a legnehezebb, legveszélyesebb munkát is vállalja, szakszerűen, megbízhatóan elvégzi. Ennek magyarázata az, hogy a gránerek valóban jó munkások voltak. Sokáig összetartó „nemzetiségi” munkacsoportokat alkottak, egyaránt végeztek vágathajtó, fejtési és aknamélyítési feladatokat, szívósan tűrték az embert próbáló pécsi bányakörülményeket.¹⁶

Ma már csak kevesen értik a szó hallatán az alapjelentését, amit a fentiekben definiáltunk. Az ezen értelmezés szerinti gránerek többségének ma már - származásán kívül - semmi köze sincs a bányászathoz. A ma élő, „igazi” gránerek döntő többsége, a betelepültek sokadik nemzedékeként rég elszakadt a szénbányászat-tól, és éli a maga tisztos polgári életét elsősorban Pécsen, de szerte az országban is és legtöbbszörnek fogalma sincs róla, hogy ereiben krajnai szlovén vér is csörgedezik.

Látjuk, hogy a gránér elnevezés az idők folyamán átalakuláson, tartalmi bővülé-
sen ment át. Szép, hogy ezt a szavunkat ennyiféle értelemben használjuk. Nem lenne helyes tiltakozni az általánosabb értelmezés ellen, mert ez indokoltan alakult ki. Létrejött nem ismerethiánynak és felületességnek köszönhető, hanem a törté-
netben gyökerezik és végül is növeli a szó értékét. Az viszont fontos, hogy a szó eredeti értelmét ismerjük!

A fenti többfajta értelmezés kialakulását és fennmaradását nem indokolja a be-
települt krajnaiak 17%-os részaránya. Ebben feltehetően több tényező is szerepet
játszott, amelyek közül remélem sikerült néhányat bemutatni. Valószínűleg lehetne
a felsorakoztatott, részben szubjektív érveket bővíteni, netalán korrigálni. Gondo-
lom, ez az ismeret így is hasznos és szép, hisz bővíti a városunkról alkotott színpa-
lettát. Ugyanakkor megérdemli nevük helyesen való fennmaradását az a kis nép-
csoport, akiről a történet szól, akár szűken vett (krajnai), akár bővített (bányász) ér-
telemben gondolunk a névre és a mögötte lévő emberekre.

Végezetül talán jelen dolgozat is igazolja, hogy a levéltári adatok és a belőlük le-
vont megállapítások nélkülözhetetlenek, de a személyes kötődésből fakadó ér-
deklődés is hozzá tehet valami érdekeset a kutatásokhoz. Mert a pécsi bányák és
bányatelepek múltja még nagyon sok közérdeklődésre számot tartó érdekességet
rejt magában. Hiszen rengeteg feldolgozatlan anyag porosodik pécsi és budapesti
levéltárak polcain, és nem kevés ismeret archiválható lehetne a még élő emberek
emlékeiből is.

15 Az általános értelmű szóhasználatot alátámasztó szép példa, amikor tavasszal a földön észre vesszük a zöldellő „gránér salátát”, amely a közismert gyermekláncfű tavaszi friss hajtásából készült

16 Még nemrég az uránbányánál is „gránér brigád”-nak nevezték az aknamélyítő munkacsoportot

„Anton Kos lövész, aki 1853-ban Orechoule-ban, Krajnában, a Krainburgi járásban, született, katolikus vallású, nőtlen, a 19. Táborivadász Zászlóalj-nál, mint vadász 10 évet, 2 hónapot és 29 napot, továbbá a 25. ... Zászlóalj-nál 2 évet, és így összesen 12 évet 2 hónapot és 29 napot szolgált, részt vett az 1878-as hercegovinai hadjáratban, a háborús emlékérem viselésére jogosult.

Laibach, 1885. december 31.

Aláírás"

OLASZ ISTVÁN

**AZ ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZKARÁNAK MUNKÁSSÁGA I.**

A kor szellemi áramlatai

POZITIVIZMUS, SZELLEMTÖRTÉNET

Dilthey volt képes elsőként nagyhatású gondolatrendszert formálni abból a felismerésből, hogy a természettudományok metodikája, törvényei birtokba vették az ember és a társadalmi folyamatok vizsgálatát. Ő teremtette meg a szellemtudományok fogalmát, mintegy védekezésül a természettudományok hegemoniája ellen. Az ő nyomait követve vélte pontosítani gondolatmenetét a neokantiánus iskolán nevelkedett H. Rickert, amikor a tudományok felosztására már nem érzi elégnek a „természet–szellem” szembeállítását sem, úgy ítélve meg, hogy a két fogalom alapján történő elkülönítés nem fogalmazza meg a tudományok egyébként valóban meglevő különbségeit.

A két világháború között Magyarországon a gyenge és elmaradott teoretikai-filozófiai tájékozottság a preszcientista faktológiát is pozitivizmusnak tekintette, bár ugyanez volt az oka annak is, hogy a szellemtörténet szintén parttalan fogalomná, a korszak divatos irányzatává vált.¹ A szellemtörténet és a szellem mibenlétének pontatlan megfogalmazottságát a maga korában talán a szellemtörténettel szemben álló klasszika-filológus Hornyánszky Gyula vetette fel: „Kevés kifejezés futott be nálunk rövid idő alatt akkora karriert, mint a szellemtörténeté. Azt mondhatjuk, hogy a társadalom legszélesebb rétegeiben ismerik, használják, dicsekszenek vele. Mert ezt teszi az átlagolvasó, aki ma nem éri be valamely egyszerű történettel, hanem „szellemtörténetet” követel az írótól, aki aztán, a kereslet-kínálat elvéhez igazodva nem is tér ki a megtiszteltetés elől, hogy „szellemtörténésznek” mutathatja be magát.”²

Még ebben a megmosolyogni való indignálódottsággal írott felvetésben is fel kell azonban figyelni arra a tényre, hogy a szellemtörténet fogalma egyszerre kerül a szépirodalom és a történetiség összefüggés-rendszerébe. Később látni fogjuk, más és más arculatot kapott a szellemtörténet a történettudományban és az irodalomtudományban. Hornyánszky a szellem fogalmának használati változatait mint a „lélek” szó hétköznapi használatú fogalmaként, vagy „az együtt élő emberek lelki kölcsönhatásaként”, „nemzeti szellemként”, „korszellemként”, „metafizikai entitás-ként”, esetleg „egyszerűen valaminek a magja, lényegeként”, sőt „belső létként, amennyiben ennek összefüggését valamely külső léttel nem vesszük tekintetbe”, (vagyis fenomenológiai jelentéskörben) értelmezve sorolja fel. Megállapítja, hogy a magyar szellemtörténészek „nem döntötték el a kérdést, hogy a lelkiséggel azo-

1 Laczkó Miklós: Szerep és mű. Gondolat Kiadó, Bp. 1981. 312.p.

2 Hornyánszky Gyula: Mi is az a szellemtörténet? Bp., Magyar Társadalomtudományi Társaság, Társadalomtudományi füzetek, 1932./12. 1.p.

nos-e a szellem, vagy hogy ezen belül vagy e fölött külön sajátságokkal rendelkező valami-e; hogy fogalmilag összeesik-e a legteljesebb értelemben vett társadalommal, vagy hogy ezen túl, a maga törvényeinek engedelmeskedő metafizikum-e?“ „És nagyjában véve irreleváns, hogy azt az általános tant, amely a felvetett problémákra keres feleletet, kultúrfilozófiának, társadalomfilozófiának vagy esetleg szellemfilozófiának nevezem-e.“³

Gondolatmenete zárásául még azt is felemlíti, hogy az adatgyűjtő és az átfogó feldolgozás különbsége Thuküdidész óta ismert probléma, tehát egyidős az európai történetírással, s ebben nagyon mélyen van igaza, de amit hozzátesz, hogy a szellemtörténet nem hozott e tekintetben újat a metodikába, az már mélyen igazságtalan, még akkor is, ha a harmonikus, a teljesség iránti igényt kielégítő létértelmezést megadnia a szellemtörténetnek sem sikerült.

A „kollektív szellem“, a „néplélek“ kutatásának divatja idején szívesen állították szembe a pozitivizmust a szellemtörténettel úgy, mint a francia és a német szellemiség reprezentatív megnyilatkozásait. Való, hogy van a két irányzatnak ilyen, területileg is felvethető kulturális kapcsolódása, azonban ez megtévesztő: mindössze azon alapul, hogy a két terület (Franciaország, Németország) a polgári kultúra más történeti szakaszában, „fázisában“ játszik vezető szerepet, és ennek megvannak a pontosan kitapintható társadalomtörténeti gyökerei. A pozitivizmus a maga inkább ismeretfilozófiai érdeklődésével a racionalizmus, a felvilágosodás és a társadalmi cselekvés konkrét lehetőségének tudatával áthatott Franciaországban kialakult előzményekre támaszkodik még a polgári világkép megrendültsége idején is.

A szellemtörténet előzményét az európai fejlődésben viszont a felvilágosodás idején a széttagoltság, a helyi feudális erők jóval szilárdabb helyzete miatt társadalmi cselekvésben még csak nem is reménykedhető német polgári kultúra képezi, amelyik ezért inkább a filozófiában tud csupán kibontakozni, és amelyik éppen korlátozottsága, a polgári folyamatba megkésve csatlakozása miatt a fejlődés buktatóit, a személyiség konfliktusait is megfogalmazva alakítja ki világképét. Ezt pedig a múlt századvég európai kultúrájában meghatározó szerephez juttatta a német birodalom létrejötte 1871-ben.

A kiegyezés után meglendülő magyar polgári átalakulás is egyre inkább ehhez az új gazdasági, politikai és kulturális tényezőhöz fogja mérni a saját tájékozódását. Ennek hatása először a századforduló körül induló nemzedék szellemi teljesítményeiben mutatkozik majd meg erőteljesebben.

A filozófus-esztéta (később Halasy-) Nagy József, akinél az egyetemista Weöres Sándor szerzi majd filozófiai doktorátusát, és aki a legelsőként foglalkozott a modern gondolkodással, ezt a nemzedéket nevezte „a századforduló tragikus nemzedékének“, mert: „Nálunk épp úgy, mint Európa-szerte, bátor, új kezdeményezések fakadtak belőle. Vele kezdődik korunk szellemének hasadása. Ez a nemzedék még a XIX. sz. nevelése, de amint magára eszmél, megtagadja a belénevelt eszményeket: valami másra vágyakozik, maga sem tudja tisztán, mire. Új ideálok felé tör. A közösségnek új formája forrong benne. A nagy nemet-mondás

3 Hornyánszky: i.m., 12. 13.p.

nemzedéke ez, amely csak egyet tud biztosan, hogy amit ő akar, az nem a XIX., hanem a huszadik század!”⁴ Nagy József maga is ehhez a nemzedékhez tartozott, mint ahogy ehhez tartoztak azok a professzortársai is, akik a pécsi egyetem bölcsészkarán a legnagyobb hatású előadásokat tartották. A pécsi egyetem újkori történetének egyébként éppen ő az első rektora.

A képzés szervezeti vonatkozásai, személyi és tárgyi feltételeinek alakulása

A pozsonyi egyetem 1914/15-ben tartotta első tanévét, de ekkor csak egy karral, a Jog- és Államtudományi Karral működött, a vele együtt elhatározott orvosi kar ekkor még szervezés alatt állt, az ugyancsak elhatározott bölcsészeti és természettudományi pedig a „még fel nem állított kar” néven szerepelt. A bölcsészkarra ekkor mindössze csak két professzor kapta meg meg kinevezését.

Az egyetem a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem nevet viselte, mivel a pozsonyi polgárok összekapcsolták az uralkodó feleségének nevét a városban született árpádházi Szent Erzsébet kultuszával.

A bölcsészettudományi kart csak 1918-ban sikerült felállítani

1918. március 17-én alakult meg a kar, a tíz professzor **Kornis Gyulát** választotta meg dékánul. Október 5-én megnyitották az első olyan tanévet, amelyik már három fakultással indult, és a hónap végén kitört az őszirózsás forradalom, decemberben az antant képviselőiben francia, majd januárban cseh csapatok szállták meg Pozsonyt, és 1919. január 28-án bezárták az egyetemet. A bölcsészkar tevékenysége így Pozsonyban tulajdonképpen megkezdődni sem tudott.

1919 augusztusában az oktatókat elbocsátották a csehszlovák állam szolgálatából, szeptemberben a cseh hatóságok átvették az egyetemet, december 10-én pedig már mint „Cseh-szlovák Állami Komensky Egyetem” nyílt újra meg.

1920. február 24-én a magyar minisztertanács határozatot hoz: a pozsonyi és a hasonló sorsot megért kolozsvári egyetem a tanévet Budapesten kezdjék meg, szoros együttműködésben, mint „hontalan egyetemek”. A pozsonyi egyetem ekkor a felszerelések és helyiségek hiányában csak bölcsészkarával képviseltette magát Budapesten.

1921-ben mondja ki a nemzetgyűlés a Pécsre helyezést, bár ezt az áthelyezést a törvénycikk ideiglenesnek tekintette, augusztus 26-án jelentkezett Pécsen **Pekár Mihály** professzor, az egyetem rektora, aki az elhelyezésről kívánt tárgyalni Zichy Gyula püspökkel és a város vezetőivel. A még meg sem nyitott egyetem létét már ekkor veszély fenyegette, ez a veszélytudat egészen a bölcsészeti kar bezárásáig végig kísértett, és meghatározó bélyeget nyomott a kar egész működésére.

Országos fórumokon megindult ugyanis a támadás, amely sokallta, és a fennálló viszonyok között pazarlásnak tartotta a négy vidéki egyetem létét.

1923. október 14-én **Klebelsberg Kunó** kultuszminiszter avatóbeszédével megnyílt az Erzsébet Tudományegyetem életének pécsi szakasza: „Az Erzsébet Tudományegyetem tanári karát olyan igaz tudományos szellem hatja át, hogy meg vagyok győződve róla, hogy meg fogja alkotni itt a Mecsek alján a magyar Heidelberget,” mondotta. De Klebelsberg szólt a magyar gazdasági helyzetről is: „Ne vár-

4 Halasy-Nagy József: Változó nemzedékek, Pécs, Minerva Társaság, 1935./1-10. 11.p.

junk minden segítséget az államtól. A magyar állam egy hadirokkant generációk vagyónát lőtték el a háborúban. „(...) Ma már nem kérem, követelem a magyar társadalomtól, hogy tegye meg a kötelességét. A magyar földbirtokosok, a kereskedelem és az ipar sokat keres, de keveset áldoz a kultúrára. Itt a tizenkettedik óra az áldozatkészségre. A kultúra a mi fegyverünk. Mi Európa belvárosában egy zsupfödeles ház vagyunk, amelyet hamarosan lebontanának, ha kultúránkat nem tudnánk fenntartani. (...) Az állam gyenge, nemzeti társadalmi erőfeszítésre van szükség” mondta, mindezt a négy egyetem létét sokallóknak szánva.⁵ Mindezek után felvetődik a kérdés, hogy az éppen elindított egyetem miféle létre született meg, vajon nem egy snassz kis vidéki egyetem létre kárhoztatottan-e? Pedig ez a bölcsészkar a korabeli Európával igen szoros szellemi szinkronban állt, tanárai révén már jóval az elindulás előtt is.

A Pécsi Erzsébet Tudományegyetem megnyitása évében jelent meg Magyarországon először Max Weber Protestáns etikája (Weber Németországban ekkor már Gazdaságtörténetét publikálta). A Protestáns etika azonban ugyanabban az „Ember és természet” sorozatban látott napvilágot, amelyet (Halasy-) Nagy József, az Erzsébet-egyetem filozófiaprofesszora és első pécsi rektora szerkesztett, és amelyik ugyanabban az évben közölte Rickert „Kultúrtudomány és természettudomány” c. híres tanulmányát is, amely a szellemtudományok egyik alapműve. De ugyanebben, az egyetem indulásának évében jelent meg Németországban a szellemtörténeti irányzat nagy hatású folyóirata is, Deutsche Vierteljahresschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte, amelyik a szellemtörténeti áramlat központi orgánuma, és amely irányzatnak éppen a Pécsen működő egyetem lesz a magyarországi fellelője, mivel a jeles germanista, **Thienemann Tivadar** már jóval Pécsre jötté előtt kapcsolatot tartott a kultúrának ezzel a modern szemléletű irányzatával.

Egyelőre azonban a megnyitás után két hónappal már tüntetések és ingerült cikkek támadták az új egyetem vezetését a numerus clausus be nem tartása miatt, mert Nagy József rektor befogadta a törvény által Pestről kizsárolt jelentkezőket. A kar ekkori hivatalos megnevezése: „Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Kar”. Tizenkét tanszéke működött:⁶

1. *Magyar történelem*. Professzorává eredetileg (az akkor még egységes, magyarra-egyetemesre nem bontott, ún. *Történeti tanszék*re 1914-ben, Pozsonyban) **Hodinka Antal** kapott kinevezést. A két külön történelem tanszéket 1918-ban szervezték meg, Hodinka a *Magyar történelmet* kapta. 1923-ban azonban, mindössze egy hónappal a pécsi megnyitás előtt, átvette az *Egyetemes történelem tanszéket*. Helyére **Holub József** jogtörténész került, aki az 1938/39-es tanévben átment a jogi karra. A két történelem tanszék ekkor **Tóth Zoltán** közös irányítása alá került a kar megszűntetéséig.

2. *Bölcsészet (filozófia)*. Professzora, szintén még 1914-ben, **Kornis Gyula** lett. Ő azonban 1921-ben a Pázmány Péter Tudományegyetemre került, ekkor az ő utóda lett **Halasy-Nagy József**, aki a kar megszűntetéséig vezette a tanszéket.

⁵ Dunántúl, 1923. október 16. 2.p.

⁶ Szabó Pál: A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága. Pécs, 1940. Csizmadia Andor: Fejezetek a pécsi egyetem történetéből. Pécs, 1980. 8.p.

3. *Magyar és összehasonlító finnugor nyelvészet*. Professzora az 1918-ban kinevezett **Zolnai Gyula**. 1930-ban történt nyugdíjaztatása után az 1931/32. tanévtől **Klemm Antal** vette át a tanszéket és a kar megszűntetéséig vezette.

4-5. *Ókortudomány (Classica-philologia)*. Professzorok **Gyomlai Gyula** és **Vári Rezső** 1918-ban. Gyomlai Gyula utóda, nyugdíjba vonulása után 1934-től **Kerényi Károly** lett, a kar megszűntetéséig. Vári Rezső az 1923/24. tanévben a Pázmány Péter Tudományegyetemre került, helyére 1925-ben **Vargha Damján**t nevezték ki, aki a tanszék állományába tartozott, de a Magyar irodalomtörténeti tanszéken működött.

6. *Magyar irodalomtörténet*. Professzora 1918-ban **Császár Elemér** lett. 1923-ban azonban a Pázmány Péter Tudományegyetemre került, ezért az 1923/24. tanévben helyettes tanárként Zolnai Gyula fia, **Zolnai Béla** vezette a tanszéket. Ezután került ide Vargha Damján is. Az 1924/25. tanévben vette át a tanszéket **Tolnai Vilmos**, haláláig, 1937-ig. A tanszék élére ekkor Vargha Damján't nevezték ki, aki a kar megszűntetéséig vezette.

7. *Földrajz*. Professzora 1918-tól **Prinz Gyula**. A kar megszűntetéséig vezette tanszékét.

8. *Egyetemes történelem*. Professzorává 1918-ban **Lukinich Imrét** nevezték ki, aki 1923-ban az Országos Levéltár igazgatója lett. Tanszékét ekkor vette át **Hodinka Antal**, nyugdíjba vonulásáig. Ezt követően, 1938/39-től, **Tóth Zoltán** kapott kinevezést, aki átvette a Magyar történelem tanszéket is, és mindkét tanszéket a kar megszűntetéséig vezette.

9. *Pedagógia*. Professzora 1918-ban **Weszely Ödön** lett, nyugdíjba vonulása után, 1936/37-ben, **Bognár Cecil** kapott kinevezést a kar megszűntetéséig.

10. *Német nyelv és irodalom*. Professzora 1918-ban **Thienemann Tivadar** lett, aki 1934-ben a Pázmány Péter Tudományegyetemre került. Az 1934/35. tanévtől a tanszéket **Koszó János** vezette a kar megszűntetéséig.

11. *Francia nyelv és irodalom*. Professzora az 1923-ban kinevezett **Birkás Géza** lett. A tanszéket a kar megszűntetéséig vezette.

12. *Olasz nyelv és irodalom*. Professzora az 1924-ben kinevezett (később **Koltay**)- **Kastner Jenő** lett. A tanszéket a kar megszűntetéséig vezette. A tanszék munkájába kapcsolódott be 1932-től magántanárként **Fülep Lajos** és 1936-tól megbízott előadóként **Kardos Tibor**.

Továbbá a kar keretei között működött a Középiskolai Tanárvizsgáló Intézet.

*

A kar keretei között olyan jeles oktatói személyiségek is tevékenykedtek, mint az 1929/30. tanévben **Prohászka Lajos** filozófus a Pedagógia tanszék magántanáraként, vagy az 1925/26. tanévben **Gragger Róbert** irodalomtörténész, germanista, az Ómagyar Mária-síralom egyik felfedezője, tiszteletbeli tanárként. (Thienemann az ő emlékének ajánlotta „Irodalomtörténeti alapfogalmak” című összefoglaló munkáját.)

Az 1923/24-es első pécsi tanévben a bölcsészettudományi kar oktatói az első félévben a következő stúdiumokat látták el (az általuk tanított tárgy után zárójelbe tett szám a heti óraszámot jelenti):

- Birkás Géza: Moliére (2)
 Ófrancia szövegek olvasása és magyarázata (1)
 Francia stíluselemző gyakorlatok (2)
 Szemináriumi gyakorlatok (2)
- Buzássy Ábel: A római szatíra, fő tekintettel Horatiusra (3)
 Az igék névszói alakjai és használatuk (2)
- Holub József: Az Árpádok korának története (4)
 A középkor története a népvándorlástól a Karolingokig (4)
- Nagy József: A görög tragédia (3)
 A világnézet (2)
 Az ember tragédiájának filozófiai nézetei (1)
 Spinoza (2)
- Prinz Gyula: Leíró földrajz
 Amerika (4)
 A levegő földrajza (2)
- Thienemann Tivadar: A magyar szellemi élet története (3)
 Középfelnémet olvasmányok
 A felvilágosodás német irodalma (3)
 Tanárképző gyakorlatok (2)
- Várkonyi Hildebrand: Platon: Állam (2)
 A tudományos gondolkodás mibenléte (2)
 A középkori filozófia története (3)
- Weszely Ödön: Az újkori nevelés története (2)
 Tanárképző gyakorlatok a kísérleti pedagógia köréből (2)
 A pedagógia alapvető kérdései (3)
- Zolnai Gyula: Magyar szóképzéstan (3)
 Finn olvasmányok (2)
 Nyelvészeti gyakorlatok a nyelvtudomány és a nyelvészet köréből (2)
 Olvasmányok a kódexirodalomból (2)

A hallgatóknak a karra irányulását és a szakot meglehetősen nehéz megállapítani az első években. 1923/24-ben minden hallgató rendkívüli hallgatóként szerepel az anyakönyvben, a szakot nem jelölik, csupán az egységes *bölcsész* bejegyzés jelzi a karhoz tartozást. Az irodalomtörténeti és a nyelvészeti tanszék oktatóinak lecke- könyvi bejegyzéseit alapul véve, az első, 1923/24-as tanévben mindössze 18 magyar szakos hallgató jelenléte mutatható ki, 15 elsőéves, és 1-1 hallgató a felsőbb évfolyamokon. A kar hallgatósága a később felvett, hivatalos kimutatások alapján is mindössze 45 fő az induláskor, a második félévben 41 fő. Ha tekintetbe vesszük, hogy az egyetem összes hallgatóinak létszáma ekkor 1416, a második félévben 1289, és hogy ez az 1289 fő a következő módon oszlik meg az egyes karok között:

Jog- és Államtudományi Kar	291 fő
Orvostudományi Kar	885 fő
Evangélikus Hittudományi Kar	72 fő
Bölcsészettudományi Kar	41 fő

akkor azonnal feltűnik, hogy ez a kar az egyetem rendszerének és tevékenységének legszerényebb ága, az egésznek töredéknyi része. Ez a tény végigkíséri a kar életét, hiszen a Pécsre helyezésig tartó előtörténete során is legnagyobb létszáma csupán 67 fő (1922/23-ban, Budapesten, ekkor az összlétszám kerekén 1400), majd a pécsi csúc: 188 fő, az 1930/31. tanév első félévében, amikor is az összlétszám 1482. Az egyetemi összlétszám egyébként az 1934/45. tanév első félévében a legmagasabb (1657), de ekkor a bölcsészkar létszám már négy éve hanyatlást mutat (158). Mindezek a tények fontos adalékot jelentenek a kar állandó létbizonytalansága és a megszüntetés (1941) szempontjából.

Hogy az indulás évében a 41 bölcsészhallgató „rendkívüli” hallgatónak minősült, azt dokumentálja, hogy az egyetem Pécsre helyezését és az itt való tartózkodást a hivatalos politika eleve átmenetinek, ideiglenesnek (rendkívülinek) tekintette.

A 18 magyar szakos hallgató ugyanazt hallgatta, amit a többi 23, azaz ugyanaból válogatott. Ez volt a teljes választék, ez állt rendelkezésre az elsőtől az utolsó évfolyamig – valamennyien szabadon válogathatták össze órarendjüket a kötelező óraszámnak megfelelően, mindössze a felsőbb évfolyamokon egészült ki kötelezően Weszely Ödönnek *A pedagógia alapvető kérdései* címen tanított heti 3 órás stúdiumával.

A következő, 1924/25-ös tanévtől kezdve szerepel a *bölcsész* titulus mellett a szak megjelölése is, de ezt nem mindenki írta be. Valószínű, hogy az indulás idején meglehetősen a bizonytalanság az egyetemen.

Az első év második felében a korábban ismertetett stúdiumok sora a következőképpen módosult:

Birkás Géza: A francia irodalom története a XVIII. században

Tanárképző gyakorlatok

Buzássy Ábel: Főnévi, melléknévi, határozói mondatok

Nagy József: Ethika

Thienemann Tivadar: A XVIII. század német irodalma

H. v. Kleist

Várkonyi Hildebrand: Középkori filozófiatörténet

Epikuros és Lucretius

Pascal filozófiája

Tudományos módszerek

Weszely Ödön: A nevelés története a XVIII. és a XIX. században

Pedagógiai értékelmélet

Didaktikai megbeszélések

Pedagógiai és pszichotechnikai gyakorlatok

Zolnai Béla: Petőfi és a XIX. század

Zágoni Mikes Kelemen

Tanárképző szemináriumi gyakorlatok

Zolnai Gyula: Magyar szóragozástan

Finn olvasmányok

Nyelvészeti gyakorlatok

A második évben már eggyel több, azaz 19 „magyar” szakos hallgató állapítható meg a leckekönyvi rész alapján. Thienemann Goethéről ad elő, új név Kastner Jenőé, aki Olasz hatások a magyar irodalomra és Dante, Petrarca, Boccaccio címmel tart előadásokat. Birkás ezzel párhuzamosan tárgyalja a francia hatásokat, Zolnainál megjelenik a mondattan. Ezt tanulta minden szak, még a filozófia szakosok is. Thienemannnál figyelhetők meg a szakosodás kezdetei, őt csak a magyar-német szakos hallgatók látogatják és egy-két történész. A harmadik évtől viszont már kizárólag a németesek választhatják. Ugyanígy specializálódik egyre inkább csak a francia szakosokra Birkás.

A leckekönyvekben ekkor már a legkülönbözőbbek a szakpárosítások: magyar-francia-olasz, magyar-latin-francia, magyar-német-filozófia stb., sőt még pedagógia-filozófia is akad. Eddigre azok is döntöttek, akik az előző évben még nyilván maguk sem tudták, milyen szakot kívánnak hallgatni, és ezt az egyetem sem erőltette. Minden azt tanúsítja, hogy az egyetem második pécsi évében a „kereslet” ugrásszerűen megnövekszik a bölcész-kar iránt. Ezt az egyetem becsülettel igyekszik követni, mégis, az oktatói testület tevékenysége még mindig rögtönzött jellegű. A fejlődés jelei azonban vitathatatlanok. Várkonyi Hildebrand A zeneesztétika főbb problémái címen ad elő, Zolnai új stúdiumot indít Kódexirodalmunk címmel, Gedeon Endre kezdők számára indít francia nyelvoktatást, és Modern francia novellaírók olvasása és elemzése címen tart előadásokat.

Szépen látszik sok oktató tevékenységének bővülése, ahogy egyre jobban és jobban beleásták magukat egy-egy témába, úgy indítanak újabb és újabb stúdiuumokat. A legszisztematikusabb ez a folyamat Zolnai Gyulánál, aki minden félévben didaktikai tudatossággal fejlesztette tovább a témát: Szóképzés-tan, Szóragozás-tan, Mondattan, vagy a Finn olvasmányokra ráépült Finnugor összehasonlítás, az egyre mélyebbre ható kutatások eredményeként.

Az irodalomárok-nál méltó párja ebben Tolnai Vilmos, aki 1924/25-ben tartotta első előadásait Vörösmarty (heti 3 óra), Madách (heti 2 óra), Krónikáink és hősmondáink, Magyar verstan (majd a második félévtől: Magyar líra, csak IV. éves hallgatóknak) címmel – igyekeztén valamiféle viszonylagos keresztmetszetét képviselni egyszemélyben a magyar irodalomtörténetnek. Később felvette Kazinczyt, ami szépen jelzi az előadó tanulmányainak elmélyülését és bővülését, a következő félévben ugyanez már mint A XVIII. század irodalma, majd Klasszicizmus címen jelentkezett, amelyhez még később új stúdiumként kapcsolódott a folytatás, A magyar romantizmus története (1927/28-ban).

Az irodalomtörténet-oktatás folyamatában 1925/26-ban jelent meg Vargha Damján, kiegészítve Tolnai előadásait A népies elem Jókainál, Magyar legendárium, Pázmány- és Kempis-fordításaink, Kódexeink Mária-síralmai, Arany balladái, Szent Ferenc és legendája, A magyar szónoklat című előadásával. Az utóbbi később már a Retorika megnevezést viseli. Ugyanő a következő, 1926/27. tanévben felvette még témái közé Berzsenyit és Zrínyit is.

Kialakult, előre megszabott didaktikai rendszere nem volt tehát az egyetemnek, azt adták, amihez oktatót találtak, illetve amit az előadó képviselni tudott.

A kialakulás szép bizonyítéka, hogy 1926/27-ben, az egyetem pécsi fennállásának (ez alatt a kitétel alatt pedig a bölcsészszkarnál, mint ezt a korábbiakból láttuk, a tulajdonképpeni fennállást kell érteni) harmadik tanévében „eredeti” finn oktató is működött az egyetemen, Aarmi Penttilä, Finn nyelv kezdőknek és Finn nyelv haladóknak című előadásával. (Addig Zolnai Gyula tanított finn nyelvi ismereteket.) Jellegzetes az is, hogy ennek a tanévnek a második felétől kötelező minden hallgatónak a heti testnevelés óra.

1931-től oktatott az egyetemen Klemm Antal Magyar történeti és finnugor összehasonlító nyelvudományt (Zolnai ekkor vonult nyugdíjba), és 1932-ben kapott Fülep Lajos magántanári képesítést művészetfilozófiai előadásokra, 1936-tól pedig Kardos Tibor kapcsolódott be az Olasz Intézet munkájába.

Közben érdemeiért 1925-ben Klebelsberg az egyetem díszdoktora lett, ez szorosán összefüggött a takarékosági törekvések kapcsán újra felröppenő megszüntetési terv rémével. Az addigra kellő gonddal kiépített pártfogói hálózat, az egyetem „nagy barátai” és jóakarói, megszolgálván a kapott díszdoktori címet, országos felháborodási kampányt szerveztek és a tervet elejtették, néhány évig nem is emlegették többé.

A hallgatóság rohamosan gyarapodott, a bölcsészhallgatók részarányát már ismerjük, a huszas évek közepén a joghallgatók létszáma utolérte és lehagyta a medikusokét (az indulás évében az orvostanhallgatók létszáma közel háromszorosa volt a joghallgatókéknak, ez az arány a harmincas évek végére megfordult). A megnövekedett létszám az amúgy is kicsiny részt képező bölcsészkart még jobban elnyomta. Gyomlai Gyula 1927. évi rektori beszámolójában keserűen panaszkodik: „A Bölcsészettudományi Karnak egyetlenegy lépcsőházi apró, zajos tanterme van, a szemináriumi helyiségek méretei a három métert nem haladják meg, s mindez a joghallgatók létszámának egészségtelen elszaporodása következtében”, és hogy „fennáll a veszély, hogy egy-egy jogtanár előadására több-száz (...) joghallgató iratkozott be, holott pedig a rendelkezésre álló jogi tanterembe 50 hallgatónál, a (...) szemináriumba 10-12 hallgatónál több egyáltalán nem fér bele. (...) Ilyen körülmények között az egyetemi tanulmányok a hallgatók nagy részénél úgyszólván csak a leckeönnyben szerepelnek.”⁷ Ekkor már erőteljesen hangoztatták egy egyetemi városrész kialakításának szükségességét. (Ez csak az 1970-es évek elejére valósult meg.) Az állandó fejlesztések is csak nyögve tudták követni az igényeket. Újabb és újabb tervek készültek az 1925-ös megszüntetési elképzelések visszautasításának hatására. Közben azonban az 1930-as évek gazdasági világválsága ismét felvetette az egyetem egésze vagy egyes karok megszüntetésének lehetőségét. Megszigorították a költségvetéseket, a fejlesztéseket szüneteltették. Kétségbeesett kapkodás indult meg, Apponyit Nobel-békedíjra ajánlották, Lord Rothermere, „A magyar igazság nagy bajnoka” is díszdoktora lett az egyetemnek.

A numerus clausus körüli botrányok ekkoriban mindennaposak voltak, zsidó hallgatókat utasítottak ki az egyetemről.

7 A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem 1927/28. tanévi iratai BML In: Csizmadia: i.m., 15.p.

A lapok tele voltak hetenként ellentmondó cikkekkal: „Fejlesztik az egyetemet – Az építkezési költségeket törölték az állami költségvetésből – Pécs saját erőből folytatja az építkezéseket – Mi lesz az egyetemmel” – stb. (1930–31–32.)

1933. október 28-án fogalmazta meg először konkrét tényként a közvélemény számára a Pécsi Napló és a másik helyi lap, a Dunántúl: „Meggzúntetik a pécsi egyetem bölcsészkarát. Szeged az orvoskart, Debrecen pedig a természettudományos kart veszti el.” Október 29: „A Dunántúl társadalma nem engedi megcsonkítani a pécsi egyetemet. Az egyetemen hivatalosan semmit nem tudnak a bölcsészkar elvesztéséről. A kulturáltabb Dunántúlnak joga van a teljes egyetemhez.” – „Pécs város tiltakozó feliratot intézett a kormányhoz.” Október 31: „Nem csonkítják meg a vidéki egyetemeket, csak a tanárok számát redukálják.” Hóman kultuszminiszter nyilatkozata. November 3: „Hóman kultuszminiszter az egyetemmel kapcsolatban elismeréssel szól Pécsről.” November 4: „Nem szúntetik meg a pécsi egyetem bölcsészkarát.” (Mi sem természetesebb ezek után, hogy Hóman Bálint is díszdoktor lett Pécssett.)

1936-ban Gömbös Gyula is az egyetem díszdoktora lett, méghozzá éppen a bölcsészettudományoké. A harmincas évek elején a politikai élet irányulásának függvényeként a bölcsészkaron belül erősen aktivizálódott az Olasz Intézet. (1934. tavaszán háromnapos olasz „fascista ankét” zajlott, olasz előkelőségek részvételével.)

1930-ban a Turul Szövetség Pécssett tartotta követtáborát, ugyanez évben Herczeg Ferenc volt a fénypontja az egyetem Szent Imre-ünnepének. Ilyen körülmények között hiába kérte Vikár Béla, hogy „a pécsi egyetem legyen a központja Baranya és az egész Dunántúl népművészeti kutatásainak,” a bölcsészek nem reagáltak. Pedig az egyetem maga is deklarálta ezt az igényt, az 1929-es tanévnnyitó még Pannonia kutatását tűzte ki feladatúl, de ez ügyben egyetemi kezdeményezés nem sok történt.

1933-ban is minden nagyobb szellemi mozgolódás nélkül zajlott le Pécssett a III. Országos bölcsészértekezlet. Thienemann, a szellemtörténeti irányzat vezetője 1934-ben elment a városból, Pestre kapott kinevezést a Pázmány Péter Tudományegyetemre. Az erdélyi írók 1935-beli látogatása a pécsi egyetemen talán az egyetlen olyan mozzanat, amelyik a kor élő magyar irodalmával hozta a bölcsészkar kapcsolatba. Weöres Sándor ekkor már két éve hallgatója volt az egyetemnek, Tatay Sándor és Takáts Gyula diáktársaként, Kolozsvári-Grandpierre Emil pedig éppen befejezte tanulmányait. A kar végül az 1940/41. tanévben szúnt meg, amikor az erdélyi bevonulást követően újrászervezték a kolozsvári egyetemet, és ennek következtében az ország minden egyetemén megsgzúntettek egy-egy fakultást. Halasy-Nagy József, Birkás Géza, Klemm Antal a szegedi, Prinz Gyula és Koszó János a kolozsvári egyetemen működött tovább. Pécssett mindössze három korábbi bölcsész-professzor maradt, ők a jogi kar állományába kerültek.⁸

8 Csizmadia: i.m., 26-27.p.

RAJCZI PÉTER

VARGHA DAMJÁN ÉS A MAURINUM

Nehéz és hálátlan, ugyanakkor könnyű és hálás feladatra vállalkoztam, amikor elfogadva a megtisztelő megbízatást az egyetem hajdani bölcsészprofesszoráról és az egyetemi Szent Mór Kollégium megszervezőjéről és igazgatójáról, Vargha Damjánról és a Maurinumról való megemlékezést elvállaltam.

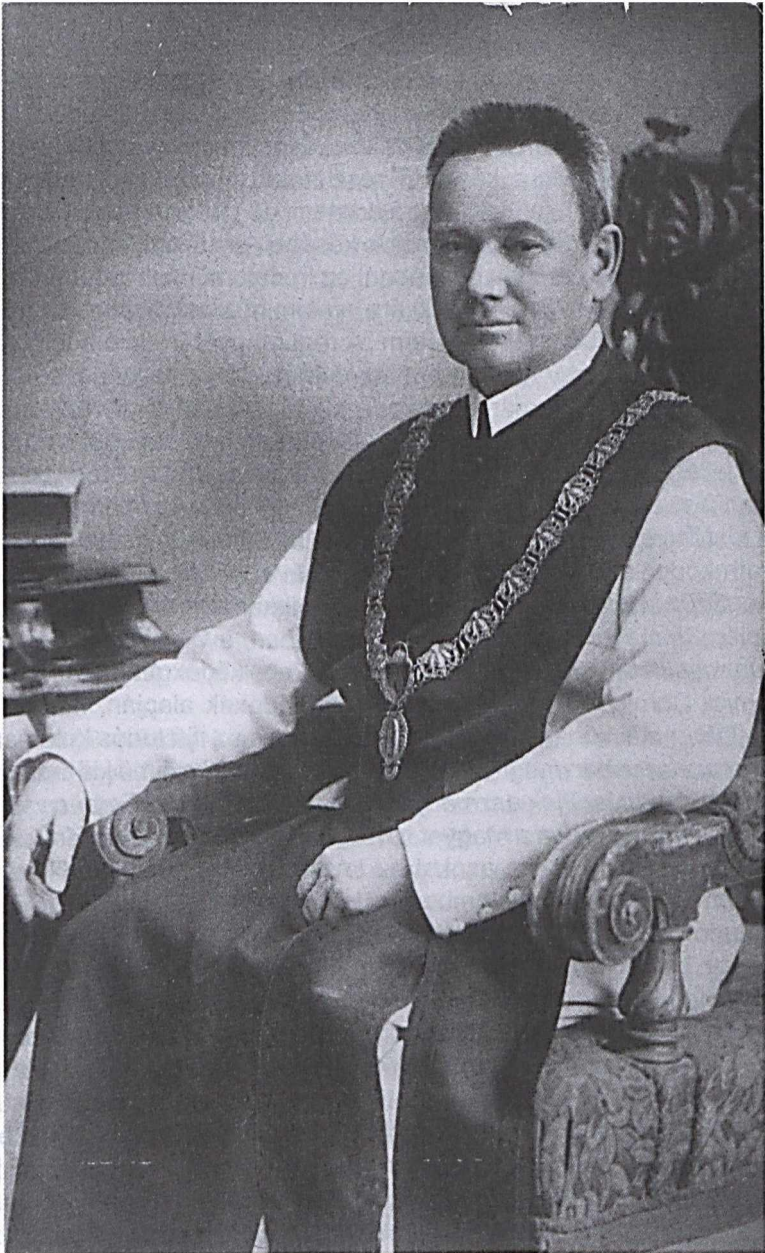
Nehéz és hálátlan, hisz oly hatalmas és gazdag életutat kellene bemutatnom, amely gyakorlatilag a jelenlegi szűk időhatárok között szinte lehetetlen, ugyanakkor nagyon hálás és könnyű, mert hisz hét éven keresztül voltam az egyetemi Szent Mór Kollégium tagja, vagyis mórista, és az öregdiákok sorába beleöregedve mint senior részt vehettem az egyetem és a kollégium szűkebb, bensőbb életében is, illetve annak közvetlen részese lehettem.

Vargha Damján mindenekelőtt ciszterci szerzetes volt. Minden munkájában ez a tény volt az iránymutató, ebből a tényből fakadt mind a tudományos, mind a társadalmi munkássága, amellyel eljutott a Tudományos Akadémiáig, ill. az egyetemen belül „A Damján” névig, ahogy őt általában mindenki nagy szeretettel emlegette, és ahogy Ő ma is él a már mindjobban ritkuló idős, egykori egyetemi polgárok, az ő „fiai” emlékezetében.

Ki is volt ez a Vargha Damján, akiről most mint öreg mórista, mórfiú igyekszem megemlékezni, és azt a maiak előtt bemutatni?

1873. április 6-án született Mosonszentmiklóson. A keresztségben a György nevet kapta. Az édesapja, Vargha Pál – emlékezetem szerint – közalkalmazott volt, édesanyja Frank Katalin. Gimnáziumi tanulmányait valószínűleg édesapja szolgálati helyein Magyaróvárott, Kecskeméten, a kegyesrendiekénél és Egerben, a cisztercieknél végezte. Itt kaphatta azt a hivatást, amely őt ebbe a rendbe vitte. 1892-ben, érettségi után kérte felvételét a Ciszterci Rendbe. Teológiai tanulmányait a Rend bernardinumában, bölcsészeti tanulmányait pedig a budapesti tudományegyetemen végezte magyar és latin szakon. Az egyetemen Gyulai Pál, Beöthy Zsolt és Szinnyi József szűkebb tanítványai körébe tartozott. 1899-ben szentelték pappá, és ugyanebben az évben az említett professzorok cenzorsága alatt szerezte meg bölcsészettudományi doktorátusát. Doktori értekezése *Kódexeink Mária-síralmai* címen jelent meg. Ehhez a tudományos témakörhöz, Mária és a magyar szentek kultuszának kutatásához holtig hű maradt. 1901-ben lett magyar-latin szakos középiskolai tanár, megkezdve gimnáziumi tanári munkáját.

Rendi előjárói először Bajára, aztán Egerbe rendelték, majd 1902-től Székesfehérvárott tanított. 1912-ben a Rend akkor szervezett és egyik legprotokollásabb iskolája, a budai Szent Imre főgimnázium tanára lett. Itt a fővárosban aztán kibontakozott az igazi „Damján”, akinek már nem elég a gimnáziumi tanítás. Rendje szelleme és előírása szerint is igyekezett megvalósítani magában a „tudós tanár” típusát, vagyis folytatta azt a tudományos munkát, amelyet egy percig sem hagyott abba, de

ugyanakkor szerzetesi szellemiséggel telítetten a szorosabb értelemben vett vallásos irodalomban is szerepet vállalt.

Kitűnő imakönyvei jelennek meg holland, német és szlovák nyelven is, a legkisebb korosztálytól számítva. *Kis Jézusom, öröömöm*, a kamaszodó fiúkon keresztül *Jézusom öröömöm*, katonák számára írt imakönyvében a Paxon át egészen a gimnáziumi műveltségű ifjak és a műveltebb nagyközönség számára készült *Adorémus Dominum* c. latin, illetve bilingvis imakönyvéig. Ez utóbbi ma is kedvelt lelki olvasmányomul szolgál. Ebben ugyanis eltér a szokásos imakönyv-irodalom formájától, benne inkább gondolkodásra készítő részleteket közöl lelki olvasmányként a klasszikus imaszövegeken felül. Nincs rá adatom, de biztosra veszem, hogy a lelkipásztorkodásba is bekapcsolódott, ismerve későbbi, pécsi pályafutását. Részt vesz a Szent István Akadémia megalapításában, az irodalom, nyelvtudományi és művészeti osztályának 1916-tól 1926-ig titkára, valamint kiadványainak szerkesztője. 1919-ben a budapesti tudományegyetem „A régi magyar irodalom története” című tárgykörből habilitálta, egyetemi magántanárként venia legendit adott részére. Ugyanakkor a Magyar Tudományos Akadémia is levelező tagjává választotta. Ez alatt az idő alatt szinte ontotta magából a kisebb-nagyobb terjedelmű tudományos és vallásos jellegű munkákat. Csak a fontosabbakat említem – a teljesség igénye nélkül – mert hisz az egyes lapokban megjelent cikkei szinte felsorolhatatlanok: *Isten fiának test felvétele*, Temesvári Pelbárt Stellárium latin szövegének fordítása és a Horváth-kódex alapján, *Szűz Mária utolsó évei*, a Teleki és Érsekújvári kódexek alapján, *Szűz Mária halála és temetése*, a Teleki-Kazinczy, Horváth és Erdy kódexek alapján, *Immaculata a régi magyarok hitében*, a Cornides kódex alapján, *A legrégibb Immaculata vers*, szövegközléssel a Peer kódex alapján, *Régi példák a purgatóriumról* Cornides és székelyudvarhelyi kódexek alapján, *Miért böjtöljük a pénteket*, a Döbrentei kódex alapján stb. valamennyi az ifjú tudós kutatásainak tárgya. Ugyanakkor azonban megtaláljuk nála a *Kossuth lelke* című kis tanulmány mellett *Szent Imre a magyar ifjak eszményképe*, vagy *II. Rákóczi Ferenc vallásos buzgalma* stb. címen elsősorban a magyar ifjúságnak nevelési célzattal írt kisebb tanulmányait is. És ugyanakkor írja azokat az imakönyveket, amelyekről már fentebb szóltam, és amelyek még a mai emberhez is szólnak.

Az ifjú tudós hatalmas munkája mellett, amelynek során szinte feldolgozta az egész magyar kódexirodalmat, illetve annak vallási vonatkozásait, a társadalmi munkába is belekapcsolódott. Kimeríthetetlen tehetségét és szociális érzéssel való telítettségét bizonyítja az a tény, hogy megszervezte a budapesti egyetemen tanuló szegénysorsú diákok számára az Albertinum menzát, amely a háború alatti és utáni nagy diáknymorban sok ezer diáknak tette lehetővé a megfelelő étkezést. Előadott az egyetemen, tanított a Rend gimnáziumában, írta tudományos értekezéseit elsősorban a kódexirodalom területéről, ugyanakkor nyelvészeti tanulmányai is megjelentek. De igazi szerzetesként nem szakadt el a lelkipásztorkodástól sem. Irodalmi munkássága ezen a téren is, a már említett imakönyveken kívül, igen jelentős volt.

Közben a történelem viharában a Pozsonyból elűldözött egyetemnek új otthont kellett keresni. Pécs és Győr küzdöttek az egyetemért, és az végül 1923-ban Pécsre telepedett le. Klebelsberg Kunó gróf vallás- és közoktatásügyi miniszternek,

aki egyébként a közben megalakuló Ciszterci Diákszövetség elnöke is lett, előterjesztésére 1925. június 18-án Vargha Damján kinevezést kapott az Erzsébet Tudományegyetem Pécssett működő bölcsészettudományi karának magyar irodalmi tanészékére. Közben az első világháború végén Hollandiában járt magyar gyerekekkel. Ezek részére bilingvis holland-magyar nyelvű imakönyvet írt, valamint tanulmányt készített a holland nevelésügyről. Közben megírta Temesvári Pelbártról szóló tanulmánya mellett *Szent Ferenc fiai a magyar kódexirodalomban* című tanulmányát. Tanulmányozta Szent Imre legendáját, és feldolgozta az ekörüli tudományos problémákat. Kutatásai központjában általában a magyar szentek, vagy magyar vonatkozású szentek problémája állt, tematikusan fordult egyes témákhoz. A hatalmas anyagot lehetetlen tételesen felsorolni, valóban csak per tangensem említek egyes témaköröket. Szükségesnek tartom ezt előrebecsíteni, mert 1925-ben, amikor Pécsre került professzornak, tudományos témakörében is megtalálható ez a munkamódszer.

Alighogy megtelepszik Pécssett, azonnal hozzákezd egy katolikus tanárképző intézettel egybekötött egyetemi kollégium szervezéséhez. Ennek neve még a szervezése előtt Vargha Damján eddigi gondolkodásába szervesen illeszkedően az a Szent Mór lesz, akit 1849 óta a pécsi egyházmegye másod védőszentjeként tisztelnek, aki Pécs második püspöke, egyben az első magyar származású püspök is volt. Története a Szent Imre legendában is szerepel, a Zoerard és Benedek legenda leírásával a magyar irodalomnak is első ismert alakja.

Ettől kezdve válik Vargha Damján Pécssett *A Damjánná*, akit mindenki ismert, és amely név köré aztán az egyetemen belül és kívül is anekdoták, kedves, néha diákosan vaskos, de mindig tiszteletből és szeretetből fakadó valódi vagy kitalált esetek fűződnek.

Vargha Damján minden képességét a szerzetes tudós, az ifjúság nevelését aggodó szeretettel figyelő és irányító pedagógus, a szociális érzéssel telített modern ember tettvégya irányította az élete fő művének mondható kollégium megszervezésében. Ehhez megmozgatja a magyar társadalmat, felhasználja igen jelentős külföldi kapcsolatait. Létrehozza azt az alapítványt, amely a Szent Mór pécsi püspökről elnevezett királyi katolikus tanárképző intézeti alapítvány nevet kapja, és amely alapítványból majd létrejön az általa fenntartott egyetemi Szent Mór kollégium, a Maurinum. Mivel ma már egyes elnevezések az elmúlt évek hiányos közjogi ismeretei miatt még a szakemberek előtt sem ismertek, nem lesz felesleges annak jogi ismertetése. A 18. század során szekularizált katolikus egyházi javakból létrejött Tanulmányi Alap, amely a Közalapítványi Felügyelőség hatáskörébe tartozott, szolgált egyes intézmények anyagi támogatását. Az ilyen javakból fenntartott intézményt nevezték a szokásos magyar királyi elnevezés helyett királyi magyarnak. Így például a pécsi tudományegyetem magyar királyi, a budapesti viszont királyi magyar jelzéssel bírt. Amennyiben ebből az alapból katolikus jellegű, de állami iskolát tartottak fenn, azt királyi katolikusnak nevezték. Csak érdekességként, amikor a kiegyezés után a Haynau által büntetésképpen behajtott hatalmas zsidó vagyonból zsidó iskolákat szerveztek, például Pécssett is, azt királyi izraelita jellegűnek nevezték. A Maurinum tehát az alapítók elgondolása szerint az 1924: XXVII. tc. alapján

szervezett és az egyetem keretén belül működő Középiskolai Tanárképző Intézet funkcióját lett volna köteles betölteni az 1895-ben létesült budapesti Eötvös József Kollégium mintájára. A korszak kiváló kultúrpolitikusa, a kollégium alapításában tevékeny szerepet vállaló Klebelsberg Kunó a tudományok Budapest-centrikusságával szemben a vidéki kulturális centrumok kiépítésén fáradozott. Egyébként ez a kultúrpolitika is beletartozott az általa hangoztatott – és az elmúlt években egyesek által nagyon negatívan értékelt – neonacionalizmusba.

Az egyetemi Szent Mór kollégium katolikus jellegét Klebelsberg Kunó az épület alapkövetétele alkalmából, 1928. március 22-én a következőképp magyarázta. „Én valahogy úgy érzem, hogy a hazai katolicizmusnak ebben az Erzsébet Egyetemen a saját szeretett lányát kell látnia. Nem akarnék félreértésekre okot szolgáltatni, mert minden egyetem egyformán állami intézmény és nem is lehet más, azonban történeti fejlődési folyamatok is vannak. Vegyük a debreceni egyetemet, amelynek három fakultása, a teológiai, jogi és filozófiai – hogy úgy mondjam – folytatása a református egyházi intézménynek annyiban is, hogy alakulásakor az állam a tanári kart átvette. Debrecen protestáns milieu-je hozta létre azt az állapotot, hogy a hazai protestantizmus a debreceni egyetemen saját géniuszának megtestesülését látja. Én úgy érzem, hogy a katolikus színezetű Dunántúl pedig méltán láthatja, és kell is, hogy lássa, a pécsi egyetemen saját ideáljának megtestesülését. – Én tehát tovább úgy érzem, hogy nemcsak a Dunántúlnak, hanem valamennyi magyar katolikusnak is ebben az egyetemen a maga egyetemét kell látnia...” A katolikus teológiai karnak átvételét Zichy püspök támogatta, de ezt a budapesti egyetem megakadályozta. Így evangélikus hittudományi kar létesült, de ez Sopronban nyert elhelyezést.

A kollégium építéséhez Pécs város 1750 négyszögöl telket adományozott az akkor még a város szélénél számító réten, a dohánygyár előtt.

Az épületet Vargha Damján intenciói szerint Fábián Gáspár dr. és Pilch Andor építészek tervezték neoromán stílusban. Az építésben 30 pécsi kisiparos, illetve építési vállalkozó vett részt, és így ez az építkezés akkor, a kibontakozó gazdasági válságban, jelentősen csökkentette a munkanélküliségből fakadó nyomort. A teljesen elkészült épület aztán 1929. szeptember 1-jén nyílt meg az egyetem jogész-, orvos- és bölcsészhallgatói számára. Ugyanis a pécsi egyetem létszáma nem tette lehetővé, hogy az Eötvös kollégium szerinti önálló tanárképző intézetként működjön, hanem inkább a budai Szent Imre kollégium mintájára élte a maga életét. Olyan igazi otthon, alma matert teremtett, ahol a tanulni vágyó fiatal minden szükségességgel el volt látva, és minden a rendelkezésére állt, testi és lelki fejlődése érdekében. Hatalmas könyvtára mellett – amely az egyetemi könyvtár duplumpéldányait is megkapta – kápolna, zeneterem, tornaterem állt a kollégium tagjai rendelkezésére.

Amikor külsőleg az akkori komfortfokozatnak megfelelően – nem volt állandó meleg víz – szinte fényűző formában volt felszerelve, a folyosókon vastag szőnyeg is biztosította a csendet, a kollégium nemcsak a vagyonosabb ifjak számára szolgált otthonul. Sőt – merem állítani – épp az anyagiakban jobban ellátottak voltak, akik nem bírva a kollégium szigorú fegyelmét, onnan elmentek, hisz pénzükért nehezen tűrték a házirendet. A tagok jelentős része valamilyen alapítványi helyen volt úgy,

hogy kevesebbet fizetett – vagy teljesen ingyenes ellátásban részesült és előfordult, hogy csak tanulmányai befejeztével tudta meg, kinek az alapítványa tette lehetővé tanulását, nyugodt életét.

Az alapító oklevél szerint egy szobaalapítvány 4000 P, egy teljes ellátásos alapítvány 8000 P volt. Az alapítványt tevők jelentős része azonban nem élt a presentálási joggal, és így az alapítványi kamatokat az intézet igazgatója szabadon fel tudta használni esetleg úgy, hogy azt felosztva csökkentette a fizetendő hozzájárulás összegét, és így többeket tudott elhelyezni a rászorulóknak közül. Az alapító oklevél 32 törzsalapítót sorol fel. Az egyéni alapítók közül kiemelkedik báró Kornfeld Móric nagybirtokos a maga 18 400 pengős alapítványával. Egyébként Kornfeld az orvoskar felszereléséhez is igen jelentős mértékben hozzájárult és ezért gróf Apponyi Albert mellett ő volt az egyetem első „honoris causa” doktora. Az alapítók között az egyetem professzorai is egy vagy több hellyel szerepeltek. Így pl. Molnár Kálmán professzornak két helye volt.

A kollégium tagjai közé tartoztak az ún. C kollégisták is, vagyis azok, akik nem a kollégiumban étkeztek, de egyébként annak életében épp úgy részt vettek, mint mások. Így például a hadiárvaik közül többen valamelyik katonai intézményben kaptak ételmezt, a szigorló orvosok valamelyik klinikán, egyesek valamelyik szerzetes rendházban. Egyébként a kollégium is tartott fenn menzát, ahol többnyire a szomszédos Nagy Lajos kollégium diákjai étkeztek – ott ugyanis konyha nem volt. 1930 decemberében például 90 nem kollégista egyetemi hallgató kapott ebédet és vacsorát 90 fillérért a Maurinum menzáján. Csak megemlítem, hogy a Maurinum átlagban 10 szegénysorsú, többgyermekes, a város szociális ügyosztálya által odaültetett családot is ellátott ebédrel.

Nem feladatom, és időben lehetőségem sincs ahhoz, hogy a kollégium életéről részletesen beszéljek. Ezt megettem a Baranya című történelmi és honismereti folyóirat 1989. 1-2. számában. Most csak mint „damjáni” művet ismertettem röviden ezt az intézményt, amely talán legközelebb állt a szívéhez, és amelyért az utolsó pillanatokig harcolt. Tudományos munkájában most szinte középpontba kerülnek a magyar szentek, köztük is Maurus. A kápolna színes üvegablakai, az egyetemi templom festményei magyar szenteket ábrázolnak, Vargha Damján intenciói szerinti magyaros arcvonásokkal. Magyar, német, holland nyelven jelennek meg tanulmányai. Magyarsága iratja vele a rodostói fejedelem, II. Rákóczi Ferenc halálának 200 éves évfordulójára írt kis könyvét. Majd sorra jelennek meg: *Maurinumunk az élet útján*, *Szent Mór szelleme és tanítása*, *Szent Mór és a Maurinum*, *Mit tudunk Maurusról*, *Maurus a magyar irodalomban*, *Szent Mór lelkisége*, *Maurus az első magyar író*, *Szent István király a magyar kódex-irodalomban*, *Szent Gellért a bölcs prédikátor mártírsága*.

Valamilyen formában mindig a magyar kultúra gyökereit keresi, és ahogy azt rektorrá választása alkalmából mondta, arra akarja építeni az olvasói, elsősorban „fiai” – ahogyan mindig nevezte a kollégistákat, illetve a tanítványait – műveltségét, lelkiségét. *Scientia et conscientia*, íratta fel a kollégium jelmondataként a szent tamási tételt. „Én a jelenben dolgozom, a múltból táplálkozom és a jövőnek élek”, vallotta és élte életében ezt az elvét, amelyet soha meg nem tagadott.

Mint már Budapesten, itt Pécsen is bekapcsolódik a szorosabb értelemben vett lelkipásztori munkába is. Csak megemlítem, hogy ő volt az egyetemi templom igazgatója is, és így – főleg az értelmiség számára gondoskodott a lelki művelésről. Ezt a célt szolgálták az évente az egyetem aulájában tartott ún. konferenciabeszédek is, amelyekre mindig országos tekintélyű teológusokat hívott meg, és minden csütörtökön este a legtekintélyesebb tudósok tartottak ún. blokkelőadást a kollégiumban tudományuk területéről.

1943. szeptember 1-jével Vargha Damján nyugdíjba vonult, és rendi előjárói rendelkezése szerint kezdte meg alkotásának fokozatos átadását a fiatalabb generációnak. A háborút követő események azonban ezt a munkát mind nehezebbé tették. 1945-tel megkezdődött a régi kollégium lassú haldoklása, a régi szellem az állandó küzdelem ellenére elhalt. Damján, mint a zirci konvent tagja, 1948-ban visszavonul Zircre. 1950-ben Hegyeshalmon lakó özvegy húgához, a régi móristák „Kati néniéhez” ment. Itt halt meg szegény szerzetesként, 1956. április 6-án, 83-ik születése napján. Amikor 1956 tavaszán kezdtek új szelek fújdogni, őt is felszólították, hogy tudós nyugdíj iránt adjon be kérvényt. Ekkor állítólag ezt mondta: „Nem kérek semmit! Egész életemben volt pénzem, pedig szerzetes vagyok. Most legalább úgy halok meg, mint egy szerzetes!”

Ehhez búcsúzásul csak azt teszem hozzá: Mint egyetemi tanárnak, valóban volt illő fizetése. De az köztudomású volt, hogy ha valaki kért tőle, és ezzel gyakran visszaéltek, mindig adott. Így előfordult, hogy ő maga teljesen pénz nélkül maradt. Vargha Damján egyetemi tanári fizetése ellenére is szegény szerzetes volt egész életében, és halálában is az maradt.

B. HORVÁTH CSILLA

A MECSEK EGYESÜLET II.

1917–1948

I. VILÁGHÁBORÚ, SZERB MEGSZÁLLÁS

Az egyesület ténykedése ebben az időben a folyamatos rombolások, pusztítások javítására szorítkozott. Az ellopott padokat pótolták, a kirabolt Kardos úti menedékházat igyekeztek újra berendezni, használhatóvá tenni.

1917-ben még megjelent az évkönyvük. Benne az akkori elnök, **Balog Károly** *A virágos Mecsek* című cikke, de a növényekről készült festmények közlése nélkül, mert az ezzel járó nyomdai költségeket már nem tudták kifizetni.

1918-ban a Magyar Turista Szövetségtől kapott 5000 koronából végezték el a sétautak karbantartását. Anyagi gondjaik ellenére ebben az évben még kiadták **Kiss József**: *Mecseki útmutatójának* 5., javított változatát.

1919-ben az évek óta gyűjtögetett pénzekből felépítették az Emil pihenőt, **Bokor Emil** orvos emlékére. Az egyesület tiltakozott a városnak Szerbiához csatlóása ellen.

1919–1921 között szinte teljesen szünetelt a tevékenységük. Az egyesületet súlyos veszteség érte Balog Károly halálával. Az új elnököt, **Nendtvich Andor** polgármestert csak 1922-ben választották meg. Útjelzéseiket nem tudták javítani, mert a demarkációs vonal a Mecseken keresztül húzódott. „Engedély nélkül az erdőben járkálni, gombát szedni és a demarkációs vonal közelében járni szigorúan tilos” kapták az utasítást a város erdőmesterétől. 1918 óta már az évkönyvüket sem tudták megjelentetni. Kiss József a *Turistaság és Alpinizmus* című országos lapban tudósított az 1920–21-es évek eseményeiről. Írt a megrongált francia emlékműről, a sétautak menti padok elégetéséről, a kivágott fákról, az időjárásjelző házikóbból kilopott eszközökről. A két év alatt egyszer volt választmányi ülés, közgyűlést egyszer sem tudtak tartani.

AZ ÚJRAKEZDÉS ÉVEI

A szerbek távozása után azonnal megindultak a kirándulók. Elsőként, 1921 őszén, egy budapesti turistacsoport érkezett a Mecsekbe. Az egyesület tagjai először a károkat vették számba. Majd rögtön megindult a helyreállítás, pihenők és padok építése.

1922-től az épületek és utak helyreállítására került sor. Elsőként a János kilátót hozták használható állapotba. A városi tanács anyagilag is hozzájárult ehhez a munkához.

1924-ben a misinai kilátónál tekepályát és konyhát építettek.

1925-ben kétezer képes levelezőlapot rendeltek a Kiss József kilátóról. Ekkorra sikerült a kifosztott időjelző házikót ismét felszerelni a szükséges műszerekkel.

1926-ban ismét megjelent az egyesület évkönyve.

A *Turistaság és Alpinizmus* újság kiadásában megjelent Kiss József: *Pécs és a*

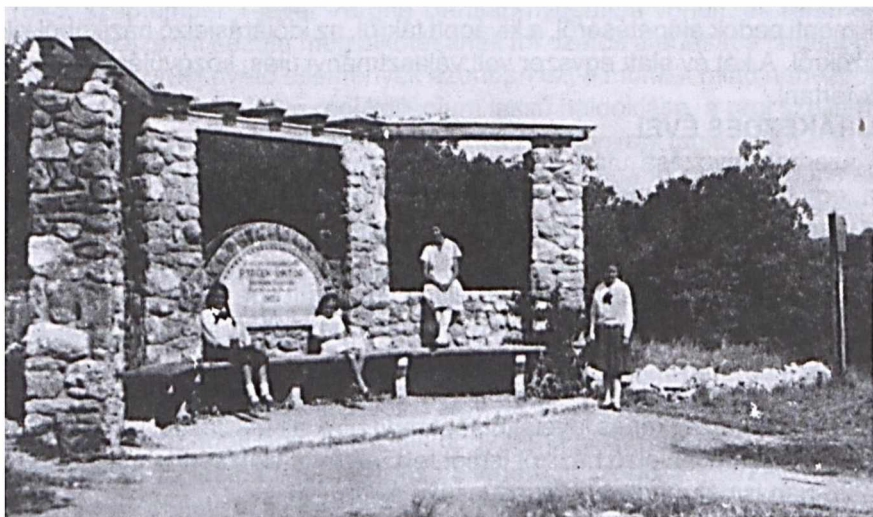
Mecsek részletes kalauza című munkája. A könyv 31 rajzzal és 4 térképpel ismertette a város és a megye látnivalóit. Ismét kiadták a *Mecsek térképét*. A kirándulók is egyre gyakrabban és egyre többen keresték fel a szépülő Mecseket.

1927-re sikerült felszámolni a világháború és a szerb megszállás pusztításának nyomait. Kibővítették a Kiss József kilátót, amely most már alkalmas volt kisebb turistacsoportok elszállásolására is. Felújították az útjelzéseket. Rendbe tették a francia emlékművet, újabb lépcsőket építettek a Kardos út elején. Az eredmények láttán 300 új tag csatlakozott az egyesülethez. A misinai kilátónál elhelyezett emlékkönyv tanúsága szerint több mint 1500 látogató járt a Mecseken 1927-ben. Többek között Bécsből, Ungvárról, Erdélyből, Lőcséről, sőt Amerikából is jöttek turisták.

Megindult a munka az egyesület különböző osztályaiban is. A Madárvédő Osztály fő feladata a madarak ellátása és védelme volt. A Barlangkutató Osztály pedig a mánfai Kőlyuk feltárását végezte el.

Az egyesület a Magyar Kárpát Egyesület Fátra Osztályának tíz éves jubileumi ünnepélyén a Mecsek legszebb részeit ábrázoló fényképfelvételekből összeállított kiállítással vett részt.

1928-ban két újabb pihenőt avattak fel **Hoffmann László** mérnök tervei alapján. A Sári pihenőt **Hamerli József** vaskereskedő állíttatta édesanyja emlékére. A Viktor pihenőt **Ptacsek Viktor** bankigazgató családja készítette. Az előbbi a Miléva úton, az utóbbi a Dömörkapunál található. Az egyesület segítséget kapott a Madártani Intézettől, elismerve ezzel törekvéseik helyességét. A Madárvédő Osztály száz fészekodút, madáretetőt, és madáreleséget kapott ajándékba. A Mecsek Egyesület egyik fő feladatának tartotta a város és a Mecsek fásítását. 1928-ban megkezdődött a kibővített kilátó környékének fenyőfákkal való betelepítése. A város utcáinak fásítása 1923 óta többször is napirendre került. Most a Majláth (ma Kossuth), Széchenyi és az Ágoston téren ültettek fákat. Közben folytatták a köztemető évekkel ezelőtt elkezdett fásítását is.

A Ptacsek-pihenő

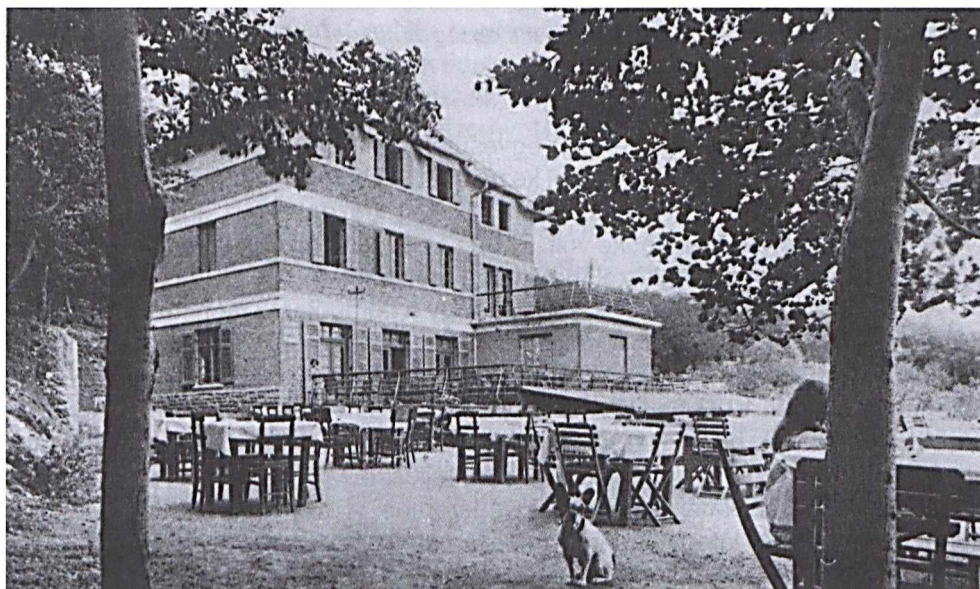
1929-ben sikeresen vettek részt a kaposvári mezőgazdasági kiállításon. Modellekkel (kilátótorony, pihenők), a Mecsek domborzati térképével és fényképekkel szerepeltek. Közben folytatták a kiránduló park, a sétányok, iránymutató táblák felújítását, kiépítését. A keleti Mecsekben ismét felállították a néhány éve összedől zengői kilátót.

A Budapesten 1930-ban tartott nemzetközi turista kongresszuson Szabó Pál Zoltán tartott sikeres diakepes előadást a Mecsekről. A jubileumi évben az Erzsébet Tudományegyetem és a Földrajzi Intézet meteorológiai állomást rendezett be a Kiss József kilátónál.

A DÖMÖRKAPUI MENEDÉKHÁZ ÉPÍTÉSE

Az egyesület fennállásának 40. évfordulójára a Dömörkapunál menedékház építése volt a feladat. Először 1930. áprilisában terjesztették a választmány elé a menedékház tervrajzát. Szeptember végén már hozzá is kezdtek az építkezéshez. 180 munkanap alatt készült el Hoffmann László tervei alapján a modern menedékház. Az épület 68.000 pengőbe került. Az építkezéshez jelentős kölcsönöket vett fel az egyesület.

A menedékház avatására 1931. szeptember 13-án került sor. Délelőtt közgyűlést tartottak a városházán, majd az ünnepség az új menedékházban folytatódott. Ünnepi beszédet Nendtvich Andor polgármester mondott. Többek között így értékelte eddigi munkásságukat: *A Mecsek Egyesület a negyven év alatt teljesen meghódította Pécs városának és vidékének közönségét nemes törekvéseinek, meghonosította a Mecsek kultuszát. Egyike lett a város legnagyobb, legkedveltebb és legrokonszenvesebb egyesületének, sőt az ország legnépesebb turista egyesületei közé küzdötte fel magát. A Mecsek Egyesület megszerettette a szabad természete-*

A dömörkapui menedékház az 1930-as években

tet, népszerűsítette a turisztikát, fejlesztette a közönségben az áldozatkészséget a magasztos célok megvalósítása iránt.

A menedékházban három vendég- és három turistaszobában fogadhattak vendégeket. Karácsonykor két budapesti csoport tartózkodott itt.

A megnyitó ünnepség vendégei

AZ 1930-AS ÉVEK EREDMÉNYEI

1932-ben nagy veszteség érte az egyesületet. Meghalt **Reeh György** városi tanácsos, aki az egyesület alakulásától kezdve lelkes híve a Mecseknek és a Tettyének. Aktívan dolgozott az egyesületben. 15 évig igazgatója az egyesületnek, 10 évig a Madárvédő Osztály elnöke volt. Ebben az évben utat építettek a Dömörkapuhoz, így már autóval is megközelíthető lett a menedékház.

Az 1933. évi közgyűlés megszavazta, hogy a dömörkapui menedékházat elnökökről, Nendtvich Andorról nevezzék el. Sikerült elérniük a város tanácsánál, hogy a mérnöki hivatal köteles a kilátók környékére tervezett építkezések előtt az egyesület véleményét kikérni. 1933-ban **Kiss József**, az egyesület titkára 42 évi munkálkodás után, idős korára való hivatkozással lemondott tisztségéről. Utóda **Kaltnecker Pál** lett.

A menedékházban folyamatosan kisebb fejlesztéseket végeztek, védőponyvát kapott a terasz, ventilátort szereltek az étterembe. A környező utak világítását is megoldották. A ház látogatottsága, népszerűsége növekedett. Már évi 2500-nál több látogatójuk volt. A téli sportok megkedveltetése érdekében ródlipályát építettek a Misinától a Dömörkapuig. A pálya tervezője **Gratzl László** városi mérnök volt. Az

építés költségének felét a város fizette, bizonyítva ezzel, hogy az egyesületet mindig támogatják nagyszabású terveinek megvalósításában. Eközben tartották a kapcsolatot az ország jelentős turista egyesületeivel. Részt vettek az országos turista-vezető tanfolyamokon, menedékházak avatásain, vándorgyűléseken. Ők is szívesen fogadták és kalauzolták más turista egyesületek tagjait. A Mecsek Egyesület elsőnek a hazai turista egyesületek közül természetvédelmi osztályt létesített. Az elnök **Reuter Camilló**, a titkár **Horváth A. Olivér** lett. Munkájuk nyomán Baranya első hatóságilag védett növénye a Nagyharsány közelében nyíló magyar kikerics lett. A Mecsek jellegzetes növényeinek megismertetése, népszerűsítése érdekében Horváth A. Olivér: *Képek a Mecsek és a Mecsekalj növényvilágából* címmel írt tanulmányt. A harmincas évek derekára Pécs Szeged mögött a második leglátogatottabb városa az országnak. A turisták az ún. filléres gyorsvonatokkal jöttek 1-2 napra ide.

1934-re készült el a Miléva úton az Ilonka pihenő, ahonnan csodálatos kilátás nyílik a városra és ma is kedvelt helye a Mecsekre látogatóknak. Az egyesület egyik fontos feladata a téli sportok felkarolása, ennek érdekében 1934-ben a PEAC-cal közösen eredményes síversenyt rendeztek.

1935-ben a mecseki kirándulóhelyek népszerűsítése érdekében sok „vetített-képes” előadást tartottak. Kaltnecker Pál főtitkár Pécsen, Budapesten, Komáromban, Székesfehérváron, Kaposváron, Nagykanizsán, Debrecenben is járt *Újabb pécsi és mecseki képek* című előadásával. **Páldy Géza** a Madárvédő osztály elnöke 116 előadást tartott az országban a Mecsek állatvilágáról. Ez év októberében a Magyar Turista Szövetség itt tartotta vándorgyűlését. Két örömdetes tényről könyvelhetünk el ebben az évben. Néhány éves huzavona után megindult az állandó autóbuszjárat a dömörkapui menedékházhoz. A Pécsi Takarékpénztár pedig elengedte a menedékház építésére felvett kölcsön kamatait.

1936-ban a Madárvédő Osztály madárvédelmi mintatelepet hozott létre a Dömörkapunál, ugyanitt a Természetvédelmi Osztály botanikus kertet létesített. Az új létesítmények ellenére a menedékház forgalma kissé visszaesett. A filléres gyorsvonatok megritkulásával a misinai tornyot is kevesebben keresték fel. A taglétszám is fokozatosan csökkent. Az 1936. június 6-i választmányi ülés jegyzőkönyvében ezt olvashatjuk erről: *Az elnököt nem nyugtatja meg, hogy országosan is így van, mert maga látja, hogy az intelligens társadalomnak olyan tagjai vonják ki magukat a tagdíj csekély terhe alól, kinek kötelessége ezt az intézményt támogatni. Az évkönyvben is külön cikket szenteltek ennek a témának. Toborozzunk új tagokat az Egyesületnek* címmel. Ezzel sem érték el eredményt, mert a következő évben tovább csökkent a taglétszám. Ennek ellenére továbbra is az ország harmadik legnagyobb taglétszámú turista egyesülete maradt.

1936-ban megnyílt a „Kikelet” üdülőszálló. A Mecsek Egyesület ezt nem tartotta konkurenciának, mert *a közönség turizmusra hajlamosabb, intenzívebb csendet és visszavonulást kedvelő része még nagyobb előszeretettel keresi föl a Mecseket*, olvashatjuk a választmányi ülés jegyzőkönyvében.

1938-ban tovább folytatódott a tagdíjat fizetők számának csökkenése. Kaltnecker Pál titkár eltávozott a városból, helyette rövid időre **Szabó Pál Zoltánt** választották meg erre a tisztségre.

1939-ben az egyesület legfontosabb feladata a tagtoborzás és az 50 éves jubileumra való felkészülés volt. Ebben az évben vitték át a Széchenyi térről a menedékház udvarára az időjárásjelző házikót. Nendtvich Andor a közgyűlésen ismertette a „visszatért területek” turisztikai szempontból érdekes helyeit. Páldy Gézát, a Madárvédő Osztály elnökét választották főtitkárrá. 1939-ben meghalt Kiss József. Emlékére domborművet helyeztek el a misinai kilátón.

1940-ben régi gondjuk oldódott meg. Beköltözhetek új hivatalos helyiségükbe, a Színház tér 3-ba, amelyet a polgármester ingyen juttatott nekik. Az egyesület egyik legtevékenyebb részlege, a Madárvédő Osztály ebben az évben ünnepelte fennállásának 35. évfordulóját. Ebből az alkalomból több száz madáretetőt és itatót állítottak fel a Mecseken, valamint ismeretterjesztő előadásokon (a rádióban is) igyekeztek meggyőzni a közönséget a madarak védelmének szükségességéről.

AZ ÖTVEN ÉVES JUBILEUM ÉS A II. VILÁGHÁBORÚ ÉVEI

Már 1939-ben megválasztották a jubileumi előkészítő bizottságot. Hármast tűztek ki maguk elé: elérni a 2000 fős taglétszámot, Zobákon menedékházat építeni, és egyesületi székházhoz jutni.

Az utóbbi célkitűzés 1940-ben teljesült, de a zobáki menedékház elkészülése egyre távolabbinak tűnt. A tagtoborzás sem hozta meg a kívánt eredményt, csak 200 új tagot sikerült verbuválni.

A háborús események miatt kétszer kellett elhalasztani a félévszázados jubileumi ünnepség megtartását. Végül 1941. szeptember 28-án tartották meg az ünnepi díszközgyűlést a városháza tanácstermében. Az ünnepi beszédet **Cholnoky Jenő** egyetemi tanár tartotta. A Mecsek Egyesület 40 és 50 éve hűséges tagjai kitüntetésekkel, jubileumi jelvényekkel kaptak. Többen pénzadományokat ajánlottak fel az egyesületnek. A közgyűlés után közös ebéd volt a menedékházban. A jubileumi év eredménye volt, hogy elkészült az 1378 kötetes könyvtár és a 668 darabból álló térképtár katalogizálása. A háborús lehetőségekhez mérten dolgoztak az osztályok. A Madárvédő Osztály fészekodúkat állított fel és előadásokat tartott itthon és Erdélyben. A Munka Osztály ugyan festékhiánnyal küzdött, ennek ellenére 30 km utat sikerült jelzésekkel ellátni.

1942-ben megalakult a Fényképészeti Osztály, az elnök **Vadász István** lett, aki az évkönyv fényképeit készítette. A titkár **Hamerli Antal** volt, aki az év nagy részét a fronton töltötte. Az egyesület, hogy némi pénzhez jusson, hivatali helyiségeit megosztotta a Dunántúli Erdészeti Egyesülettel és az Országos Természetvédelmi Tanács helyi bizottságával. Működése 50 éve alatt a politikai változások nemigen befolyásolták az egyesület életét. 1942-ben azonban megjött az országos leirat, hogy zsidó nem lehet egyesületi tag. A választmány igyekezett különböző jogi kibúvókat keresni és elodázní a végrehajtást. Ezzel a taktikával sikerült azt elérni, hogy csak a Kiránduló Osztály tagjaira vonatkoztatták a rendeletet. A munka a létesítmények szinten tartására szorítkozott ezekben az években.

1943-ban **Szécsey Béla** tanár lett a főtitkár. Ettől kezdve a Mecsek jobb megismertetése érdekében minden június utolsó vasárnapján „Mecsek napot” tartottak.

Az ország hasonló egyesületei közül már csak Pécssett sikerült megjelentetni az

egyesületi évkönyvet. Új osztályokat hoztak létre (ifjúsági, sport, kultúr propaganda és vigalmi). Tevékenységük szinte formális maradt az alacsony taglétszám miatt.

A régi osztályok közül a Természetvédelmi továbbra is azon munkálkodott, hogy a környék különleges, veszélyeztetett növényeinek védettséget szerezzen.

A Munka Osztálynak át kellett térnie a számozott útjelzésről a színezetre, mert csak így kaptak támogatást az Országos Turista Szövetségtől. Így minden nehézség ellenére folytatták ezt a munkát. A Fényképészeti Szakosztály fényképeket és diapozitívokat készített a Mecsekről és a környék népviseletéről.

1944-ben országosan új egyesületi alapszabály lépett életbe. Felemelték a választmányi tagok számát, a közgyűlés határozatképességéhez is több személyre volt szükség. Személyi és fegyelmi bizottságot is fel kellett állítani. Az egyesület célját is megváltoztatták: a Mecsek kultusza helyett a turistaság megszerettetése lett a fő célkitűzés. Érdekes módon a tagok létszáma növekedett, immár 1200 fő volt. Ez két év alatt közel 400 fős emelkedést jelentett.

AZ EGYESÜLET UTOLSÓ ÉVEI

1945 elejére a szakosztályok működése majdnem teljesen szünetelt, hiszen nemcsak a vezetők, de a tagság legnagyobb része is a harctéren volt. Ennek ellenére egy „összejövételek” elnevezésű teret rendeztek be a hivatalos helyiségükben. Külön könyvtárszobát is kialakítottak. Egyik legjelentősebb eredményük az volt, hogy **Csapody Vera** neves botanikus illusztrátorral megfestették a Mecsek jellegzetes növényeit.

Az 1945-ben utoljára megjelenő évkönyv már csak **Boros István** főispán hathatós segítségével készülhetett el. Az évkönyv zárszavában ezt olvashatjuk az egyesület önállóságának megszűnéséről: *Az egyesületet a Nemzeti Sport Bizottság feloszlatta és a Természetbarátok Turista Egyesületének adta át, ahol mint Mecsek Osztály működne tovább a tervek szerint.* Az évkönyv ennek dacára tagtoborzási felhívással zárul.

Az egyesületet továbbra is az eddigi vezetés működtette, csak munkájuk felülvizsgálatai sűrűsödtek meg. Tevékenységükre ettől kezdve rányomta bélyegét a megszűnés veszélye.

Az 1946. februári közgyűlésen emlékeztek meg a háborúban elesett és a deportált egyesületi tagokról. A titkári beszámoló szerint az egyesület *alkotásai a háborús viharban nem szenvedtek kárt, a felszerelés is szinte teljes egészében megmaradt.*

1947 decemberében még 500 tagja volt az egyesületnek. A belügyminiszternél járva megnyugtatták őket, hogy az egyesület *legdemokratikusabban működik*, így nem kell tartaniuk a megszűnéstől. Az egyesület munkája a rombolások kijavítására korlátozódott. Egyre nehezebbé vált azonban a munka, mert a parkerdőt visszakarta a város. Itt dolgozni most már csak az ő engedélyükkel lehetett. A nagyobb baj az volt, hogy a parkerdővel együtt „véletlenül” a Kiss József kilátót is a városnak adták. Most szerették volna ezt visszakapni.

Az 1848-as centenárium alkalmából a várossal együtt emlékpadozt állítottak fel a Flóra pihenőnél. Közben állandó bizonytalanságban és rettegésben éltek, hogy mikor szüntetik meg az egyesületet. Novemberben a polgármester elvégezte az egye-

sületnél az évenkénti felülvizsgálatot és semmi kifogás nem merült fel ellenük. 1948. november 27-én választmányi ülést tartottak, ahol megbeszélték a közeljövő teendőit (menedékház ablakainak festése, árajánlat az Ilonka pihenő tatarozására, a Tubes kilátó javítása, új tagok toborzása).

1949. február 15-ére kitűzték a következő évi rendes közgyűlés időpontját. Ezután nincs több bejegyzés a jegyzőkönyvben. Ezek szerint ekkor még nem ismerték a Belügyminisztérium 1948. október 22-én kelt rendeletét, amelyben feloszlatta a Mecsek Egyesületet. Idézet a rendeletből: *... a fent említett egyesületnek törlését az egyesületekről vezetett nyilvántartásból ezennel elrendelem.* Háromévi bizonytalanság után osztozott a többi egyesület sorsában. 58 évi működés után megszűnt a Mecsek Egyesület.

A MECSEK EGYESÜLET TEVÉKENYSÉGÉNEK RÖVID ÉRTÉKELÉSE

Most, hogy ha vázlatosan is, de végigkísértük az egyesület történetét, megállapíthatjuk, hogy a város különböző rétegeiből (kezdetben iparosok, kereskedők, bankárok, tanárok, ügyvédek, később egyetemisták, középiskolások s egyre nagyobb számban nők) verbuválódott tagságnak sikerült hosszú ideig eredményesen munkálkodni a közös célért. Ez a cél a várost övező hegység szépítése, megóvása s a közösség érdekében hasznosítása, illetve a turizmus és a sportolás népszerűsítése.

A feladatok elvégzéséhez pénz kellett. Az alap a tagdíj volt. Ezért is volt fontos a tagság létszámának növelése. Az egyesület rendszeres támogatója volt a város, a vármegye, a Pécsi Takarékpénztár, a Dunántúli Bank Rt. Utazásaikhoz kedvezményt kaptak a MÁV-tól és a DGT-től. A tagok önkéntes pénz, munka és természetbeni adományai is jelentősek voltak. Az elnök mindig a város vagy a megye legmagasabb tisztségviselői közül került ki. Személyük garancia volt a rendszeres anyagi és erkölcsi támogatásra. A tagság nagy részének tevékenysége kimerült abban, hogy fizették a tagdíjat, részt vettek a kirándulásokon, a Tettyén rendezett népzűnnyepélyeken, eljártak az előadásokat meghallgatni. A tényleges munkát és a szervezést egy 30-40 fős mag végezte.

A város többi egyesületeivel (Pécsi Dalárda, Nemzeti és Polgári Casino, Kerékpár Egylet, Természetbarátok Turista Egyesülete stb.) jó kapcsolatban voltak. Sokan közülük ezeknek az egyesületeknek is tagjai voltak. A Mecsek Egyesület a város történetében jelentős, példaértékű tevékenységet végzett. Munkájuk által a város és környéke megszépült. A meglévő értékek megóvásán túl új értéket is létre tudtak hozni.

Felhasznált irodalom

Baranya Megyei Levéltár (BML) Pécs város Tanácsa közgyűlési iratai 1921-1948
BML Mecsek Egyesület iratai. Jegyzőkönyvek (1928-1947), mutatók (1925-1939)
Mecsek Egyesület évkönyvei 1916-1918, 1926-1945
Turistaság és Alpinizmus 1917-1921 évf.
Turisták Lapja 1926
Magyar Turista Szövetség Értesítője 1941-1943
Dunántúl 1916-1944

ERDŐDY GYULA

A BARANYAI IPAROKTATÁS TÖRTÉNETE V. 1922–1945

Jelen tanulmány a pécsi-baranyai iparoktatás történetével foglalkozik 1922-1945 között, vagyis az antant-szerb megszállástól a második világháború harci cselekményeinek baranyai befejeződéséig. Ezen belül is vizsgálja a pécsi tanoncoktatás fejlődését, hiszen az ipariskolai rendszer itt volt a legszervezettebb, itt érte el a legfigyelemreméltóbb eredményeket. Emellett számos vidéki tanonc „koptatta” a pécsi ipariskolák padjait, különösen a megyeszékhely környékén elterülő falvakból. Nem elhanyagolható szempont, hogy a pécsi iparoktatásra vonatkozó írott források elemezhetőek, még akkor is, ha ezek nagyobb része másodlagos kútfő. Tudniillik a pécsi ipariskolák saját iratai vagy nem maradtak meg, vagy alig használhatóak. A megye más településein működött tanonciskolák történetének feltárásában nehéz helyzetben van a kutató, hiszen az alispáni és főszolgabírói iratokban a tanoncoktatás alig-alig jelent meg, a községi iratok igen hiányosak, iskolai értesítők vagy nem készültek, vagy nem maradtak meg az utókornak.

A két világháború közötti művelődéspolitikai kiemelt szempontjai között nem szerepelt az iparoktatás. Ennek ellenére az országban több helyen jelentős fejlesztések következtek be. Így történt ez Baranya megyében, különösen Pécsen.

Általában az oktatás magasabb szintre emeléséért a korszak két kiemelkedő vallás- és közoktatásügyi minisztere, **Klebensberg Kunó** és **Hóman Bálint** tett igen sokat. Így kiemelhető az 1926-os népiskolai törvény, az ipariskolák számának jelentős növekedése, a felsőkereskedelmi, ipari és mezőgazdasági iskoláknak a gimnáziumokkal való egyenjogúvá tétele, a szakirányú felsőoktatási intézmények erősítése.¹ Klebensberg Kunó, amikor 1922-ben elfoglalta a kultuszminiszteri széket, így nyilatkozott: "A magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét nagygyá."²

Magyarországon 1922. február 25-én hirdették ki az 1922. évi XII. törvényt, amely „Az 1884. évi XVII. törvénycikkbe iktatott ipartörvény módosításáról” címet viseli. A törvényhozók a szakképesítés szempontjából három féle ipart különböztettek meg: képesítéshez kötött ipar, engedélyhez kötött ipar, szabad ipar. Közülük az első és legfontosabb a képesítéshez kötött ipar, amit a törvény így határozott meg: "Az az ipar, amely kézműves jellegéből vagy a munka természeténél fogva csak megfelelő szakképzés és hosszabb gyakorlás útján sajátítható el, s amelynek gyakorlása az ebben a törvényben megállapított szakképzettség igazolásához van kötve, képesítéshez kötött ipar."³ Tanonc csak az lehetett, aki a 14. életévét betöltötte és iskolai bizonyítvánnyal igazolta, hogy legalább az elemi népiskola négy osztályát elvégez-

1 Bertényi Iván-Gyapay Gábor: Magyarország rövid története. Maecenas Kiadó, Bp. 1992. 538.p.

2 Magyarország története, 1918-1919; 1919-1945. Akadémiai Kiadó, Bp. 1976. 864.p.

3 1922. évi XII. törvénycikk

te. A munkaadó köteles volt a tanoncot iskolába járatni, az iskola „pontos látogatására rászorítani”. A törvény rendelkezett arról is, hogy melyek azok a települések, amelyek ipariskolákat voltak kötelesek működtetni. „Minden község, amelyben az e törvény szerint a tanonciskola látogatására köteles iparos ... tanoncok száma a negyvenet eléri, a tanoncok oktatásáról a tanonciskola felállítása által köteles gondoskodni... Az olyan község, amelyben az e törvény szerint tanonciskola látogatására köteles iparos ... tanoncok száma a huszonötöt meghaladja, de a negyvenet el nem éri, a tanoncok oktatásáról külön tanonctanfolyam berendezése által köteles gondoskodni...”⁴

Még a fenti törvény megjelenése előtt a Pécsi Polgármesteri Hivatal külön intézkedett a tanoncok helyzetéről. Nevezetesen meg akarta szüntetni azokat a túlkapásokat, amelyeket a munkaadók követtek el velük szemben. Néhány iparágban, különösen az üzemekben a munkások számához képest túl sok tanoncot alkalmaztak. Előfordult, hogy egyes helyeken egy-két felnőtt mellett 25-30 fiatal is dolgozott. Ez alapvetően hátráltatta a szakma ismereteinek elsajátítását. Fokozta a bajokat, hogy több mester tanulóit házi munkára kötelezte. Ezért a város bevezette, hogy a kisüzemekben három munkásra egy tanonc, a nagyobb termelőegységekben tíz munkásra szintén egy tanonc jusson. Fontos, hogy csak szakmunkára voltak alkalmazhatók, csak napi 8 órát dolgozhattak, ennek 3/4 része gyakorlat, 1/4 része elméleti munka kellett legyen.⁵ „... A folytonosan fejlődő ipar megkívánja, hogy mindazok, akik valamilyen ipart kívánnak elsajátítani, az ipar elméleti és gyakorlati ismereteinek alapjait biztosan és szilárdan rakják le” - fogalmaztak a városházán. A tanulók napközbeni oktatása mellett hangsúlyt fektettek a tanfolyamok, elsősorban a téli tanfolyamok megszervezésére. Erre különösen az építőiparban dolgozó tanoncoknak volt szüksége, hiszen ők áprilistól októberig mestereikkel vidéken is dolgoztak. A téli tanfolyamok záró vizsgáit március végén tartották.⁶

A pécsi iparostanonc-iskola ekkor nem rendelkezett önálló iskolai épülettel. A fiúknak az Ágoston téri elemi iskola, a lányoknak a Belvárosi elemi iskola adott otthont. A nehézségeket mutatja egy 1922-ből származó megállapítás, amely szerint „a pécsi községi iparos tanonc-iskola most ... semmiféle pad fölött nem rendelkezik...”⁷ Az igazgatói teendőket 1921 májusától **Sperl Alajos** látta el. Az oktatók **Molnár Jánosné, Hiller Gyula, Kristály István, Bezerédj Lajos, Gelei Géza, Gazda Jenő, Gescheit Aladár** és **Pfandstein Antal** voltak.⁸ Az igazgatói teendőket az 1922/1923-as tanévben **Krump Vilmos** felsőkereskedelmi iskolai tanár, az 1923/1924-es tanévben **Kun Kálmán** városi polgári iskolai igazgató látta el. Ekkor a pécsi tanonciskolába 961 fiú iratkozott be, a téli tanfolyamra 159 fő járt.

A pécsi tanonciskolai oktatással párhuzamosan 1912 óta működött a fémipari szakiskola is, amely 1920-as évek elején jelentős fejlődésnek indult. Gazdagodtak a

4 Uo.

5 BML polgm. ir. 10 195/1921.

6 BML polgm. ir. 5207/1922.

7 BML polgm. ir. 26 088/1928.

8 Sinkovitsné Nászay Zsuzsa: Az iparoktatás az ellenforradalmi rendszer előtt és alatt, Az 500.sz. Zrínyi Miklós Ipari Szakmunkásképző Intézet centenáriumi évkönyve. Pécs, 1985. 12.p.

testvériskolák által átadott felszerelésekkel, a Magyar Vasművek és Vasgyárak Országos Szövetsége által díjtalanul átengedett értékes gépekkel és felszerelésekkel. Ennek is lett köszönhető, hogy a gyakorlati oktatás teljes egészében az iskola saját műhelyeiben folyhatott. A négyéves tanítási időtartamot 1924-ben három évre csökkentették, felvételi feltételként négy középiskolai osztály elvégzését írták elő, emellett felvételizni is kellett. Az 1922/1923-as tanévben 66 fő járt az intézménybe. Önképzőkörük 1923-ban alakult és Zsolnay Vilmos nevét vette fel.⁹ A városban külön folyt a pincér tanoncok oktatása is, amit az 1922/1923-as tanévben 49 fő látogatott.

A pécsi iparoktatás helyzetében pozitív változást hozott **Weigand József** állami elemi iskolai igazgatónak, építőmesternek a meghívása az ipariskola igazgatói székébe. A tanonciskola felügyelő-bizottsága 1924. március 21-én választotta meg mellékhivatású igazgatónak. Weigand 1906 óta dolgozott az iparoktatás területén, így ismerte az eléje tornyosuló nehéz feladatokat. A helyzetet megbízásának átvételekor így értékelte: „Arra sosem gondolt senki, hogy legalább az iskola élén működő igazgató főhivatású legyen, olyan városban, ahol 600-1000 tanonc látogatja az iskolát. Az oktatást és az igazgatást is olyan mellékhivatású emberekkel végeztették el, akiket főhivatásuk annyira lekötött, hogy a tanoncoktatás ügyével legtovább már csak kifáradtan, pihenésre fordítható idejükben foglalkozhattak, a mindenkori jóleső mellékkeresetért.”¹⁰ A tanoncok oktatása ekkor több helyen folyt. Így a Széchenyi téri bírósági épületben, a legényegyletben, a Belvárosi elemi népiskolában, a Sörház utcai elemi népiskolában, a Makár utcai elemi népiskolában, a Dischka Győző utcai elemi népiskolában, a Malom utcai elemi népiskolában. Weigand keserűen jegyezte meg, hogy „minő más az élet egy önálló iskolánál, ahol kiforrt belső élet folyik, ahol mindenki kötelességének tartja hivatását, ahol az iskola szervezetének van életereje, parancsadó szava, ahol van respektus, fegyelem, rend, minden-minden, amire egy intézménynek szüksége van.” A Vallás-Közügyügyi Minisztérium már 1916-ban elhatározta, hogy „a jövő nemzedék gazdasági művelődésének emelésére” önálló szakirányú iparostanonc-iskolákat hoznak létre az „ipari és művelődési gócpontokban a nagyobb tanulólétszám és ipari üzem miatt”. Így került kijelölésre Pécs is. A terv végrehajtását azonban megakadályozta az első világháború.¹¹

Az 1924/1925-ös tanévben az ipariskolába 1578 jelölt járt. A szám maga indokolta egy önálló iskola megépítését. A zsúfoltság miatt szakmai munkát alig lehetett végezni, fegyelmet nehezen lehetett tartani. A foglalkozásokat 40 óraadó tanár tartotta. Egyes vélemények szerint a munkát 8-10 főhivatású oktató is el tudta volna látni. Az 1925/1926-os tanévben a 81 mesterség képviselői jártak a pécsi ipariskolába. Cukrásznak 12 fő, cipésznek 161 fő, műszerésznek 22 fő, bognárnak 16 fő, kőművesnek 137 fő, asztalosnak 197 fő, borbélynak 32 fő, szabónak 117 fő, lakatosnak 137 fő, mészárosnak 15 fő, vasesztergályosnak 13 fő, szobafestőnek 34 fő,

9 A Pécsi Magyar Kir. Áll. Felsőipari és Fémipari Szakiskola évkönyve az 1942-43-as tanévről. Pécs, 1943. 27.p.

10 Lásd: 8.sz. jegyzet

11 BML Iparos és kereskedő iskolák bizottsága alakuló ülése 1925-ben

péknek 13 fő, kovácsnak 18 fő, bádogosnak 26 fő, ácsnak 13 fő, női szabónak 309 fő, cipő felsőrész-készítőnek 12 fő készült. Közülük 1127 volt a fiú és 345 a leány. A tanoncok létszámát bővítette a külön iskolába járó 29 pincértanuló. Szintén az 1925/1926-os tanévben lépések történtek a női iparoktatás fejlesztésére is. Az országban polgári leányiskolában ipari tanfolyamokat szerveztek, hogy a négy osztályt végzett leányok az elméleti oktatás mellett a fehérnemű- és felső ruha varrásban is szakképesítést nyerjenek. Ez az oktatás Pécsen 1926-ban indult meg a polgári leányiskola keretében, annak épületében, női ipariskola néven, amely másfél évtized múlva az ipari leány középiskola létrejöttében csúcsonodott ki. Az első tanévben egy osztályt, a második tanévben már három osztályt tudtak indítani. A leányok tanulták a fehérnemű mértékszerűt, kiszabását, varrását, díszítését, hímzését, hurkolást, lyukhímzést, gádrozást, oktatták őket hittanra, magyar irodalomra, történelemre, földrajzra, számtanra, könyvvitelre, anyag- és stílusismeretre, szakrajzra, szabásra, varrásra, szabadkézi rajzra.

Pécs város törvényhatósági bizottsága 1925. szeptember 7-én kérelemmel fordult a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, hogy segítse Pécsen önálló tanonciskola és tanoncotthon létesítését. Két évvel később a pécsi községi iparos és kereskedő tanonciskola felügyelő-bizottsága Weigand Józsefet az iparostanonc-iskola főhivatású igazgatójává választotta. Egyben megbízta, hogy az országban és külföldön is tanulmányozza az iparoktatás helyzetét. Ez fontos lépés volt az iskola önállósá válása felé. Weigand József kifejtette, hogy „az iskola fejlesztésének szempontjából az első követelmény az, hogy a tanoncoktatás önálló, külön e célra berendezett épületben végeztessék, legyenek az intézetnek kellően berendezett tantermei, szertárai, laboratóriumai, műhelye, szakkönyvtára és egy ilyen módon berendezett iskolában szakképzett önálló testület”.¹²

Klebsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter 1927. október 24-én az alábbiakról értesítette Pécs város vezetését: „Értesítem a város közönségét, hogy méltányolva azt a megértő áldozatkészséget, mellyel a város közönsége a tanoncok szakirányú képzéséről gondoskodni kíván, hajlandó vagyok a rendelkezésemre álló fedezethez képest a pécsi városi iparostanonc-iskola céljait szolgáló önálló épület építkezési és felszerelési költségeinek részbeni fedezésére anyagi támogatást ... engedélyezni.” A miniszter feltételül szabta, hogy a Rét utcában lévő, a város tulajdonában álló 800 négyszögöles ingatlant a célra a város átengedi, hogy az épületet a város felszereli, hogy a fiúkat és a leányokat megfelelően elkülöníti, valamint az 1400 tanonc befogadására alkalmas épület fenntartási költségeit a testület vállalja magára.¹³ A város a feltételeket elfogadta. A tervezés Weigand József igazgató és Kóbor János belsőépítész irányítása alatt megkezdődhetett. Weigand közben külföldön tanulmányozhatta a bécsi, a stuttgarti, a nürnbergi és kalrsruhei iparostanonc-iskolák épületeit és tanulmányi rendjét.

Az önálló pécsi tanonciskola felépítésére 26 építész nyújtotta be pályázatát. A

12 BML Pécs községi iparos és kereskedő tanonciskolai felügyelő bizottság 1927. március 9-én tartott ülésének jegyzőkönyve

13 BML Pécs szab. kir. város törvényhatósági bizottsága 1927. nov. 21-i ülésének jegyzőkönyve

munkát **Tarján Benő** építővállalkozó, **Siebenfreund Nándor** vállalkozó, valamint a **Piacsek és Susnik** cégek kapták meg. A munkálatokat a Rét utcában 1928. szeptember 7-én kezdték meg.

Az 1928/1929-es tanévben a női ipariskola már három évfolyammal működött. Megvalósulás előtt állt egy másik fontos beruházás is, épült a fémipari új székháza.

A pécsi iparostanonc-iskolába az 1928/1929-es tanévben 1487 tanoncot írtak be. Az új épület 1929. február 28-án már tető alatt volt, így megkezdődött a belső berendezés terveinek az elkészítése. Ebben a tanévben még 47 óraadó tanár oktatott, de a következő tanévre önálló tantestület állt fel főhivatású tanárokkal. Az engedélyezett nyolc főből hatot a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium fizetett. A tantesztület főhivatású tanárai lettek: **Jancsó Sándor**, **Andrejkovics László**, **Kiss Zoltán** középiskolai tanárok, **Viszt Béla** középiskolai rajztanár, **Regényi István** gépészmérnök, **Kóbor János** iparművész, **Mátyus Melitta** tanítóképző intézeti rajztanár, **Vókányi Árpád** könyvtiteli tanár. Emellett mellékhivatású tanárokat is alkalmaztak.¹⁴ Pécs város törvényhatósági bizottsága 1929. június 18-án tartott ülésén elhatározta, hogy a tanonciskola felépítéséért nyújtott segítségével az intézményt Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszterről nevezi el. A miniszter a felajánlást elfogadta.¹⁵ A tanonciskola felügyelőbizottsága 1929 közepén a következőket állapította meg: „Elnöklő kir. főigazgató üdvözlí a megjelent felügyelőbizottsági tagokat s hangsúlyozza, hogy a pécsi közs. szakirányú iparostanonciskola sorában ma döntő fordulathoz érkezünk. Ez iskolának ma oly épület áll rendelkezésére, mely a kor pedagógiai, didaktikai, egészségügyi követelményei szempontjából talán a legelső és egyedüli ebben az országban, olyan intézet, amelyenről talán öt évvel ezelőtt álmodni sem mertünk volna.”¹⁶ Az új iskola és tanoncotthon műszaki átvétele 1929. október 3-án történt meg, október 27-re minden munkát befejeztek. Az 1929-es esztendő tehát a pécsi iparoktatás történetében mérföldkőnek tekinthető. Nemcsak a tanonciskola és tanoncotthon átadása miatt, hanem azért is, mert őszre felépült az Irányi Dániel téren a fémipari új épülete, amelybe a faipari tagozattal bővült intézmény 1930. januárjában költözött be. „A szakiskola célja rendszeres elméleti és gyakorlati oktatás útján az iparban jól képzett, a hazafiságban meg-edzett, művelt iparosokat nevelni. Ajánlható azoknak is, akik magasabb képzettségre törekcsenek.”¹⁷

Az 1929/1930-as tanévet az új pécsi iparostanonc-iskolában 794 fiú és 212 leány kezdte meg. Az intézményben 17 tantermet alakítottak ki, ebből hét terem a fiúk rendelkezésére állt, egy terem a fizikai-vegytani előadó lett, hét terem műhelynek használtak, két teremben a leányok tanultak. Egy terem befogadóképessége 40 fő lett. A műhelyek az adott iparág jellemzőit tükrözték. Weigand József az iskoláról ekkor így írt: „Jelentem ..., hogy a pécsi iparostanonciskola Magyarország első és még ezidáig egyedülálló mintaiskolája, melyet nagyobb ipari városaink kiküldöttei,

¹⁴ Lásd: 8.sz. jegyzet

¹⁵ BML polgm. ir. 23 837/1929.

¹⁶ BML Pécsi iparostanonc iskola felügyelőbizottsága 1929. aug. 29-i ülésének jegyzőkönyve

¹⁷ A Pécsi M. Kir. Állami Fa és Fémipari Szakiskola értesítője az 1931-1932-es tanévről

az ország iparostanonc iskoláinak szaktanárai és az érdeklődő szakközönség állandóan tanulmányozás céljából látogat...”¹⁸ Közben megkezdődött a tanoncotthon „belakása” is, amely a kor követelményeinek mindenben megfelelt. Ide külön igazgatói állást nem létesítettek. Egy tanuló 30 pengőért lakást, ágyneműt, takarítást és napi háromszori étkezést kapott. Ez állt 4 dl levesből, 4 dl főzelékből, 12 dkg húsfeléből, 25 dkg kenyérből, este tésztából, főzelékből vagy hideg felvágottból.¹⁹ A fémipariba az 1930/1931-es tanévben 108 fő járt.

Az iparostanonc-iskolába ebben a tanévben már súlyos gondként jelentkezett, hogy a cipész tanoncok sokat hiányoztak a vásárok miatt, de az építőipari tanoncoknál is nagy mulasztásokat tapasztaltak. Megalakították az intézet cserkészcsapatát, vezetője **Schwerth Árpád** tanár lett. Az iskola vezetése nagy figyelmet fordított a szegény sorsú tanoncok ellátására. A műhelygyakorlatokon készített ruhákat és cipőket kiosztották közöttük.

Az intézet anyagi gondjai már kezdetben megmutatkoztak. Következtek a gazdasági válság évei, a filléres gondok, a kilincselések, a kérvények írása, a levelek sora segélyekért, engedélyekért, villanyszámla elengedéséért. Az igazgató például 1931 decemberében kérte a polgármester engedélyét, hogy a borbély- és fodrász-tanoncok nyíratkozásonként 20 fillér, borotválkozásonként 10 fillér adómentes díjat szedhessenek a tanműhelyben. A befolyt összeget mosásra és szappanra fordítanák, mivel a borbély és fodrász szakosztály a gazdasági viszonyokra hivatkozva nem vállalta tovább a munkaruhák mosását.²⁰ A tantestület 1932. szeptember 26-án meghatározta a műhelyoktatás célját. Olyan munkát kellett végeztetni, amit a tanuló a műhelyben nem sajátíthatott el, tökéletes, pontos és versenyképes munkadarabokat kellett készíteni.

Az 1933/1934-es tanévben 607 fiú és 220 leány iratkozott be a tanonciskolába. Az időközben nevet változtató igazgatónak, **Weigandról Varjasra** magyarosított, külön kálváriát okozott a segédtovábbképző tanfolyamok anyagi fedezetének biztosítása. A polgármesternek írt kérvény hatástalannak bizonyult, így a sok-sok kilincselés után a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara és a Pécsi Ipartestület járult hozzá a költségekhez. Aztán további tanfolyamok szervezése kezdődött meg, amelyeket 1934-ben 155 fő segéd látogatott. Költségeiket, belátva szükségességüket, a Polgármesteri Hivatal is csökkentette. A tanoncotthon szervezeti szabályzata 1934-ben készült el. Célja: „A tanoncokká szerződött ifjaknak szülői otthont pótló nevelést, testi-lelki gondozást, lakást és ételmezést nyújtani, az ifjúság lelkében a munkaszeretetet, a valláserkölcsi és hazafias érzést megerősíteni, a tanoncokat szakképzett, ügyes, bátor, erős, edzett értelmes iparosokká nevelni, az ifjúságban az önfegyelmet, a tekintélytisztelést és a szebb nemzeti jövőbe vetett erős hitet elmélyíteni.” A házirendet így állapították meg: „A tanoncok hétköznapiakon reggel fél hat órakor kelnek, 6 óráig mosakodnak vagy fürdenek, öltözködnek és ágyukat rendbe hozzák. Reggeli előtt közös ima. Reggeli után rendbe szedik magukat és a

18 BML polgm. ir. 23 756/1930.

19 BML polgm. ir. 13 280/1930.

20 Lásd: 8. sz. jegyzet

műhelybe mennek. A műhelyből déli 12 órakor visszatérnek az Otthonba, megmosakodnak és ebédhez ülnek. Ebéd előtt és után egy fohászszerű imát mondanak. Az ebéd fél 13 órakor kezdődik, arról elfogadható ok nélkül elmaradni nem szabad. Ebéd után 1/4 14 órakor műhelybe mennek és onnan a műhelyrendben feltüntetett időpontban térnek vissza az Otthonba. Vacsora előtt mosakodnak vagy fürdenek, 19 órakor vacsoráznak. Vacsora előtt és után egy rövid imát mondanak. A 1/2 20 órától 3/4 21 óráig terjedő időt előre megállapított program szerint szellemi munkával, közös játékkal, tornával, énekkel, zenével, előadások hallgatásával töltik el, majd 3/4 21 órakor lefeksznek. Lefekvés előtt közös imát mondanak. Vasár- és ünnepnapokon 1/2 7 órakor kelnek, 7 órakor reggeliznek, 13 órakor ebédelnek és 19 órakor vacsoráznak. A tanulók vasár- és ünnepnapokon istentiszteletet hallgatnak, cserkész, vagy levante oktatásban részt vesznek. Délután a tanulmányi felügyelő vagy a gondnok felügyelete és vezetése mellett főleg szórakoztató foglalkozásokkal, sportolással, kirándulással töltik el idejüket.”²¹

A polgári leányiskolában és női ipariskolában az igazgatói teendők ellátását 1934-től **Vad Erzsébet** vette át. A harmadik évfolyamon ekkor bevezették az angol és francia szabó munkák elkészítését.

A pécsi tanonciskolába 656 fiút és 254 leányt íratlak be. Az 1939. évi 17. tc. újra szabályozta képzésüket, a kor követelményeihez igazítva. Eszerint az év meghatározott időpontjában lehetett csak tanonc- és segédszerződést kötni, tanonc csak az lehetett, aki elvégezte az elemi iskola hat osztályát, az elméleti oktatást heti kilenc órára emelték. A gyakorlati képzés döntően kisipari műhelyekben, az iskolától függetlenül történt. A fémipariba az 1935/1936-os tanévben 111 fő járt. Innentől kezdve a tanulók létszáma erősen emelkedni kezdett és hosszú ideig megközelítette a 200 főt.

A pécsi iparostanonc-iskola tantestületének tagjai voltak 1939-ben: **Varjas József** igazgató, **Mátyus Melitta, dr. Vókányi Árpád, Vándor Béla, Kóbor János, Regényi István, Jancsó Sándor** főhivatású tanárok, **Földes László** óraadó, **Czár Gáspár** hittantanár, **Knapp Antal, Tóth József, Spineth Ferenc, dr. Ratkóczy László, Krassó Dénes, özvegy Faragó Károlyné, Keresztes Péter, Vadász József, Köhler Gyula, Véber Jolán, Gadó István, Molnár Gyula, Hammer György, ifjabb Rothermel János, Holly Imre** óraadó szakoktatók. Az iskolát ebben a tanévben meglátogatta **dr. Jakab László** tanügyi segédtitkár. Főbb megállapításai így hangzottak: „Az iskola beosztása ideális és mintaszerű, 10 éves jubileum van az idén. A tantermek tiszták, világosak, higiénikusak. A műhelyek páratlanul felszereltek. Az iparosok nem vonják el tanoncaikat az iskolától. Zavaró, hogy a beiratkozás és a távozás a tanév bármely szakában előfordulhat. Az írásbeli és rajzmunkák jók, van fémipari műhely, építőipari műhely, fodrászipari műhely, faipari műhely, cipészipari műhely. Különösen az építőipari gyakorlati képzés ideális. Az intézet építkezésénél úgy lett minden beállítva, hogy benne az építkezési formák, kezdve a legegyszerűbb kötésektől a különféle boltozatokig megoldottak és a tanulók azokat közvetlenül szemlélhetik.” Az intézetbe az 1939/1940-es tanévben 994 fiút és 406 leányt íratlak be. A termeket szeptemberben a magyar királyi vasúti század legénység-

21 BML polgm. ir. 40 408/1939

ge vette igénybe, így a tanítás nem kezdődhetett el. Később hét tantermet, négy műhelyt az iskola rendelkezésére bocsátottak, így nagy zsúfoltságban ugyan, a műhelyoktatások és tanfolyamok elhagyásával októberben tanítani kezdtek.²²

A polgári leányiskolában működő női ipariskolában 1940. szeptember 25-én Szinder Mária tanuló elnökletével sportkör, október 21-én Rácz Erzsébet tanuló vezetésével önképzőkör alakult. Ezután az iskolának a Mária utcából a Rét utcai tanoncotthonba kellett költözködnie, majd a református leánynevelő intézetben nyertek ideiglenes elhelyezést.²³

A pécsi iparostanonc-iskola épületét az 1942/1943-as tanévben hadikórház céljaira vették igénybe. Ezért a tanítást a városi polgári fiúiskola termeiben naponta 14-19 óra között végezték. A műhelygyakorlatok közül kénytelenek voltak elhagyni az építő, a szobrász, a fa, a fém, a bőr, a cipész és festő gyakorlati oktatást.

Az 1942/1943-as tanévben 792 fiú és 366 leány, összesen 107 szakmában kezdte meg az intézményben tanulmányait. Az ipari fejlődés következtében megjelent új mesterségek mellett feltűnő a leányoknál a kereskedelem népszerűsége.

A fémipari 1941. szeptember 1-jétől kéttagozatú felsőipari iskolává alakult át. „A pécsi magyar királyi állami felsőipari iskola célja és feladata, hogy a hazai ipari, villamosági és közlekedési vállalatok és gépgyárak, valamint a mezőgazdaság számára műszaki alkalmazottakat, gépészeket, szerelőket, művezetőket, előmunkásokat és általában olyan szakembereket képezzen, akik kellő gyakorlat megszerzése után az illető ipar különböző ágaiban mint mesterek önálló iparosokká, kisebb ipartelepeknek és gyáraknak önálló vezetőivé lehessenek.”²⁴ Az intézet igazgatója ekkor **Schindler Aurél** volt.

A polgári leányiskolában működő női ipari iskola ezekben az években kizárólag gyakorlati képzést nyújtott. Ezt a feladatát jól betöltötte. Nem elégitette ki azonban az elméleti képzés követelményeit, tehát azt, hogy a leányokat felső szaktanulmányok folytatására is képessé tegye. Ezért az intézményt négy osztályos ipari leány középiskolává szervezték át, amelynek első évfolyamát az 1943/1944-es tanévben indították útjára.²⁵ „Az iskola tehát a nőnevelést nemzeti szellemben kívánja kiépíteni a nemzeti szükségleteknek megfelelően. Ezenkívül előkészíti növendékeit a női hivatásukra is. Ezért felöleli mindazokat az elméleti és gyakorlati ismereteket is, amelyekkel leányaink egykor a család erkölcsi és anyagi értékeinek gondos őrei, a hitvesi hűség és anyai szeretet példaképei lehetnek ... A IV. osztály sikeres elvégzése után növendékeink érettségi vizsgát tesznek, melynek alapján félévi gyakorlat után mestervizsgát tehetnek s mint önálló ipari vállalkozók, vagy mint nagyobb üzemek és divatszalonok vezetői működhetnek, ahol általános műveltségükkel, iparművészeti és gazdasági tudásukkal újabb, frissebb színezetű korszerű megoldások irányítói, tervezői lehetnek. Érettségi bizonyítványukkal a tudományegyetem kivéte-

22 BML polgm. ir. 40 850/1940.

23 Pécs Sz. Kir. Város polgári leányiskolájának és női ipariskolájának évkönyve az 1940-1941-es tanévről. Pécs, 1941. 53-54.p.

24 A Pécsi M. Kir. Állami Fémipari Szakiskola értesítője az 1941-42-es tanévről. Pécs, 1941. 32.p.

25 BML Pécs sz. kir. város törvényhatósági bizottságának 1943. május 28-i közgyűlési jegyzőkönyve

lével minden más főiskolára beiratkozhatnak.”²⁶ Igazgatói megbízást **Gyuris Gizella** kapott. Az iskolát ideiglenesen a Kardos Kálmán utca 5. szám alatti épületben helyezték el. Az első osztályba 43 leány jelentkezett, az alkalmassági vizsgálatokon 30 fő jelent meg. Önképzőkörük 1943. december 4-én alakult, tevékenységét **Achátz Imre** tanárelnök és **Krasznai Mária** ifjúsági elnök vezetésével végezte.

Az iparostanonc-iskolában az 1943/1944-es tanévben 1016 fő, 716 fiú és 300 leány, az 1944/1945-ös tanévben 929 fő, 686 fiú, valamint 243 leány kezdte meg tanulmányait. A munka sok nehézséget okozott, hiszen az intézmény épületét a katonaság vette birtokba, az egyes osztályoknak a város több iskolája volt kénytelen otthont adni. A gyakorlati oktatás teljesen szünetelt. Az ipari leány középiskolában az 1944/1945-ös tanévben már két osztály indult, az elsőben 36, a másodikban 28 leány tanult. A tanév elején délelőtt és délután is folyt az oktatás, mivel csak egy tanteremmel rendelkeztek. Ez a gond oldódott meg októberben, amikor az Anna utca 13. szám alatti épületbe költözhetek, ahol két tantermet és két munkatermet bocsátottak az oktatás szolgálatába.

A *mohácsi* iparostanonc-iskola otthona a Duna melletti településen a Belvárosi Elemi Népiskola épülete volt. Az igazgatói teendőket 1910-1933 között **Erős József** elemi iskolai igazgató, 1933-1948 között **Kecskés Lajos** polgári iskolai igazgató látta el. A három évfolyamot az 1925/1926-os tanévben negyedik évfolyammal bővíthették. Az oktatás kedden és pénteken 16-19 óra között folyt. Megtörtént, hogy a kora hajnalban munkába álló pék, mészáros és hentes tanulók az órákon elaludtak a kimerültségtől, hiszen előtte 12–13 órát nehéz fizikai munkával töltöttek. Hétfőn és szerdán 16-19 óra között a kereskedő tanulók és leány ipari tanulók oktatása folyt. Ők kedden és pénteken a közismereti tárgyak oktatásán is részt vettek. Csütörtökön 9–12 óra között azok jártak iskolába, akiknek iparukhoz rajztudásra is szükségük volt. Akinek nem, azok rajzpótló osztályba jártak. A mohácsi tanoncoktatásban főhivatású oktató nem dolgozott, a tanárokat más iskolákból óraadóként alkalmazták.

A *pécsvárad*i iparostanonc-iskolára vonatkozóan a Baranya Megyei Levéltárban csak 1940–1944 közötti évekről őriznek forrásokat. A járási székhelyen 1940-ben 87 új tanoncszerződést kötöttek, a jelöltek között igen sok volt a vidéki. Az oktatás az elemi népiskolában folyt. Az elsősök kedden és szerdán 17–19 óra között, a másodikosok szerdán 17–19 óra között, a harmadikosok csütörtökön 16-19 óra között jártak iskolába.²⁷ Az igazgatói teendőket 1940–1942 között **Pataki Károly** látta el, őt váltotta **Székely József**. Az iskola tanulóinak létszáma az 1941/1942-es tanévben 49 fő volt. A körzeti iskolai felügyelet 1944. februárjában az oktatásról így írt: „... Iskolafelügyelő a látogatás során meggyőződött arról, hogy a munka mindenben az előírt tantervnek megfelelően, helyi tanterv és óraterv alapján történik. A tanítók módszeresen kezelik tárgyaikat és emellett állandóan figyelemmel vannak a tanulók szakmabeli szükségleteire. Ez, mivel a tanulók sokféle szak-

26 Pécs sz. kir. város ipari leány-középiskolájának évkönyve az 1943-1944-es tanévről. Pécs, 1944. 4-6.p. Lásd: Barri Istvánné: Boldog Gizella Ipari Leányközépiskola Pécssett. In: Pécsi Szemle, 1999. Nyár, 80.p.

27 BML Pécsvárad iparostanonc-iskolai iratai 34/1941.

mából valók, megnehezíti munkájukat, de megbirkóznak vele s így csakugyan jól szolgálgják a tanonciskola célkitűzéseit...”²⁸

A *siklósi* tanonciskolába az 1923/1924-es tanévben 49 fő járt, egynél több tanonc tanulta a következő mesterségeket: cipész 3 fő, gépkovács 2 fő, hentes és mészáros 2 fő, szíjgyártó 3 fő, női szabó 16 fő, géplakatos 5 fő, kőműves 2 fő, pék 2 fő, férfi szabó 2 fő. Az intézményben az 1938/1939-es tanévben 101 iparosjelölt járt. Női szabó 25 fő, mészáros és hentes 7 fő, villanszerelő 5 fő, asztalos 3 fő, sütő 5 fő, cipész 10 fő, férfi szabó 4 fő, kőműves 3 fő, kovács 5 fő, borbély és fodrász 7 fő, női kalapkészítő 2 fő, borbély 6 fő, fodrász 2 fő, géplakatos 4 fő és molnár 2 fő.

A *dunaszekcsői* iparostanonc-iskola keretei között az 1923/1924-es tanévben 27 fő kötött tanoncszerződést. Cipész 3 fő, kovács 7 fő, kőműves 5 fő, női szabó 2 fő és ács 2 fő. Az 1937/1938-as tanévben 24 iparosjelölt kötött tanoncszerződést. Férfi szabó 2 fő, kötélgyártó 2 fő, kőműves 6 fő, cipész 3 fő és borbély 2 fő.

A *németbólyi* (Bóly) tanonciskola iratai és a helyi ipartestület anyaga nem maradt meg az utókor számára. A településen 1923-1925 között 151 iparosmestert tartottak nyilván.

Szentlőrincen 1923-1925 között 68 mesterembert regisztráltak. Az iparostanonc-iskola és az ipartestület keretei között az 1923/1924-es tanévben 24 tanoncszerződést kötöttek. Hentes és mészáros 2 fő, szabó 2 fő, asztalos 3 fő, molnár 2 fő, és bognár 3 fő. Az 1937/1938-as tanévben 31 iparosjelölt kötött tanoncszerződést. Borbély és fodrász 2 fő, női szabó 3 fő, ács 3 fő, cipész 2 fő, mészáros és hentes 4 fő, kovács 4 fő és kőműves 8 fő.

Sellyén 1923-1925 között 36 mester élt. A helyi iparostanonc-iskola és az ipartársulat keretei között az 1923/1924-es tanévben 38 tanoncszerződést kötöttek. Kovács 4 fő, cipész 10 fő, kőműves 9 fő, asztalos 3 fő, szabó 2 fő és szobafestő 2 fő. Az 1937/1938-as tanévben 28 tanoncszerződést kötöttek. Asztalos 2 fő, férfi szabó 3 fő, női szabó 3 fő, szíjgyártó 2 fő, fodrász 2 fő, kovács 3 fő, bognár 3 fő és géplakatos 2 fő.

Mágoacson 1923-1925 között 135 mestert tartottak nyilván. A helyi iparostanonc-iskola és az ipartestület keretei között az 1923/1924-es tanévben 30 tanoncszerződést kötöttek. Cipész 7 fő, asztalos 4 fő, ács 2 fő és kőműves 6 fő. Az 1937/1938-as tanévben már csak 17 új tanoncszerződést kötöttek. Kovács 3 fő, bognár 2 fő, férfi szabó 2 fő és asztalos 2 fő.

Villányban 1923-1925 között 54 mestert regisztráltak. A helyi iparostanonc-iskola és ipartestület keretei között az 1923/1924-es tanévben 40 új tanoncszerződést kötöttek. Géplakatos 3 fő, asztalos 3 fő, cipész 3 fő, molnár 4 fő, női szabó 3 fő, borbély 3 fő, ács 2 fő, sütő 2 fő, kovács 5 fő, szabó 2 fő és kőműves 2 fő. Az 1937/1938-as tanévben 35 új tanoncszerződést kötöttek. Kovács 3 fő, kőműves 7 fő, női szabó 6 fő, fodrász 3 fő, molnár 2 fő és asztalos 5 fő.

SZABÓ LÁSZLÓ GY.

VOLT EGYSZER EGY MÚZEUM

Beszélgetés Horvát Adolf Olivérrel

A 92 éves dr. Horvát Adolf Olivér, Pécs város díszpolgára, a biológiai tudományok doktora, a Janus Pannonius Tudományegyetem címzetes egyetemi tanára, Széchenyi-díjas gimnáziumi biológiatanár, a Janus Pannonius Múzeum Természettudományi Osztályának egyik alapítója, Jávorka Sándor-díjas botanikus, ciszterci rendi szerzetes, 1948-tól a Szent István Akadémia tagja, számos egyéb kitüntetés birtokosa. Szent István akadémiai tagsága azért fontos, mert a sokáig betiltott szervezetnek ő az egyetlen életben maradt tagja. Nélküle jelenlegi újjászervezése nem ment volna egyszerűen, hiszen a folytonosság általa bizonyítható egyértelműen. 90. születésnapja alkalmából ausztriai kapcsolatai miatt Clusius-díjban részesült. Ahogy beszélgetések alkalmával kedves humorral megjegyzi: „Élő kövület vagyok... várj még egy kicsit, még ezt is elmondom...”

Horvát tanár úr kitűnő riportalany. Bővelkedik élményben, nem fukarkodik szavakban, emlékezik mindenre. A vele való beszélgetést 1999. július 10-én rögzítettem. Megtiszteltetés számomra, hogy a Pécsi Szemle Szerkesztősége engem bízott meg a riport elkészítésével, hiszen az 1956/57. tanévben a Széchenyi István Gimnáziumban tanítványa lehettem.

Mostani témánk a pécsi múzeumban szerveződött természettudományos kutatás kialakulásával kapcsolatos.

– Kedves Tanár Úr, milyen körülmények között, hogyan alakult meg a pécsi természettudományi múzeum?

Emlékszem rá, hogy tanítottunk, amikor a természettudományi múzeum, a Janus Pannonius Múzeum Természettudományi osztálya keletkezett. A háború már lecsendesedett és még nem alakult ki a teljes baloldali rendszer. Akkor néhány évi virágzás volt a világháború után. Történt egyszer, hogy a húsvéti vakációban nem voltam otthon, amikor az egyik munkatársamtól megtudtam, hogy **Boros István** keresett engem, mert alapítani akar egy természettudományi múzeumot. Akkor még a régi rendszer szerint ő volt a főispán Pécsen, egyébként mint biológus, kiváló herpetológusként lett híres. Boros azt is mondta, hogy kezében van egy jó példa, a salzburgi természettudományi múzeumé.

Úgy indultunk meg 1948-ban, hogy egy kis ideig egyszemélyes volt a múzeum, ő csak megalapította. Annyiban járult hozzá a múzeum anyagához, hogy megszerezte a katonaiskola ásványgyűjteményét és megkért egy pécsi geológust, **Mares Zoltánt**, hogy határozza meg az ásványokat. Mares Zoltánnak bányamérnöki oklevele volt, a Bányaiipari Technikumban tanított.

Az építőipari vállalatnak volt egy nagy háza, először ott kaptunk két szobát. Kिरaktuk a növényeket is, így kezdtük. Az építő vállalat mellett egy gazdag pécsi pol-

gárnak volt egy magánháza, ezt elvették tőle és ez lett a múzeum épülete, ahol eleinte egyedül voltam. Az első társam, aki visszakerült Pécsre, **Gebhardt Antal** volt. Ugyan jogot végzett, de nagyon érdeklődött a bogarak iránt. Még a régi világban a pécsi egyetemen szerzett doktorátust és magántanári habilitációt. Gebhardt később a csigák kutatására tért át.

Később **Móczár László** került ide állattanosnak, mert Budapestről kirúgták. Darazsakkal foglalkozott, szép színes atlaszt készített rengeteg eredeti színes fotóval.

Így alakult ki egy kellemes hármas együttes, nagyon jól megvoltunk egymással. Mind a hárman kandidátusok lettünk, majd előbb-utóbb nagydoktorok is. Én jóval később lettem akadémiai doktor, mint Gebhardt és Móczár. Abban a kommunista világban egyedülálló volt, hogy egy vidéki múzeumban három kandidátus dolgozott! Aztán jött egy enyhülés és Móczár László visszakerült Budapestre, majd később a szegedi egyetemen lett egyetemi tanár.

Már javában nyugdíjas voltam, amikor már látni lehetett, hogy engem a múzeumból kinéznek, mert kitalálták, hogy a növénygyűjteménynek nincs hely, ezért vigyem el.

– Hogyan jött létre a növénygyűjtemény?

A növénygyűjtemény első anyaga úgy került a múzeumba, hogy egy kis kofferrel érkeztem oda. Ebben volt az a gyűjtemény, ami első könyvem alapját képezte.¹ Erre akkor négyen pályáztak: a Főiskola, vagyis a „Pedfő”, a Dunántúli Tudományos Intézet, a Janus Pannonius Múzeum, de a legesélyesebb dr. Boros István volt, aki akkor már a budapesti Természettudományi Múzeumot igazgatta. A pécsi művelődési osztály vezetője, aki okleveles asztalos volt, úgy döntött, hogy a 8000 lapból álló növénygyűjteményt, amely 1950-ig állandóan gyarapodott mindaddig, amíg el nem hurcoltak minket és amely addig a lakásomon volt, ki kell osztani különböző Baranya megyei iskolák és középiskolák között. Így kb. 100 iskola 80-80 lapot kapott volna, vagyis ez az intézkedés a gyűjtemény végét jelentette volna. Akkor közbelépett Boros István, mint múzeumi főigazgató. Úgy rendelkezett, hogy az egész gyűjteményt vigyék a múzeumba. Az akkori preparátor mesélte nekem, hogy előbb a lakásomon lévő növénygyűjteményt megnézték a kommunisták, hogy nincsenek-e benne titkos iratok.

Boros István érdeme, hogy a herbárium nem veszett el. Ez a gyűjtemény 95%-ban a pécsi Mecsek anyaga, de benne vannak egyéb kis gyűjtések is, amikor Szentgotthárd körül dolgoztam és a Kárpátok északi részén **Jávorka Sándorral**. Jelenleg az egész herbárium ezekkel együtt itt van a Janus Pannonius utca 8. sz. alatti lakásom folyosóján, 1950-ig időrendi sorrendbe rendezve.

Az is érdekes történet, hogy a névtáblám eredetileg a Szent Mór Kollégiumban volt a szobám ajtaján. Amikor ott megszűnt az állásom, mert azt is államosították, akkor rátettem a herbárium szekrényre, amely a múzeumban volt. Az adminisztráció ekkor beleszólt, hogy lehetőleg ne legyen magángyűjteményre nem szabad rátenni névtáblát. Persze, mert állandóan érezte, hogy ki a jogos tulajdonos.

¹ A Mecsek hegység és déli síkjának növényzete (latin összefoglalóval). Pécs, 1942.

Amikor visszakerültünk a kitelepítésből, attól kezdve újra gyűjtöttem növényeket, de ez csak mellékes munka volt, mert az egész Mecsek növényzetének térképezése volt a fő feladat. Ekkor sokat jártam a Zselicben is. Mint muzeológus ebben az időben már magángyűjtést elvileg nem végezhettem, de a növényyszociológiai és térképezési felmérések alapján közölt publikációkhoz mindig elkészültek a párhuzamosan kialakított növénygyűjtemények. Ezeket a Múzeum évkönyvében publikáltam.² Megjegyzem, a legújabb pótlás nehezen jelenik meg, mert munkatársam, **Kevey Balázs** egyetemi docens igen elfoglalt, jelenleg saját könyvét írja a Szigetköz növényzetéről.

Ennek kapcsán jegyzem meg, hogy az új folyóirat, a Pécsi Szemle felébresztette bennem a gondolatot, hogy milyen sok folyóirat jelent már meg Pécsen a legújabb időkig. Ezekre jó visszaemlékezni. Annál is inkább, mert első cikkem is a Mecsek Egyesület Évkönyvében jelent meg egy elfelejtett pécsi botanikusról, elődömről, **Majer Móric** ciszterci tanárról, aki német nyelven a második mecseki flóraművet írta meg.³ Itt később több cikkem is megjelent.⁴

Részben a múzeumi időkben, de azóta is élénk nemzetközi kapcsolataim alakultak ki. Az 50-es évek végén, ami akkor nagyon ritka dolog volt, sikerült külföldre mennem, de erre később visszatérek. Folytassuk, hogy milyen publikációs lehetőségek voltak akkoriban Pécsen egy botanikus-muzeológus részére. Az előbb említett, 100 éves Mecsek Egyesület évkönyvein túlmenően Pécsen több, magas színvonalú publikálási lehetőségre volt alkalom. Megemlítem a Szabad Líceumi Előadások sorozatot. Ennek nem volt folyóirata, de neves pécsi jogász professzorok voltak az elnökei, és megkértek, mint fiatal kutatót, hogy tartsak előadást a Mecsek ritka virágairól. Amikor meghallgatta a gimnázium igazgatója, **Kiss Albin**, azt mondta, hogy az előadás nagyon tetszett a hallgatóságnak. Így került sor arra, hogy megjelenhessen cikk formájában a pécsi Nagy Lajos Gimnázium Értesítőjében.⁵ Ebben az értesítőben akkoriban sok értékes tudományos értekezés jelent meg. Munkámat **Csapody Vera** fekete-fehér rajzai és színes festményei, valamint **Vajda Ernő** és **Vajda László** neves növényfotográfusok fényképei illusztrálták. Egyébként a többi publikációm is ők illusztrálták. Külön kell megemlíteni, hogy a színesen ábrázolt ritka növények közül a *Colchicum hungaricum*-nak az első színes képe eredetileg és először a ciszterci rend Nagy Lajos Gimnáziumának évkönyvében jelent meg. Ez a

2 A pécsi Janus Pannonius Múzeum természettudományi osztályának növénygyűjteményei. Botanikai Közlemények 1960.p. 305-306. Újabb adatok a Mecsek-hegység geobotanikai ismeretéhez. (A Mecsek növényföldrajzi vázlata). A JPM Évkönyve 1969-1970. Pécs, 1974. 13-33.p. Pótlások és kiegészítések „A Mecsek-hegység és déli síkjának növényzete” ismeretéhez (1942-1971). A JPM Évkönyve, Pécs, 1977. 38-55.p.

3 Egy elfelejtett pécsi botanikus, Majer Móric (1815-1904). Mecsek Egyesület Évkönyve, 1933. Pécs, 1934. 12-19.p.

4 Képek a Mecsek és a Mecsek-alja növényvilágából. Mecsek Egyesület Évkönyve, 1934. Pécs, 1935. 5-19.p. Baranyai flóra összetétele életformák alapján. Mecsek Egyesület Évkönyve, 1944. Pécs, 1945. 1-4.p.

5 A baranyai flóraterület különlegességei. A Nagy Lajos Gimnázium 1933-34. évi Értesítője, 1934. 1-16.p.

cikk képezte az alapját Pécs város kiadásában 1938-ban megjelent 31 oldalas kis könyvemnek *A Mecsek ritka virágai* címmel. Ennek a munkának később még két kiadása volt, végül megjelent a 4. kiadás **Szabó László** szerkesztésében.⁶ Ebben az átdolgozott kis könyvben lényegesen több színes növénykép jelent meg Csapody Vera jóvoltából. Annyira elfogyott, hogy időszerű lenne újra kiadni.

Sok más helyi folyóirat is szívesen közölte írásaimat, ezeket fel lehet sorolni láb-jegyzetben.⁷ Komolyabb publikálási lehetőséget a Dunántúli Tudományos Intézet biztosított. Kiadásában jelent meg az első növényzozológiai könyvecském a Misi-na vegetációjáról.⁸

Ugyancsak érdemes kiemelni, hogy **Gombocz Endre** tudománytörténeti szempontból jelentős, német nyelvű kézirata **Kitaibel Pál** baranyai és Tolna megyei útjairól társszerzőségemben magyar fordításban is megjelent 1939-ben, illetve 1941-ben.⁹ Utóbbi Tolna megyei kiadásban eredeti Mária Terézia korabeli katonai térképek lehozására is sor kerülhetett.

Később, **Dombay János**, a Janus Pannonius Múzeum igazgatója megindította az intézmény évkönyvét. Ebben számos cikkem jelent meg. Legutóbb több publikációt hozta le a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségének helyi folyóirata, a Pécsi Műszaki Szemle. Ezek közül kettőt érdemes megemlíteni, az egyik a *Danubius Pannonico Mysicus* (1726) világhírű szerzőjének, **Marsigli**nek hidrológiai térképével foglalkozik,¹⁰ a másik pedig leghíresebb tanítványomról, a hosszúhetényi tanító fiáról, **Garay László** világhírű orchideológusról szól, aki az USA egyik leghíresebb múzeumában, Harvard University, Oakes Ames Herbariumban dolgozott és szerzőtársával megalkotta Venezuela Orchideáiról szóló négykötetes monográfiáját.¹¹

– *Tanár Úr, milyen időbeosztás szerint végezte a tanári és a muzeológus-kutatói feladatait?*

Korábban, 1951-től 1955-ig Kaposvárra kellett átjárni és ott a középiskolában oktattam, de a hét végén mindig megjöttem, mert órakedvezményem volt. Sőt, utóbb, egészen nyugdíjba vonulásomig, csak fél munkaidőben kellett dolgoznom a gimnáziumban, a másik fél munkaidőben muzeológus-kutatói munkát végezhettem. Főleg amikor nyugdíjas lettem, teljesen kötetlenül jártam már külföldi kongresszusokra és sok külföldi, valamint belföldi professzort, vendéget fogadtam. Külföldi útjaimat nagyon egyszerű összefoglalni, kivéve Görögországot és Albániát,

6 A Mecsek ritka virágai. Pécsi Akadémiai Bizottság, Pécs, 1989. Szerk: Szabó László Gy.)

7 Pécsi Városi Múzeum Kiadványai; Pannonia; Dunántúl; Sorsunk; Iskoláink – Nevelőink; Somogyi Pedagógus; Baranyai Művelődés; Tolna megyei Néplap; Somogy Megyei Néplap; Dunántúli Napló; Pécsi Műszaki Szemle; Dunántúli Tudományos Intézet Értekezései; Zselici Dolgozatok

8 A pécsi Mecsek (Misina) természetes növényközvetkezői. Dunántúli Tudományos Intézet 8. szám, Pécs, 1946.1-52.p.

9 Gombocz Endrével: Kitaibel Pál Baranyában. A Nagy Lajos Gimnázium Értesítője az 1938-39. évre, Pécs, 1939. 1-54.p. Gombocz Endrével: Kitaibel Pál botanikus napló feljegyzései Tolna megyei útjairól. Tolna vármegye múltjából 6., 1941. 1-24.p.

10 Marsigli Aajos (1658-1730), az első Duna-monográfus. Pécsi Műszaki Szemle, 1978. 12-24.p.

11 Garay László orchideológus működése. Pécsi Műszaki Szemle, 1980. 20-23.p.

Európa mindegyik országában voltam kongresszusokon és terepmunkán. Voltam még egy-egy hónapot Japánban és az USA-ban is. Külföldi vendégeim mindig megfordultak a múzeumban is, ahol megnézték a kiállítást. Belföldi kutatók közül a Mecseken és a múzeumban főleg budapesti, debreceni, szegedi tudományegyetemekről, de Sopronból is jöttek oktatók és hallgatók. Amióta **Borhidi Attila** megalapította a Janus Pannonius Tudományegyetem Növényteni Tanszékét, az itteni kutatókkal is kapcsolatba kerültem.

– *Milyen volt Tanár Úr muzeológusi, kutatói munkamódszere?*

Nem lenne teljes a kép, ha nem említeném meg, hogy már a ciszterci rend pécsi Nagy Lajos Gimnáziumában tanárságom két évtizedében a diákjaim munkatársaim is voltak. Ők préselték a növényeket, néhány kiválasztott lelkes szakköri tanítványomból jó orvosok és biológusok lettek.

Minden év végén önkéntes jelentkezés alapján a Nagy Lajos Gimnázium természetrajzi szertárában legalább 20-30 gyerek megjelent, és az azévi növényanyag felragasztásával működtek közre a feldolgozásban. Kis kiállításokat rendeztünk később a kaposvári iskolákban, majd a pécsi Széchenyi István Gimnáziumban is. Az iskolák folyosóin mindig új tárolókat létesítettünk, ahová a tananyag témáját követve helyeztük el a kitömött vagy preparált állatokat és a préselt növényeket. A gimnázium értesítőjében rendszeresen beszámoltunk a tanulmányi kirándulásokról, és már akkor, a környezet- és természetvédelem aktuális feladatairól, problémáiról. Móczár László közreműködésével és segítségével a pécsi múzeumban is rendeztünk kiállításokat, főleg élő növények bemutatásával, nevelési célból.

Kaposvári tartózkodásom alatt tanítványaim munkájából kiállítást rendeztem, és **Marján Miklós** tanárt komoly érdeklődése nyomán rávezettem a múzeumi munkára, melyet Kaposváron kezdett el és eredeti otthonában, Szegeden folytatott.

A barátok és a tanítványok egész életem során segítettek. Ki kell emelnem **Szentágothai János** akademikust, akinek német nyelvű monográfiám megjelentetését köszönhetem,¹² az ő nyomatékos ajánlása nélkül nem biztos, hogy kiadták volna abban az időben.

Keveseknek adatik meg, hogy a 70., 80. és 90. születésnapja alkalmából jubileumi tudományos értekezések jelennek meg.¹³ Az első két kötetet a Pécsi Akadémiai Bizottság adta ki **Tigyi József** akadémikus hathatós támogatásával. Ezeket egyébként Szabó László tanítványom és „titkárom” szerkesztette. Bennük igen nagy nevű külföldi kutatók világnyelveken írtak cikkeket. A harmadik kötet megjelentetése **Borhidi Attila** akadémikusnak köszönhető, aki vállalta, hogy a nehéz gazdasági körülmények ellenére a JPTE Növényteni Tanszékének kiadásában láthatott napvilágot a 90. születésnapom alkalmából.

12 Die Vegetatio des Mecsekgebirges und seiner Umgebung. Akadémiai Kiadó, Bp. 1972. 376.p.

13 Szabó László Gy. szerk.: Studia Phytologica (Dissertationes ex parte utiles ad studia comparativa vegetationis Mecsekensis - in honorem jubilantis A. O. Horvát). PAB, Pécs, 1977. 164.p.

Szabó László Gy. szerk.: Studia Phytologica Nova. PAB Pécs, 1987. 179.p.

Borhidi Attila–Szabó László Gy. szerk.: Studia Phytologica Jubilaria. JPTE Növényteni Tanszék. Pécs, 1997. 204.p.

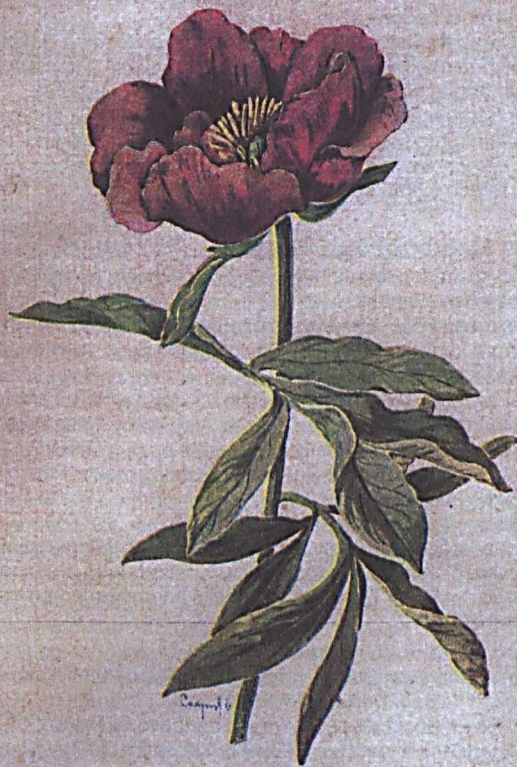
Az erdőmérnökökkel is igen jó tanítványi és munkatársi kapcsolataim voltak. Ők tartoztak az elsők közé, akik bekapcsolódtak a Magyar Biológiai Társaság Pécsi csoportjának munkájába. A MTESZ-hez tartozó vidéki csoportot 20 éve alapítottuk meg elnökségemmel, Szabó László titkári segítségével. Most e csoportnak tiszteletbeli örökös elnöke vagyok. Közben a fordulat után újjá éledt a Természettudományi Társulat, melyből az állam hosszú időre „kilépett”, én viszont már tagja voltam korábbi jogelődjének, a Királyi Magyar Természettudományi Társulatnak.

Szóval az erdészekkel való kapcsolatom úgy alakult, hogy a múzeum természettudományi osztályának megalakulásával majdnem egyidejűleg megbízást kaptam arra, hogy készítsem el a Mecsek növényföldrajzi térképét, mert a Magyar Tudományos Akadémiának kiemelt terve volt Magyarország növényföldrajzi térképezése erdőművelés és rétgazdálkodás céljából. Ezt az erdészeti munkát az tette hasznossá, hogy mindig pécsi erdőmérnökökkel együtt végeztem a térképezést. Többek között kiemelkedő munkát végzett **Molnár István** erdőmérnök, és ugyancsak az Erdészeti Egyesülettel és Karral állandóan együttműködtem. Ennek az eredménye lett német nyelvű akadémiai monográfiám megjelenése. Az Erdészeti Tudományos Intézetről is meg kell említenem, hogy lehetővé tette kitűnő szakembereinek segítségét a Mecseken és a Szársomlyón végzett talajtani és mikroklíma mérések elvégzésében.

Ha lesz még elegendő erőm, látásom ugyan nagy mértékben megromlott, sem olvasni, sem írni már nem tudok, egy könyv megjelenetését tervezem. Bármennyire is hasznos volt német nyelvű monográfiám megjelenése és a külföldi kapcsolatok létrehozása, ezek jó hírt hoztak Rendemre, a Magyar Tudományos Akadémiára és a pécsi Múzeumra, mégis azt tapasztaltam, hogy sajnos, nyelvismeret hiányában gyakran kérlik itthon, hogy magyar nyelven is értesülhessenek erdőtípológiai munkásságomról. Az elszórtan, főleg múzeumi évkönyvekben megjelent kiegészítésekkel és az azóta eltelt 20 év alatt másoktól is publikált eredményekkel korszerűsítve lehetne kiadatni magyarul életem utolsó művét.

A MECSEKHEGYSÉG ÉS DÉLI SÍKJÁNAK NÖVÉNYZETE

IRTA:
HORVÁT ADOLF
CISZTERCI TANÁR

4 TÉRKÉPPEL, 11 MŰMELLÉKLETEN ÉS 14 TABLÁN 72 KÉPPEL.

PÉCS, 1942.

A CISZTERCI REND KIADÁSA.

Száz éve Pécssett... 1899-ben

Július	6. A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara közgyűlése a kamara székházában
9. A Pécsi Zenekedvelők Egyesülete éves közgyűlése a városháza épületében
14. A Nádor Kávéház szerződtette Rollinger Miklós férfiakból és nőköl álló zenekarát
16. Kerékpárverseny Pécs és Szentlőrinc között
30. Váradi Antal, a kor híres költője és színpadi szerzője, az Országos Színművészeti Akadémia igazgatója a Petőfi ünnepségek alkalmából Pécsre érkezett
31. Petőfi Sándor halálának 50. évfordulóját ünnepelte a város
Augusztus	6. Havi Boldogasszony-napi búcsú a Havihegyen
7. A 44. cs. és kir. gyalogezred búcsút vett Pécsről
A város törvényhatósági bizottsága rendkívüli közgyűlést tartott
21. Gerecze Péter összeállította a püspöki múzeum anyagát
A Pécs-Baranyai Kertész Egylet közgyűlése a városházán
28. Pécs törvényhatósági bizottságának közgyűlése
Szeptember	5. Ülést tartott a város színiügyi bizottsága
6-27. Egyházzenei kongresszus
18. A Pécsi Polgári Dalkör szüreti mulatságot rendezett a Scholtz Sörccsarnokban
21. A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara közgyűlése a kamara székházában
25. Pécssett tartotta közgyűlését a Magyar Cecília Egyesület
26. Hetey Sámuel pécsi római katolikus megyéspüspök körlevelet bocsátott ki a fölállítandó magyar katolikus tudományegyetem létrehozására
29. Zeller: Bányamester című operettjével nyitotta a színházi évadot Pécssett
Tiszay Dezső színtársulata

Hetvenöt éve Pécssett ... 1924-ben

Július	3. A városi közkórház átadása az 1923-ban Pécsre települt Erzsébet Tudományegyetemnek
4. A város megemelte a bérkocsi tarifadíjakat és a piaci helypénzt
5. Napvilágra került a Pécsi Pénzügyigazgatóságon egy hónappal azelőtt elkövetett 11 millió koronás sikkasztás
6. A pécsi labdarúgók Kaposvárott kétezer néző előtt 3:2 arányban győztek
7. S. M. Gunn professzor, a Rockefeller Alapítvány igazgatója Pécsre látogatott
8. A Pécsi Egyházmegyei Tanítók Egyesületének gyűlése
13. A Pécsi Önkéntes Tűzoltó Egylet nyári ünnepsége a Pécsi Polgári Dalárda közreműködésével
20. Nagyszabású gyermekünnepély a Tettyén
Eszék labdarúgói 2:0 arányban legyőzték Pécs válogatottját
22. Olasz tanszék alakult Pécssett, Koltay-Kastner Jenő professzor vezetésével
28. A Dunagőzhajózási Társaság százmillió koronát adományozott a pécsi egyetemnek
Augusztus	5. Befejeződött az építőmunkások sztrájkja
7. A kormány megszavazott a városnak 1 milliárd 20 millió korona államkölcsönt
10. Harangszentelés a Donátus-kápolnában
Tábori mise a pécsi 19-es honvédek hadbavonulásának 10. évfordulóján
17. Pécssett tartotta közgyűlését a Vidéki Állampénztári Tisztviselők Országos Egyesülete
23. A Pécsi Tanítóképző 25 éves jubileuma
26-28. Pécssett tartotta közgyűlését a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület
Szeptember	7. PSC-PAC labdarúgó-mérkőzéssel avatták fel a PSC sporttelepét
Népünnepély a Tettyén
14. A Stefánia Szövetség gyermeknapi ünnepsége a Sétatéren
15. Új köztemetői díjat léptettek életbe
18. Rácváros a község Pécshez való csatlakozását kérte Nendtvich Andor polgármestertől
21. Keresztény sajtónap
Pécs labdarúgói 2:1 arányban győztek Eszék válogatottja ellen
24. Dohnányi Ernő hangversenye a Nemzeti Színházban

Ötven éve Pécsett ... 1949- ben

Július

1. Béke-nagygyűlés az egyetemen
2. A diósgyőri férfi vegyeskar hangversenye a Nemzeti Színházban
3. Nagy sikerrel bonyolították le a szakszervezeti sportnapot
4. A pécsi zsidóság gyászünnepe: gyászistentisztelet, koszorúzás a temetői emlékműnél
5. A köztársasági elnök Bors Antal utódjának Bobánovics Jenőt nevezte ki Pécs és Baranya főispánjának
Pécs város közgyűlése a város következő évi költségvetését tárgyalta
6. A MESZHART munkaversenyt hirdetett
7. Megalakult az első két nagykereskedelmi nemzeti vállalat a városban
9. Dimitrov halála alkalmából gyászünnepséget tartottak a Munkás Kultúrházban
12. Ratkó Anna látogatása Pécsett
15. Állami kezelésbe került a városban működő négy népi kollégium: a Martinovics, a Türr, a Varga Katalin és a Tavassy Kollégium
17. Házfőmb körüli motorverseny Pécsett
20. Opata Zoltán lett az edzője a BTC-nek
Leváltották Lendvai Ferencet, a Pécsi Nemzeti Színház igazgatóját
21. Autóbuszjárat indult Pécs és Málom között
- 29-31. Asbóth József nyerte a Pécsi Postás teniszbajnokságot
- 30-31. Megemlékeztek Petőfi Sándor halálának 100. évfordulójáról
31. Puskin kiállítás nyílt a Nagy Lajos Gimnáziumban

Augusztus

1. Megszűnt a Független Néplap, az FKGP helyi szervezetének napilapja
Megnyílt az új piactér a Bajcsy-Zsilinszky utcában
3. Megválasztották a VIT-küldötteket
6. Megtartották az MDP baranyai káderkonferenciáját
7. Felavatták a Sopiana Gépgyár új gépcsarnokát
9. Piovesan Sirio hazaérkezett francia és olasz hangversenykörútjáról
- 9-10. Horváth Jenő: Szép esténk lesz című szerzői estje Latabár Kálmán vendégjátékával
13. Beiktatták Bobánovics Jenőt, Pécs-Baranya főispánját
20. Az Alkotmányt és az új kenyeret ünnepelte a város
24. Megnyílt a Szabad Szakszervezetek Pécsi Területi Iskolája
25. Megérkezett a pécsi repülőtérről a VIT-en részt vevő Komszomol-küldöttség
27. A pécsi közüzemek átalakításának kezdete
Francia női kosárlabda csapat vendégszerepelt a városban
30. A Honvéd Központi Művészegyüttes műsora a Széchenyi téren

Szeptember

1. Szabó Károly mecsekszabolcsi vándor lett az új pécsi tanügyi főigazgató
4. Szendrői József lett a Pécsi Nemzeti Színház új igazgatója
8. Pécsre szerződött Uray Tivadar és Turay Ida
12. Összevont pártnapokat tart az MDP Pécsett
17. A tizenöt legnagyobb pécsi üzem termelési értekezlete
21. Az áruló Szalai András útja a pécsi sztrájkteréstől a tömeggyilkosságig és a hazaárusulásig, írás a Dunántúli Naplóban
26. Bartók Béla emlékhangverseny a Nagy Lajos Gimnázium dísztermében
29. A Függetlenségi Népfőrdő Baranya Megyei Népi Bizottságának felhívása
tervkölcsön jegyzésre

Huszonöt éve Pécsett ... 1974-ben

Dunaszekcsőn leletmentő ásás során előkerült Marcus Aurelius római császár bronz portrészobra Kovács Valéria régész közreműködésével

A Modern Magyar Képtár gyűjteménye 123 Martyn-művel, valamint 107 Viktor Vasareli-művel gazdagodott

Július

3. Ülésezett az MSZMP Baranya Megyei Bizottsága
4. Schubert Péter grafikáiból nyílt kiállítás a Pécsi Galériában
5. Timár Mátyás, a minisztertanács elnökhelyettesének pécsi látogatása
8. Ülést tartott Baranya Megye Tanácsa

	10. Szerencsés kimenetelű sűjtőlég robbanás István-aknán
	11. Pécsre látogatott a lengyel és a magyar pénzügyminiszter
	13. Vasutasnap ünnepség a PVSZ Sportcsarnokban
	15. Megnyílt a VII. Pécsi Nemzetközi Ifjúsági Zenei Tábor
	17. Átadták a Mecseki Kulturpark akvárium- és növényházát
	Megnyílt a Népek Barátsága Nyári Egyetem
	19. A Munka Érdemrend arany fokozatával tüntették ki Martyn Ferenc festőművészt
	75. születésnapja alkalmából
	29. Megnyílt a pécsi Nyári Vásár
Augusztus	3-4. II. Pécsi Kupa Nemzetközi Íjászverseny
	12. Pege Aladár Pécssett
	15. Megnyílt a lahti képzőművészek kiállítása
	20. Kitértették a megyei közművelődési dolgozókat
	Húsz új Ikarusz-buszt kapott a város
	Átadták a gyermek-közlekedési parkot
	22. Országos egészségügyi gazdasági ankét kezdődött a POTE-aulában
	Évadnyitó társulati ülést tartott a Pécsi Nemzeti Színház
	23. A Fonográf együttes bemutatkozó koncertje a Szabadtéri Színpadon
	24. Kilencórás zivatarfront tombolt a város fölött
	26. A családi életre való nevelés tárgykörében országos konferencia a POTE-aulában
	27. Nemzetközi Geodéziai Konferencia Pécssett
	29. Megkezdődtek a XXIV. Bányásznapi rendezvényei
	30. XV. Mecsek Kupa nemzetközi kerékpárverseny
Szeptember	2. Ünneplés baranyai tanévnyitó a pécsi Hal József utcai Általános Iskolában, ahol
	gyémántdiplomákat is átadtak a hatvan éve diplomát szerzett pedagógusoknak
	Géttő József építész munkásságát bemutató kiállítás nyílt a Pécsi Kisgalériában
	3. Karszt és klíma címmel tudományos konferencia a PAB-székházban
	12. Fölvették Pollack Mihály szobrát Pollack Mihály Műszaki Főiskolán
	15. Pécsre látogatott a finn kereskedelmi kamara küldöttsége
	20. Megnyílt Pinczehelyi Sándor kiállítása a Rákóczi út 15. sz. alatti kiállító teremben
	23. Ülést tartott az országgyűlési képviselők baranyai csoportja
	Elkészült a MÉV acélöntődjének rekonstrukciója
	26. Ünneplésen elhelyezték a Pécsi Baromfifeldolgozó alapkövét
	27. Ülést tartott a Hazafias Népfőnt Baranya Megyei Bizottsága
	Forgalomba helyezték a város első felüljáróját
	29. Megnyílt Pécssett a IV. Országos Kisplasztikai Biennálé.
	Megkezdődött a Csontváry Múzeumban a Csontváry-matiné rendezvénysorozat

Pécssett ma... 1999-ben

Július	1. Megnyílt Pécssett az InterSpar Áruház
	Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
	2. Liszt: Christus oratóriumának előadásával zárult a IX. Pécsi Zenei Fesztivál
	A Pécsi Szemle nyári számának bemutatója a Művészetek Házában
	2-3. A Duna-Dráva-Száva Eurorégió bizottsági ülése Pécssett
	A környezetvédelem regionális kérdéseivel foglalkozó nemzetközi konferencia
	a PAB-székházban
	3. Felavatták Donhoffor Szilárd emléktábláját a POTE Kórélettani Intézetében
	4. A volt pécsi géttónál megkoszorúzták az emléktáblát
	11. Megnyílt a XVI. Országos Kisplasztikai Biennálé a Pécsi Galériában
	21. Torgyán József miniszter pécsi látogatása
	22. Baráth Ferenc grafikus kiállítása a Pécsi Kisgalériában
	23. Uralkodók, szentek, amatőrök, 18. századi portré-miniatűrök
	a Habsburg-Lotharingiai Házból, kiállítás a Múzeum Galériában
	Luigi Celeghin orgonakonzertje a Bazilikában
Augusztus	1. Püspökvári zenés esték. A Sopianae Vonósnégyes koncertje
	6. Karosi Bálint és Pászthy Júlia koncertje a Bazilikában
	10-17. III. Nemzetközi Kultúrhét és Diákfesztivál Pécssett

13. Ernst Triebel (orgona) és ifj. Ernst Triebel (hegedű) koncertje a Bazilikában
 15. Püspökvári zenés esték. Váradai Mariann és Horváth Judit koncertje
 20. Gógh Árpád egészségügyi miniszter felavatta a POTE Szívgyógyászati Klinikáját
 23. Berze Nagy János néprajztudós születésének 120. évfordulóján kiállítás nyílt a Csorba Győző Megyei Könyvtárban
 24. Évadnyitó társulati ülés a Pécsi Nemzeti Színházban
 27. Szamosi Szabolcs (orgona) és Koloss Krisztina (cselló) koncertje a Bazilikában
 28. Kuti László szobrász kiállítása a Műhely Galériában
 30. A Pécsi Szimfonikus Zenekar évadnyitó ülése
- Szeptember
1. Pécs Város Napja. Ünnepi képviselőtestületi ülés a Nemzeti Színházban
A Pécsi Szimfonikus Zenekar ünnepi Strauss-koncertje a Szent István téren
Felavatták a II. világháborús emlékművet a barbakánnál, Rieger Tibor alkotását
 3. Kortárs magyar fotográfia '99 címmel kiállítás-sorozat nyílt
 4. Bányásznap rendezvények
 8. Közlekedés 2000 címmel tudományos konferenciát rendeztek
 10. Martyn Ferenc kiállítása az Ernst Múzeumban
Csigány kulturális napok
Nemzetközi mikrobiológiai kongresszus a POTE-n
 12. Püspökvári zenés esték. A Bach Énekegyüttes koncertje
 16. Ülést tartott Pécs város Önkormányzata
 - 16-26. Pécsi Napok
 17. A 30 éves Pécsi Spirituálé Együttes jubileumi koncertje
Megalakult a Pécs-Baranyai Millenniumi emlékbizottság
Solt Pál felavatta a Baranya Megyei Bíróság székházát
 - 17-25. Pécsi Jazz Napok
 18. Horvát nap rendezvényei a Sétátéren és az Ifjúsági Házban
Kertészfi Ágnes és Németh Pál üvegművészek kiállítása a Parti Galériában
 - 18-19. Magyar Fogorvosok Egyesületének kongresszusa
 20. A Liszt Ferenc Kamarzenekar koncertje a Bazilikában
 21. Failoni Donatella zongoraművész koncertje a Művészetek Házában
 22. Maria Teresa Uribe (ének) és Szokolay Balázs (zongora) koncertje a Művészetek Házában
 23. Pinczehelyi Sándor kiállítása a Fővárosi Képtár / Kiscelli Múzeumban
 - 23-25. Előadások Pécs Története '99 címmel konferencia a Városi Kulturális Központban
 24. Szerb nap rendezvényei a Széchenyi téren és a Színház téren
Collodi: Pinocchio című mesejátékának bemutatója a Pécsi Harmadik Színházban
 - 25-26. VI. Európai Bordalfesztivál
 26. „Tótágas, avagy bolond mesék”, bemutató a Bóbita Bábszínházban
Szőlő és bor ünnepe, a Pécsi Napok záró rendezvénye
 - 27-28. A trombózis és hemofília klinikai és genetikai kérdéseivel foglalkozó nemzetközi tanácskozás a PAB székházban
 30. Ülést tartott Pécs város Önkormányzata

KITÜNTETÉSEK PÉCS NAPJA ALKALMÁBÓL

Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlésének 384/1999. (07.01.) sz. határozata alapján **Prof. Dr. Bauer Miklós** úrnak, ny. egyetemi tanárnak kiemelkedő munkássága elismeréseként, **Alfréd Stingl** úrnak, Gráz város polgármesterének Gráz-Pécs testvérvárosi kapcsolata érdekében végzett eredményes munkája elismeréséül a

VÁROS DÍSZPOLGÁRA címet adományozta.

A közgyűlés **Gárdonyi Béla Tamás** úrnak, újságíró, lapszerkesztő részére, irodalmi, újságírói, lapszerkesztői tevékenységének elismeréseként, **Wolfgang Daffinger** és **Jochen Daffinger** úrnak, akik önzetlenül, fáradtságot nem kímélve segítették a város szakképzését

PRO CIVITATE címet adományozta.

A közgyűlés a 25 éves fennállását ünneplő **Székiáltó Együttesnek** a város zenei életében kifejtett kiemelkedő tevékenységének elismeréseként, **Majorlaci József** úrnak, okleveles vegyészmérnöknek, több évtizeden keresztül végzett eredményes munkássága elismeréséül, **dr. Szalai István** úrnak, több évtizedes sportorvosi munkásságának elismeréseként

PRO COMMUNITATE címet adományozta.

A közgyűlés **Petren Ferencné** főtanácsosnak munkabíráását, feladattudatát, elkötelezettségét elismerve, **Dénesi Ödön** úrnak, építészmérnöknek, Ybl-díjas városrendezőnek életútja elismeréseként, **Jávorfai Jánosné** asszonynak, az ANK I. sz. Általános Iskola igazgatójának kiemelkedő pedagógiai, vezetői tevékenysége elismeréseként, **dr. Marton István** úrnak, ny. jogtanácsosnak, a városvédelem és városépítés érdekében kifejtett sokrétű szervező munkája elismeréseként

VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM kitüntetést adományozta.

A közgyűlés **Bükkösd László** úrnak, Pécs város lakosságának művelődése érdekében kifejtett több évtizedes tevékenysége elismeréséül

PÉCS VÁROS KÖZMŰVELŐDÉSI DÍJA kitüntetést adományozta.

A közgyűlés **Bogdán János** úrnak, a Gandhi Gimnázium elhunyt igazgatójának posztumusz, **Kunváriné Okos Ilona** asszonynak, eredményes oktató-nevelői, karnagyi munkássága elismeréséül

PÉCS VÁROS OKTATÁSI DÍJA kitüntetést adományozta.

A közgyűlés a **Mecsek Fúvósötösnek** 35 éves fennállásuk alatt elért kiemelkedő művészeti tevékenységük elismeréseként

PÉCS VÁROS MŰVÉSZETI DÍJA kitüntetést adományozta.

A közgyűlés **dr. Pásztor Attila** úrnak testnevelő tanárként több évtizeden keresztül végzett kiemelkedő tevékenységéért, a PEAC hagyományainak megőrzéséért

PÉCS VÁROS TESTNEVELÉSI ÉS SPORT DÍJA kitüntetést adományozta.

A közgyűlés **Kis István** úrnak, a Baranya Megyei Állami Közútkezelő Kht. igazgatójának Pécs város úthálózatának fejlesztése érdekében végzett tevékenysége elismeréséül

PÉCS VÁROS MŰSZAKI DÍJA kitüntetést adományozta.

A közgyűlés **Fónai László** úrnak, a TÁMASZ Alapítvány ügyvezetőjének a hajléktalan ellátás megszervezése, a rehabilitációs feladatok megoldása érdekében kifejtett munkássága elismeréséül

PÉCS VÁROS SZOCIÁLIS DÍJA kitüntetést adományozta.

A közgyűlés **Melegh Frigyesné** asszonynak a közigazgatásban eltöltött több évtizedes lelkiismeretes, eredményes munkájának, érdemeinek méltó elismeréséül

PÉCS VÁROS KÖZSZOLGÁLATI DÍJA kitüntetést adományozta.

A közgyűlés **Pálné dr. Kovács Ilona** asszonynak, magas színvonalú tudományos kutató, szervező munkássága elismeréséül

PÉCS VÁROS TUDOMÁNYOS DÍJA kitüntetést adományozta.

A közgyűlés **dr. Péter Károly** úrnak, a gyógyító munka mellett, a közéleti és humanitárius célokat is szolgáló tevékenysége elismeréseként

PÉCS VÁROS HUMANITÁRIUS DÍJA kitüntetést a adományozta.

In memoriam Polányi Imre

1925-1999

Dr. Polányi Imre professor emeritus, a Janus Pannonius Tudományegyetem egyetemi tanára, tíz nappal 74. születésnapja előtt, 1999. szeptember 23-án eltávozott közülünk.

A nagyformátumú tudós-tanár életének és tevékenységének szinte minden mozzanata magán viselte az európai látásmódú, közép-európai értelmiségi attitűdjét.

Polányi Imre a csehszlovákiai Ladamócon született pedagógus családban. Talán innen a nagyfokú vonzódás a tanítás, a leendő tanárok tanítása iránt.

A „Kelet-európai kisállamok nyomorúságát” és „A magyar demokrácia válságát” saját bőrén tapasztalhatta, amikor 1944-46 között a Szovjetunióban megismerte a GULAG világát, majd 1947-ben „áttelepülni” kényszerült Csehszlovákiából Magyarországra.

Történelem szakos tanári diplomáját a budapesti tudományegyetemen szerezte, ahol tanári működése is elkezdődött. 1952 és 1957 között a szegedi József Attila Tudományegyetemen tanított, majd az 1956-os eseményekkel kapcsolatban „valaki gyanúba keverte”, ezért állásváltogatásra kényszerült. 1957-től a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola következett, ahol 1961-től 1969-ig tanszékvezető docensként tevékenykedett. Az 1968-as „polgári tavasz”-hoz sem a hivatalos elvárásoknak megfelelően viszonyult, aminek újabb áthelyezés lett a következménye. A nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán eltöltött három tanév után 1972-ben került Pécsre, ahol végleges otthonra talált. Itt teljesedett ki tanári és kutatói pályája egyaránt. A Pécsi Tanárképző Főiskola főiskolai tanára, a Janus Pannonius Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi docense, illetve professzora lett. Jelentős szerepe volt az egyetemi szintű történészképzés megszervezésében. Az 1993-ban indult PhD Program oszlopos tanára volt.

A professzor tudományos kutatási területe és személyes sorsa szervesen összekapcsolódott. Kelet-Közép-Európa 19-20. századi történetében érezte igazán otthon magát, a kisebbségi kérdés elismert szakértőjének számított itthon és külföldön egyaránt. E szakterületből szerezte kandidátusi fokozatát és habil. doktori címét. Számos önálló és általa szerkesztett kötet, illetve tanulmány, egyetemi tankönyv őrizi munkásságát a könyvtárakban, tanítványai könyvespolcain és egykori hallgatói emlékezetében. Széles műveltségére jellemző, hogy kedvtelésből kiváló ókor tankönyvet is írt.

Emlékezetes tudományos szervező tevékenysége is, hiszen az MTA PAB szakbizottsági és a TIT szakosztály elnökeként is dolgozott.

Igazi közéleti ember volt, aki nemcsak Pécs szellemi életében vett aktívan részt, annak szinte minden rezdülését ismerte, hanem országos kérdésekben is véleményt nyilvánított. Szinte sohasem hiányzott az Értelmiségi Klub rendezvényeiről. Életének utolsó éveiben legkedvesebb szakmai elfoglaltságát a Pécs Története Alapítvány kuratóriumának irányítása, a várostörténeti kutatások segítése jelentette.

A vékony, szikár alkatú, hamiskás mosolyú, mindig öltönyben és nyakkendőben megjelenő tanárt mindenütt hamar szívükbe zárták diákjai. Targyszerű előadásait, szemináriumait – amelyeket mindig politikai kurzustól függetlenül tartott – sajátos humorral, öniróniával fűszerezte. Talán az egykori tanítvány elfoglaltsága mondatja velem, hogy életének igazi színtere az oktatás volt. Hallgatóihoz mindig partnerként közeledett. Mindezt egy interjúban a következőképpen fogalmazta meg: „Azt hiszem a végére igazán liberális tanár lettem. Amikor az ember eljut az ételesebb korbá, rájön, hogy nem attól lesz nagy tudós, jó tanár ha rettegnek tőle a hallgatók.”

Diákjai szeretetén, kollégái megbecsülésén túl országos és helyi kitüntetések sora jelzi elismertségét. Többek között megkapta az Ifjúságért Érdemérmet, az Apáczai-Csere János-, a Pro Civitate Pécs-, a Pro Comitatu Baranya- és a Grastyán Endre-díjat.

Nagy elszántsággal és élni akarással harcolt a halálos kór ellen. Úgy tíz nappal halála előtt hazafelé sétált, botladozott kezelés után az egyetemi klinikáról. Találkoztunk. Egy közeli cukrászdába hívott foglaltatni, ahol a Pécs Története Alapítvány munkájáról, jövőjéről és persze betegségéről beszélgettünk. Aztán már nem tudott eljönni megnyitni az Alapítvány konferenciáját, majd két nap múlva családtagjaival együtt álltam a kórházi ágyánál, ahol már csak szemei válaszoltak. És néhány órával később jött a kiváló kezelőorvosnő telefonhívása. Meghalt a Professzor Úr. E megváltoztathatatlan ténnyel szemben ugyan mindannyian tehetetlenek vagyunk, de Rá is igazak a költő szavai: „Nem hal meg az, ki milliókra költi dús élte kincsét, ámbár napja múlt.”

Huszár Zoltán

*A II. világháborús emlékmű
Fotó: Romváry Ferenc*

SZÁMUNK SZERZŐI:

Boros László

ny. középiskolai tanár, egyházművészeti kutató

Erdődy Gyula

helytörténész, a Baranya Megyei Önkormányzat munkatársa

Ernyes Mihály

dandártábornok, Baranya megyei rendőrfőkapitány

B. Horváth Csilla

történész muzeológus, a Janus Pannonius Múzeum osztályvezetője

Huszár Zoltán

történész muzeológus, megyei múzeumigazgató

Kovács Sándor Iván

tanszékvezető egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora

Márfi Attila

főlevéltáros, a Baranya Megyei Levéltár tudományos főmunkatársa

Olasz István

középiskolai tanár

Radnóti Ilona

történész muzeológus, a Janus Pannonius Múzeum munkatársa

Rajczi Péter

Apáczai-Csere János-díjas ny. gimnáziumi tanár, levéltári tudományos munkatárs

Romváry Ferenc

Munkácsy-díjas művészettörténész, a Pécsi Szemle főszerkesztője

Rónaky Edit

Apáczai-Csere János-díjas ny. középiskolai igazgató

Szabó László Gy.

botanikus, tanszékvezető egyetemi tanár, a természettudományok doktora

Szirtes Béla

bányamérnök, ny. főmérnök

Vargha Dezső

főlevéltáros, a Baranya Megyei Levéltár munkatársa

Visy Zoltán

okl. építészmérnök, c. főiskolai tanár

FOTÓ:

Lantos Miklós 4, 5, 6, 7. oldal

PÉCSI SZEMLE

BOROS LÁSZLÓ:

A pécsi székesegyház barokk oltárai Sumonyban 2

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN:

„Mennyi volt a pécsi várban fáradságom és bajom!”

Csokonai Vitéz Mihály két pécsi látogatása 8

RADNÓTI ILONA:

1848 és a pécsi zsidók 15

RÓNAKY EDIT:

Rónaky Ignác. Egy tekintélyes pécsi polgár a 19. századból 24

VISY ZOLTÁN:

Orvos a deresen. Ki volt Visy István? 32

MÁRFI ATTILA:

Cenzúra és önkény pécs színpadain az abszolutizmus idején 35

ERNYES MIHÁLY:

Pécs város rendőrségének története. Bevezető 42

SZIRTES BÉLA:

Kik azok a gránerek? 46

OLASZ ISTVÁN:

Az Erzsébet Tudományegyetem bölcsészkarának munkássága I.

A kor szellemi áramlatai 56

RAJCZI PÉTER:

Vargha Damján és a Maurinum 66

B. HORVÁTH CSILLA:

A Mecsek Egyesület II. 1917–1948 73

ERDŐDY GYULA:

A baranyai iparoktatás története V. 1922–1945 81

SZABÓ LÁSZLÓ GY.:

Volt egyszer egy múzeum. Beszélgetés Horvát Adolf Olivérrel 91

KRÓNIKA 100

In memoriam Polányi Imre. 1925–1999 104